

ksident

Yahudilik, Hıristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi

Journal for the Study on Judaism, Christianity and the West in Turkey

Aralık/December 2023

Cilt/Volume: 5

Sayı/Issue: 2

MAKALELER / ARTICLES

Şinasi Gündüz

Havari Yudas Tomas'ın İnci İlahisi'nde Gnostik Döalizm

H. Şule Albayrak

Hıristiyan Siyonizminin Amerika'ya İntikalinde

John Nelson Darby'nin Rolü

Harun Ceylan

Amerika'da Kalvinciliğe Karşı Arminciliğin Etkisi ve Yayılışı

Yayıncı/Publisher:

Bursa Uludağ Ü. Garbiyat Çalışmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi

İmtiyaz Sahibi/Publisher:

Prof.Dr. Muhammet TARAKÇI

Baş Editör/Editor-in-Chief:

Prof.Dr. Muhammet TARAKÇI

Editör/Editor:

Dr.Öğr.Üyesi Fatma Seda ŞENGÜL

Editör Yardımcısı/Co-Editor:

Dr. Talha FORTACI

Yayın Kurulu/Editorial Board:

Prof.Dr. Ali Osman KURT (Ankara Sosyal Bilimler Ü. / Türkiye)
Prof.Dr. Süleyman TURAN (Recep T. Erdoğan Ü. / Türkiye)
Prof.Dr. Süleyman BAKİ (Tetova Ü./Makedonya)
Doç.Dr. Mahmut SALİHOĞLU (İstanbul Ü. / Türkiye)
Dr. Eduart CAKA (Tarih Enstitüsü/Arnavutluk)

Danışma Kurulu/Advisory Board

Doç. Dr. Abdullah ALTUNCU (Kilis 7 Aralık Ü./Türkiye)
Prof.Dr. Ahmet GÜÇ (Bursa Uludağ Ü./Türkiye)
Prof.Dr. A. Hikmet EROĞLU (Ankara Ü./Türkiye)
Prof.Dr. Ahmet TÜRKAN (Necmettin Erbakan Ü./Türkiye)
Prof.Dr. Ali İsmail GÜNGÖR (Ankara Ü./Türkiye)
Prof.Dr. Ali Rafet ÖZKAN (Kastamonu Ü./Türkiye)
Prof.Dr. A. Münir YILDIRIM (Çukurova Ü./Türkiye)
Doç.Dr. Aslan HABİBOV (Milli Bilimler Akademisi/Azərbaycan)
Doç.Dr. Bakır MURZARAIMOV (Kırgızistan Türkiye Manas
Üniversitesi/Kırgızistan)
Prof.Dr. Bakı ADAM (Ankara Ü./Türkiye)
Prof.Dr. B. Zakir ÇOBAN (Ege Ü./Türkiye)
Doç.Dr. Bilal BAŞ (Din Hizmetleri Ataşesi / ABD)
Doç.Dr. Cemil KUTLUTÜRK (Ankara Ü./Türkiye)
Prof.Dr. Dan CHITOIU (Alexandru Ioan Cuza University of
Iasi/Romanya)
Prof.Dr. David THOMAS (University of Birmingham/İngiltere)
Prof.Dr. Durmuş ARIK (Ankara Ü./Türkiye)
Prof.Dr. Dursun A. AYKİT (Marmara Ü./Türkiye)
Doç.Dr. Eldar HASANOĞLU (Ankara Hacı Bayram Veli
Ü./Türkiye)
Prof.Dr. Feridun YILMAZ (Bursa Uludağ Ü./Türkiye)

Prof.Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Ü./Türkiye)
Prof.Dr. Giovanni CASADIO (Salerno University/İtalya)
Prof.Dr. Hakan OLGUN (İstanbul Ü./Türkiye)
Prof.Dr. Hammet ARSLAN (Muğla Sıtkı Koçman Ü./Türkiye)
Prof.Dr. İSMAİL TAŞPINAR (Marmara Ü./Türkiye)
Doç.Dr. Jon HOOVER (University of Nottingham/İngiltere)
Prof.Dr. Kemal ATAMAN (Marmara Ü./Türkiye)
Prof.Dr. Kemal POLAT (Anadolu Ü./Türkiye)
Prof.Dr. Mahmut AYDIN (Samsun Ü./Türkiye)
Prof.Dr. Mark S. GOODACRE (Duke University/ABD)
Prof.Dr. Massimo FAGGIOLI (Villanova University/ABD)
Prof.Dr. Mehmet ALICI (Ankara Sosyal Bilimler Ü./Türkiye)
Prof.Dr. Mehmet KATAR (Ankara Ü./Türkiye)
Prof.Dr. Merdan GÜNEŞ (Universität Osnabrück/Almanya)
Doç.Dr. Metin ATMACA (Ankara Sosyal Bilimler Ü./Türkiye)
Prof.Dr. Mustafa ALICI (Erzincan Binali Yıldırım Ü./Türkiye)
Doç.Dr. Nandini BHATTACHARYA (University of
Calcutta/Hindistan)
Prof.Dr. Nasuh USLU (Ankara Sosyal Bilimler
Üniversitesi/Türkiye)
Dr. Özgen FELEK (Yale University/ABD)
Dr. P. K. POKKER (Calicut University/Hindistan)
Doç. Dr. Ömer Faruk ARAZ (Marmara Ü./Türkiye)
Prof.Dr. Salime L. GÜRKAN (İstanbul 29 Mayıs Ü./Türkiye)
Doç.Dr. Selim TEZCAN (Ankara Sosyal Bilimler
Üniversitesi/Türkiye)
Dr.Öğr.Üyesi Süleyman SAYAR (Bursa Uludağ Ü./Türkiye)
Prof.Dr. Şinasi GÜNDÜZ (İstanbul Ü./Türkiye)
Doç.Dr. Tolga Savaş ALTINEL (Yalova Ü./Türkiye)
Doç.Dr. Yasin MERAL (Ankara Ü./Türkiye)
Doç.Dr. Zafer DUYGU (Dokuz Eylül Ü./Türkiye)

Ön İnceleme: Arş.Gör. M. Sami Şengül
İngilizce Dil Editörü: Hafize Zor
Kapak Tasarımı: Dr. Nevfel Akyar
Mizanpaj: Büşra Elmas
Sosyal Medya: Hande Fidan

Oksident, yılda iki sayı çıkan hakemli ve elektronik bir dergidir. Dergide öncelikle Yahudilik, Hıristiyanlık ve Batı üzerine yazılmış makalelere yer verilir. Ayrıca Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler arasındaki ilişkilere ve polemiklere dair makaleler; İslam ve Türkiye üzerine yapılan oryantalist çalışmalara cevap mahiyetindeki yazılar da dergide yayımlanabilir. Dergimize Türkçe veya İngilizce dillerinde makaleler kabul edilir. Bu dergide yayımlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir. Makalelerde açıklanan düşünceler derginin veya editörlerin fikirlerini yansıtmayabilir.

Dergimize gönderilen tüm makaleler, *iThenticate* yazılımıyla intihal açısından kontrol edilir.

Oksident is a refereed and electronic journal that is published twice a year. The journal primarily includes articles on Judaism, Christianity, and the West. In addition, it covers articles on the relations and polemics among Muslims, Christians, and Jews. The articles evaluating Western studies on Islam and Turkey may also be published in the journal. Articles may be written in Turkish or English. Opinions in the journal belong solely to the authors and do not necessarily represent those of the editors or the journal. All articles submitted to the journal are checked for plagiarism with the software *iThenticate*.

***Oksident*,**

Bursa Uludağ Ü. Garbiyat Çalışmaları

Araştırma ve Uygulama Merkezi

tarafından yayımlanmaktadır.

Yayın Politikası

Editorial Policies

- OKSİDENT, Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı yayımlanan hakemli bir dergidir.
- Dergimizde Yahudilik, Hıristiyanlık, Müslüman-Yahudi İlişkileri, Müslüman-Hıristiyan İlişkileri, Hıristiyan-Yahudi İlişkileri, Avrupa ve Amerika'da din-toplum ve din-siyaset ilişkileri konularında makalelere yer verilmektedir.
- Makalelerin; özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmamış olması gerekmektedir.
- Dergimizde, öncelikli olarak, bir soruya cevap bulmaya çalışan veya bir soruna çözüm getiren makalelere yer verilecektir. Alanına katkı sağlayan makalelerin yanı sıra, kitap tanıtımları, literatür tanıtımları, etkinlik tanıtımları ve araştırma notları da dergimizde yayımlanır.
- Makalelerin [dergipark](#) sistemi üzerinden gönderilmesi gerekir.
- Makalelerin (özetler ve kaynakça hâric) 6000 kelimeyi (yaklaşık 20 sayfa) geçmemesi gerekir.
- Makaleler Türkçe veya İngilizce dillerinde yayımlanabilir.
- Makalelerin sonunda kaynakça yer almalıdır.
- Dipnot ve kaynakçada [Mecra Atf Sistemi](#) kullanılmalıdır.
- Dergimizde çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanır. Hakem isimleri dergide yayımlanmaz.
- Dergiye gönderilen makaleler öncelikle intihal sorgusundan geçirilir. Ardından makalenin dergi kapsamına giren bir konuyu ele alıp almadığına bakılır. Son olarak şekil, dipnot ve kaynakça açısından değerlendirilerek "Ön İnceleme" tamamlanır.
- Ön incelemeden geçen makaleler değerlendirilmek üzere 2 hakeme gönderilir.
- İki hakemden de olumlu rapor alan makale dergiye kabul edilir. Hakemler makalenin yayımlanması konusunda farklı görüşte olurlarsa, makale üçüncü hakeme gönderilir.
- Makalesi yayıma kabul edilen yazarlardan Türkçe ve İngilizce 750 kelimelik geniş özet (summary) istenir.
- Dergimize makale gönderen yazarlar bilimsel etik kurallarına uyduklarını beyan etmiş sayılırlar.
- Dergimiz, yazarlardan makale değerlendirme ve yayın süreci için herhangi bir ücret talep etmemektedir. Yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.
- Dergimiz açık erişim politikasını benimsemiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgiye <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oksident/policy> adresinden ulaşılabilir.

İçindekiler

Contents

I	Jenerik
III	Yayın Politikası (Editorial Policies)
V	İçindekiler (Contents)
VII	Editörden (From the Editor)

ARAşTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

109-137	Prof. Dr. şınasi Gündüz Havari Yudas Tomas'ın İnci İlahisi'nde Gnostik Düalizm Gnostic Dualism in the Hymn of the Pearl of Judas Thomas, the Apostle
139-159	Doç. Dr. H. şule Albayrak Hristiyan Siyonizminin Amerika'ya İntikalinde John Nelson Darby'nin Rolü The Role of John Nelson Darby in the Transfer of Christian Zionism to America
161-188	Harun Ceylan Amerika'da Kalvinciliğe Karşı Arminciliğin Etkisi ve Yayılışı The Effect and Spread of Arminianism Against Calvinism in America

Muhammet Tarakçı

Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi / Türkiye

mtarakci@uludag.edu.tr & <https://orcid.org/0000-0002-9547-7535>

Oksident'in beşinci cildinin ikinci sayısıyla sizinle buluştuğu 2023 yılının sonu dünya tarihinde eşi benzeri çok az görölmüş, belki de benzersiz bir felakete şahit oldu.

İsrail Devleti'nin Siyonist hükümeti, Gazze'yi yıllardır açık hapishaneye çevirmiş ve her türlü dış yardımdan izole etmişti. Dönem dönem yapılan orantısız saldırılarla çok sayıda Gazzelinin ölmesine de sebep olmuştu. Ancak 07 Ekim 2023 tarihinden itibaren başlayan ve bu satırlar yazılırken hâlâ devam eden saldırılar daha önce görölmemiş bir vahşet, zorbalık ve zulüm içermektedir.

İsrail Devleti'nin Siyonist hükümeti, İkinci Dünya Savaşı'nda Amerika Birleşik Devletleri'nin Japon şehirlerine attığı atom bombalarından çok daha büyük ve şiddetli bombaları Gazze'ye atmış ve neredeyse tüm Gazze'yi hayalet ve virane bir şehre dönüştürmüştür. Bu saldırılarda şimdiye kadar 22 bine yakın kişi hayatını kaybetmiştir ve bu sayı artmaya devam etmektedir. Ölenlerin 9 bin kadarını çocuklar ve 6,500 kadarını da kadınlar oluşturmaktadır. Bu

The end of 2023, when the second issue of the fifth volume of Oksident meets you, witnessed an unusual and possibly unprecedented catastrophe in human history.

For years, Israel's Zionist government turned Gaza into an open prison, cutting it off from all foreign aid. It also killed numerous Gazans with disproportionate attacks from time to time. The attacks, however, which began on October 7, 2023, and are still occurring, encompass unprecedented violence, tyranny, and cruelty.

The Zionist government of the State of Israel has dropped bombs on Gaza that are much larger and more powerful, in total, than the atomic bombs dropped on Japanese cities by the United States of America during World War II, reducing Gaza into a ghost town. So far, approximately 22,000 people have been killed in these attacks, and the figure is rising. About 9,000 of those deceased are children, while 6,500 are women. More than 80% of those killed in this lopsided war are children, women, and the elderly. No other

orantısız savaşta ölenlerin %80'ninden fazlası çocuk, kadın, yaşlılardır. Dünya tarihinde başka hiçbir savaş bu oranda sivil kayıpların yaşandığı böyle bir vahşete sahne olmamıştır.

Süreç içinde, hamile kadınlara ateş etmeyi tercih ettiğini, böylece bir kurşunla iki Filistinliyi öldürdüğünü söyleyen veya bunu tavsiye eden İsraililer oldu. Başka bir İsrail askeri ise, öldürmek için Filistinli bebek aradığını, ama bulamadığını, bu sebeple on iki yaşında bir Filistinliyi öldürmekle yetindiğini açıklayan bir video yayınladı. İsrail ordusu Gazze'de hastaneleri, camileri, kiliseleri ve pazar yerlerini bombaladı.

İsrail Savunma Bakanı Yoav Gallant, "insansı hayvanlar" ile savaş-tıklarını söyleyerek bu saldırıları meşru göstermeye çalıştı; ancak süreç içinde İsrail'in yaptığı sayısız insan hakları ihlalleri bu çabaları boşa çıkardı. Kuruluşundan bu yana dünya kamuoyunun hiç bu kadar İsrail karşıtı olmadığını söylemek mümkündür. Halklar, yaptıkları geniş gösterilerle İsrail'e öfkelerini dışa vurdular. Ancak başta ABD olmak üzere, Batılı devletler siyasi kaygılarla, seçim veya maddi destek kaybetme korkusuyla ya da kendilerine yapılan şantajlara boyun eğerek İsrail Devleti'nin insan haklarına ve uluslararası hukuka tamamen aykırı katliamlarına ses çıkaramamışlar; hatta İsrail'i "koşulsuz" desteklediklerini açıklamışlardır.

Anglo-Sakson hukuku, Kıta Avrupası hukuku, Hıristiyan inanç ve ahlâkı ve hatta Yahudi şeriatı bir kişiyi veya kurumu "koşulsuz" desteklemeyi uygun görmez. Koşulsuz des-

war in history has seen such an atrocity with such a high rate of civilian casualties.

During the process, some Israelis stated or advised that it would be preferable to shoot pregnant women, thus killing two Palestinians with a single gunshot. Another Israeli soldier explained in a video that he was hunting for Palestinian babies to kill but couldn't find any, so he settled for killing a twelve-year-old Palestinian. In Gaza, the Israeli army also struck hospitals, mosques, churches, and markets.

Israeli Defense Minister Yoav Gallant attempted to justify the strikes by claiming that Israel was battling "human animals," but his efforts were undermined by Israel's numerous human rights breaches. It is feasible to argue that global public opinion has never been so anti-Israel since its inception. People all over the world have demonstrated in significant numbers in protest of Israel. However, due to political considerations, fear of losing elections or financial support, or by succumbing to blackmail, Western states, particularly the United States, have failed to speak out against the State of Israel's massacres, which are in flagrant violation of human rights and international law. They went so far as to announce their "unconditional" support for Israel.

Anglo-Saxon law, European law, Christian faith and morals, and even Jewish law do not encourage "unconditional" support for a person or institution. Unconditional support implies ignoring or even participating in all crimes done.

tek, işlenen tüm suçları göz ardı etmek, hatta bu suçlara ortak olmaktadır.

Siyonist lobi, maddi ve siyasi desteğini çekeceği şantajıyla siyasi partileri, basını, üniversiteleri, bağımsız kurum ve grupları kontrol altına almıştır. Bazı kişileri ise akademik veya ahlâki itibarlarıyla ilgili tehditlerle susturmuştur. Siyonist lobinin Gazze konusunda kurumlara uyguladığı şantaj politikasını en iyi gösteren örneklerden biri Harvard Üniversitesi rektörü Claudine Gay'dir. Rektör, üniversitesinde Filistinlileri destek yürüyüşünü "ifade özgürlüğü" olarak nitelendirdiği için, Siyonist lobinin hedefi haline gelmiş ve ardından çeşitli şantajlarla istifa etmeye zorlanmıştır. Bu olay ABD'de akademinin ve bilimin bağımsızlığı söyleminin sözde kaldığını ve liberalliği ile göz kamaştıran batı akademisi bu itibarını kaybettiğini göstermektedir.

İsrail Devleti, Filistin topraklarında sadece Yahudilerin yaşadığı bir devlet kurmayı amaçlayan bir politika gütmekte ve Gazze'de etnik temizlik yapmaya çalışmaktadır. Netanyahu'nun yürüttüğü politika, Yahudi olmayan herkesi "insan hayvanlar" olarak görüp ötekileştirmekte ve şeytanlaştırmaktadır. Bu politika Gazze'deki herkesi annesinin, babasının, evladının veya kardeşinin intikamını almak isteyen bir Hamas savaşçısına, tüm dünya halklarını ise anti-siyonist kimliğe dönüştürme potansiyeline sahip olduğu için dünya barışı açısından son derece tehlikelidir. Öte yandan, Yahudi veya Hıristiyan Siyonistler Si-

By blackmailing them into withdrawing their economic and political support, the Zionist lobby has acquired control of political parties, the press, universities, and independent institutions and groups. They silenced some people by threatening their careers or moral reputations. Claudine Gay, the president of Harvard University, is one of the clearest examples of the Zionist lobby's blackmailing of universities. The Zionist lobby has attacked the rector for referring to a march in support of Palestinians at her university as "free expression," and she has been compelled to retire through various blackmails. This case indicates that academic and scientific independence in the United States is largely a rhetorical construct, and the western academy, which had dazzled with its liberalism, has lost credibility in this regard.

The State of Israel is attempting ethnic cleansing in Gaza as part of its policy to build an exclusively Jewish state in the Palestinian territories. Netanyahu's stance marginalizes and demonizes all non-Jews as "human animals." This policy is exceedingly dangerous for world peace because it has the potential to turn everyone in Gaza into a Hamas fighter seeking vengeance for the death of his or her mother, father, son, or brother and to turn the entire world into anti-Zionists. Jewish or Christian Zionists, on the other hand, attempt to equate Zionism with Judaism. This perspective also excludes non-Zionist Jews and accuses anyone who criticizes Zionist po-

yonizmi Yahudilikle aynı göstermeye çalışmaktadırlar. Siyonist olmayan Yahudileri de dışlayan bu yaklaşım Siyonist politikaları eleştiren herkesi antisemit olmakla suçlamaktadır. ABD'de İsrail'i eleştirmek, ABD'yi eleştirmekten daha büyük bir suç olarak görülmektedir.

Kısaca ifade etme gerekirse, seksen yıl önce Almanya'da ırka dayalı seçkinci ve üstenci bakış nasıl insanlık tarihinin yüz karası bir Holokost ortaya çıkarmışsa, bugün de başka bir coğrafyada ortaya çıkmış aynı hastalıklı anlayış Filistinlilere karşı benzer bir soykırım uygulamaktadır. Sırf Yahudi oldukları için Holokost'a maruz bırakılanlar, sırf Yahudi olmadıkları için Gazzelilere soykırım uyguluyorlar.

Oksident Dergisi olarak İsrail'deki Siyonist hükümetin izlediği bu vahşi ve barbar politikayı şiddetle kınıyoruz. Dergimiz, başkenti Doğu Kudüs olan özgür bir Filistin Devleti'ni desteklemektedir.

2024 yılının insanların renkleri, dilleri veya dinleri bakımından ötekileştirmeye maruz kalmayacakları; devlet politikalarının kehanetlere göre değil, akla ve insanlığın ortak menfaatlerine göre belirleneceği bir yıl olmasını dileriz.

licies of anti-Semitism. Today, criticizing Israel in the United States is considered a more serious crime than criticizing the United States.

Briefly, just as an elitist and supremacist attitude based on race caused the Holocaust in Germany eighty years ago, which is a disgrace to human history, the same warped thinking that arises in another geography is now committing genocide against Palestinians. People who were the Holocaust victims solely because they were Jews are now committing genocide against Gazans solely because they are not Jews.

As the Journal of Oksident, we firmly condemn the Zionist government of Israel's violent and savage policy. The journal advocates for a free Palestinian state with East Jerusalem as its capital.

We hope that 2024 will be a year in which people will not be subjected to marginalization on the basis of their color, language, or religion and a year in which state policies will be determined not according to prophecies but according to reason and the common interests of humanity.

Havari Yudas Tomas'ın İnci İlahisi'nde Gnostik D alizm

Gnostic Dualism in the Hymn of the Pearl of Judas Thomas, the Apostle

Őınası Gündüz

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

sgunduz@istanbul.edu.tr & <https://orcid.org/0000-0003-3393-7302>

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Geliş Tarihi Date Received	04.10.2023
Kabul Tarihi Date Accepted	21.11.2023
Yayın Tarihi Date Published	31.12.2023
Atıf Citation	Őınası Gündüz. "Havari Yudas Tomas'ın İnci İlahisi'nde Gnostik D�alizm". <i>Oksident</i> 5/2 (2023): 109-137.
İntihal Plagiarism	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. This article was scanned by iThenticate, and no plagiarism was detected.
Doi	https://doi.org/10.51490/oksident.1371443

Öz

Apokrif “Tomas’ın İşleri” kitabında “Hintliler ülkesinde havari Yudas Tomas’ın ilahisi” başlıklı bir metin öteden beri Gnostisizm araştırmaları açısından dikkat çekici olmuştur. İçinde yer aldığı kitabın genel anlatısından bağımsız bir içerik taşıyan bu metin, ilahi tarzıyla ve Gnostisizmin birçok karakteristik özelliğini hatırlatan içeriğiyle tartışılmaktadır. Çeşitli araştırmacılar, her ne kadar metin içinde yer aldığı kitabın genel temasından bağımsız bir görünüm arz etse de bu ilahinin Hıristiyan teolojisi ve kurtuluş öğretisi bağlamında bir anlam yükü taşıdığı kanaatinde dirler. Diğer taraftan birçok Gnostisizm araştırmacısı ise bu ilahinin erken dönem Gnostisizmini yansıtan önemli bir metin olduğu düşüncesindedir. İçeriğinden hareketle “İnci İlahisi” ya da “Ruh ilahisi” ismiyle adlandırılan metnin kökenine, ait olduğu kültür dünyasına ve muhtevasında yer alan temaların karakteristik özelliklerine yönelik olarak da çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bu çalışma, genelde “İnci İlahisi” adıyla meşhur olan bu metni Gnostisizmin karakteristik özelliklerinden birisi olan Gnostik düalizmin var olup olmadığı sorunundan hareketle ele alacak ve özellikle Sabii literatüründeki Gnostik öğretilere paralelliğine dikkat çekecektir. İnci İlahisi’nin, süflü alemde tutsak olan incinin kurtarılması temasına dayalı olarak erken dönem Hıristiyan Gnostisizmi bünyesinde Gnostik düalizmi ve kurtuluş öğretisini esas alan bir metin olduğu bu çalışmanın ana tezini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, İnci ilahisi, Gnostisizm, Yudas Thomas, Gnostik düalizm, erken dönem Hıristiyan Gnostisizmi, ışık alemi, karanlık alemi

Abstract

A text entitled “The Hymn of Judas Thomas the Apostle in the country of the Indians” in the apocryphal “The Acts of Thomas” has long been noticeable for the study of Gnosticism. This text, which has a content independent of the general narrative of the book in which it appears, has been discussed for its hymn-like structure and content that recalls many characteristic features of Gnosticism. Various scholars are of the opinion that this hymn carries a burden of meaning in the context of Christian theology and doctrine of salvation, even though it is independent of the general theme of the book in which it appears. On the other hand, many scholars of Gnosticism believe that this hymn is an important text reflecting early Gnosticism. Various opinions have been put forward regarding the origin of the text, called “The Hymn of the Pearl” or “The Hymn of the Soul”, based on its content, the cultural world to which it belongs, and the characteristics of the themes in its content. This study will examine the text, generally known as “The Hymn of the Pearl”, with reference to the question of whether Gnostic dualism, one of the characteristic features of Gnosticism exists, and will draw attention to its parallelism with the Gnostic doctrines in the Mandaean literature. The main thesis of this study is that the Hymn of the Pearl, the main theme of which is the salvation of the pearl that is captive in the world of darkness, is a text within early Christian Gnosticism based on Gnostic dualism and the doctrine of salvation.

Key Words: History of Religions, the Hymn of the Pearl, Gnosticism, Judas Thomas, Gnostic dualism, early Christian Gnosticism, world of light, world of darkness

Özet

Apokrif "Tomas'ın İşleri" kitabında "Hintliler Ülkesinde havari Yudas Tomas'ın ilahisi" başlıklı bir metin öteden beri Gnostisizm araştırmaları açısından dikkat çekici olmuştur. "İnci İlahisi" ya da "Ruh İlahisi" olarak adlandırılan ve içinde yer aldığı kitabın genel anlatısından bağımsız bir içeriğe taşıyan bu metin, ilahi tarzıyla ve Gnostisizmin birçok karakteristik özelliğini hatırlatan içeriğiyle tartışılmaktadır. İçeriğine göre "İncinin İlahisi" ya da "Ruhun İlahisi" olarak adlandırılan bu metin, içinde yer aldığı kitabın genel anlatısından bağımsız bir içeriğe sahiptir. Gnostisizm'in birçok karakteristik özelliğini hatırlatan ilahi benzeri yapısı ve içeriği nedeniyle tartışılmıştır. Ancak çeşitli araştırmacılar Gnostik geleneğe paralel bazı motifler taşımasına rağmen İnci İlahisi'nin Gnostik bir metin olarak değerlendirilemeyeceği görüşündedir. Dolayısıyla bu ilahinin Hıristiyan teolojisi ve kurtuluş doktrini bağlamında açıklanması gerektiğini düşünenler de vardır. İnci İlahisi'ni sadece Hıristiyan teolojisi içinde açıklamaya çalışan bakış açısı, Gnostisizmin Hıristiyanlık öncesi bir olgu olup olmadığı tartışmasıyla ilgili olabilir.

Öte yandan pek çok Gnostisizm araştırmacısı bu ilahinin erken dönem Gnostisizmini yansıtan önemli bir metin olduğuna inanmaktadır. Metnin kökeni, ait olduğu kültür dünyası ve içeriğindeki temaların özelliklerine ilişkin çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

Sadece İnci İlahisi'nin değil, bu ilahinin yer aldığı Havari Yudas Thomas'ın İşleri'nin de genel olarak Gnostik ideolojinin yaklaşımlarına paralel bazı özellikler taşıması dikkat çekicidir. Örneğin maddi dünyaya karşı tavrı alan ve onun bir parçası olan cinsel ilişkiye karşı çıkan çileci bir duruşun tercih

Summary

A text entitled "The Hymn of Judas Thomas the Apostle in the Country of the Indians" in the apocryphal "The Acts of Thomas" has long been noticeable for the study of Gnosticism. This text, called "The Hymn of the Pearl" or "The Hymn of the Soul", is contextually independent of the general narrative of the book in which it appears. It has been discussed for its hymn-like structure and the content that recalls many characteristic features of Gnosticism. However, various scholars are of the opinion that the Hymn of the Pearl cannot be considered a Gnostic text, although it has some motifs parallel to the Gnostic tradition. Hence, some are of the opinion that this hymn should be explained in the context of Christian theology and doctrine of salvation. The point of view that tries to explain the Hymn of the Pearl only within Christian theology may be related to the debate about whether Gnosticism is a pre-Christian phenomenon.

On the other hand, many scholars of Gnosticism believe that this hymn is an important text reflecting early Gnosticism. Various opinions have been put forward regarding the origin of the text, the cultural world to which it belongs, and the characteristics of the themes in its content.

It is noteworthy that not only the Hymn of the Pearl but also the Acts of Judas Thomas, the Apostle, in which this hymn is included, has some features parallel to the approaches of Gnostic ideology in general. For example, an approach based on a preference for an ascetic stance that takes a stand against the material world and opposes sexual intercourse, which is a part of it, stands out in this book. In addition, the emphasis on the fact that the soul and the body have different and opposite characteristics, and the approach that being subject to the rulers of the ma-

edilmesine dayalı bir yaklaşım bu kipta öne çıkmaktadır. Ayrıca ruh ve beden farklı ve zıt özelliklere sahip olduğu vurgusu ile maddi âlemin yöneticilerine tabi olmanın kişiyi ilahi âlemi anlamaktan ve kavramaktan uzaklaştırdığı yaklaşımı da Thomas'ın İşleri kitabının Gnostik gelenekle karşılaştırılması açısından dikkat çeken özellikler arasındadır.

Bu çalışma, Havari Yudas Thomas'ın İşleri'nde Gnostisizme paralel bazı noktalara dikkat çekmekle birlikte, özellikle "İnci İlahisi" olarak bilinen metni, Gnostisizmin karakteristik özelliklerinden biri olan Gnostik düalizmin var olup olmadığı sorusuna referans veren bir bakış açısıyla inceleyecek ve Manda literatüründeki Gnostik öğretilerle paralelliğine dikkat çekecektir. Bu çalışmanın temel tezi, ana teması karanlıklar dünyasında tutsak olan incinin kurtuluşu olan İnci İlahisi'nin, Gnostik düalizm ve kurtuluş doktrini temelinde erken dönem Hıristiyan Gnostisizmi içerisinde yer alan bir metin olduğudur.

Otantik bir Gnostik metin olup olmadığı tartışılrsa da İnci İlahisi, düalist âlem anlayışı, alt âleme hapsedilmiş bir ışık varlığı olarak inci ve incinin ilahi âlemden gönderilen bir kurtarıcı aracılığıyla alt âlemden kurtarılması gibi kayda değer Gnostik öğretileri barındıran bir metindir. Gnostik öğretiler ve motifler açısından incelendiğinde, ilahi âlem ve aşağı âlem karşıtlığı, aşağı âleme/maddesel dünyaya düşüş ve burada tutsaklık motifi, kurtarıcı/kurtarıcı kavramı ve ilahi âlemden çağrı ve Gnosis yoluyla kurtuluş gibi Gnostisizmin birçok temel yaklaşım ve motifinin bir şekilde İnci İlahisi'nde yer aldığı dikkat çekmektedir. Böylece bu ilahi Gnostisizmin temel karakteristik özelliklerini taşıyan bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu Gnostik tema ve yaklaşımların arka planında

terial realm distances one from understanding and comprehending the divine realm are among the noteworthy features in terms of comparing the book of the Acts of Thomas with the Gnostic tradition.

Although this study draws attention to some points in the Acts of Thomas Judas the Apostle parallel to Gnosticism, it will particularly examine the text, generally known as the "The Hymn of the Pearl", from the point of view reference to the question of whether Gnostic dualism, one of the characteristic features of Gnosticism exists, and will draw attention to its parallelism with the Gnostic doctrines in the Mandaean literature. The main thesis of this study is that the Hymn of the Pearl, the main theme of which is the salvation of the pearl that is captive in the world of darkness, is a text within early Christian Gnosticism based on Gnostic dualism and the doctrine of salvation.

Although it is debated whether it is an authentic Gnostic text or not, the Hymn of the Pearl is a text that contains noteworthy Gnostic teachings such as the dualistic conception of the realm, the pearl as a being of light imprisoned in the lower realm, and the rescue of the pearl from the lower realm through a savior sent from the divine realm. When analyzed in terms of Gnostic teachings and motifs, it is noteworthy that many basic approaches and motifs of Gnosticism such as the opposition between the divine realm and the lower realm, the fall to the lower realm/material world and the motif of captivity here, the concept of Saviour/redeemer and the call from the divine realm and salvation through Gnosis are somehow included in the Hymn of the Pearl. Thus, this hymn appears as a text with the basic characteristic features of Gnosticism. In the background of all these Gnostic themes and approaches is the doctrine of Gnostic dualism.

Gnostik düalizm doktrini yer almaktadır.

Bu ilahinin, Gnostik yaklaşımlarıyla bilinen Marsiyon, Bardaysan ve Mani'nin fikirlerinin de etkili olduğu bir bölge olan Suriye'de derlenmiş olması dikkat çekicidir. Hıristiyan geleneğinden bazı unsurlar taşısa da İnci İlahisi'ndeki anlatının tamamı esasen Gnostik düalizme dayanan bir dünya tasavvurunu yansıtır. Temel özellikleri göz önüne alındığında, bu anlayışın Mandaeen geleneğinin Gnostik düalizmiyle benzerliği özellikle dikkat çekicidir. Bu düalizmde birbirine zıt özelliklere sahip ve birbirleriyle sürekli çatışma halinde olan iki âlem düalizmi söz konusudur. Bu âlemler arasındaki mücadele sürecinde ilahi aleme ait bazı varlıklar bir şekilde aşağı aleme düşmüş ya da özel bir misyonla bu aleme gönderilmiştir. Kurtuluşun temel amacı, ışık âleminde aşağı aleme düşmüş veya atılmış olan varlıkları kendi âlemlerine geri döndürmektir. İlahi âlemden görevlendirilen Kurtarıcı, ışığın tutsak varlıklarını uyarmak, kurtarmak ve onları tekrar ilahi aleme yükseltmekle görevlidir. Kralların Kralı, baba, oğul, inci, burundan nefes alan yılan, ilahi âlemden gelen mektup ve parlayan giysiler gibi karakterler etrafında gelişen İnci İlahisi'ndeki anlatının ana olay örgüsü ve teması, iyi ile kötü arasındaki bu mücadele ve aşağı âlemin, maddi dünyanın esaretinden kurtuluştur. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda İnci İlahisi'nin erken dönem Hıristiyan Gnostisizmi içerisinde Gnostik düalizm ve kurtuluş öğretisi bağlamında derlenmiş Gnostik bir metin olduğu anlaşılmaktadır.

It is noteworthy that this hymn was compiled in Syria, a region where the ideas of Marcion, Bardaisan and Mani, who are known for their Gnostic approaches, were also influential. Although it carries some elements from the Christian tradition, the entire narrative in the Hymn of the Pearl reflects a conception of the world that is essentially based on Gnostic dualism. Considering its basic features, the similarity of this conception to the Gnostic dualism of the Mandaeen tradition is particularly striking. In this dualism, there is a dualism of two realms, which have opposite characteristics and are constantly in conflict with each other. In the process of the struggle between these realms, some beings belonging to the divine realm have somehow fallen into the lower realm or have been sent to this realm with a special mission. The main aim of salvation is to return the beings who have fallen or been thrown from the realm of the light to the lower world back to their own realm. The Saviour, sent from the divine realm, has the duty to warn and redeem the captive beings of light and to raise them back to the divine realm. The main plot and theme of the narrative in the Hymn of the Pearl, which develops around characters such as the King of Kings, the father, the son, the pearl, the snake breathing through its nose, the letter from the divine realm, and the shining clothes, is this struggle between good and evil and redemption from the bondage of the lower realm, the material world. Considering all these, it is understood that The Hymn of the Pearl is a Gnostic text compiled within the context of Gnostic dualism and the doctrine of salvation within early Christian Gnosticism.

Giriş

“Tomas’ın İşleri” kitabı, Doğu Hıristiyanlığında özellikle de Edessa (Urfa) merkezli Süryani geleneğinde büyük önem atfedilen Havarî Yudas Tomas’ın Hindistan’da yaptığı misyon faaliyetleri esnasında yaşadıklarını konu edinmektedir.¹ Günümüzde hemen herkes bu metnin Doğu Hıristiyanlığının özgün bir çalışması olduğu konusunda hemfikirdir.² Süryaniceden başka, Grekçe, Latince, Ermenice, Kıptice, Arapça ve Gürcüce gibi çeşitli dillerde nüshaları da olan bu kitabın orijinalinin Süryanice olduğu ve miladi üçüncü yüzyılın ilk yarısında yazıldığı kabul edilmektedir.³

“Hindistan’a gidebilsin ve orayı ihtida ettirebilsin diye tüccar Habban’a kendini satan Havarî Yudas Tomas’ın İşleri” başlığını taşıyan kitap, İncil mesajının yayılması konusunda havarî Tomas’ın Hindistan için görevlendirilmesine, başta gönülsüz olan Tomas’ın İsa Mesih’in yönlendirmesiyle bunu kabulüne ve tüccar Habban’a satılarak Hindistan’da yürüttüğü misyon faaliyetlerine yer verir. “İşler” başlığı altında Tomas’ın faaliyetlerine dair birçok anlatıyı ele alan kitabın son bölümü Tomas’ın şahadetini konu edinmektedir. Buna göre kraliyette görevli bir üst düzey kişi olan Charisyus’un karısı Mygdonya’nın Tomas’ın mesajına iman ederek onun yönlendirmesi doğrultusunda temiz bir yaşam arzu etmesi ve bu nedenle eşyle cinsel birliktelikten kaçınması üzerine, eşinin şikayetiyle Tomas kral tarafından zindana konulur. Kadının eşine dönmesi ve normal bir birliktelik yaşaması konusundaki talep ve girişimlerin başarısız olması üzerine kral, Tomas’ın öldürülmesini emreder. Sonuçta Tomas, dört asker ve bir komutan tarafından infaz edilir.

Ana akımı temsil eden kilise geleneği tarafından apokrif kabul edilen bu metin çeşitli yönlerden tartışılmaktadır. Metnin otantikliğine dair şüpheler tartışılan hususların başında gelmektedir. Havarî Tomas’ın Hindistan seyahati, genellikle araştırmacılar tarafından tarihsel temelden yoksun bir anlatı olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte bunun tarihsel gerçekliğine inananlar da vardır.⁴ Bir diğer tartışma konusu ise

¹ Genelde Doğu Hıristiyanlığında özellikle de Edessa Hıristiyan geleneğinde havarî Tomas’a verilen önem ve bu geleneğin Tomas’a dayalı apostolik karakteri hakkında bk. Şinasi Gündüz, “Edessa/Ufra Hıristiyanlığının Apostolik Dayanağı: Tomasçı Gelenek”, *Din, İnanç ve Ritüel: Ekrem Sarıkçıoğlu’na Armağan*, ed. Mahmut Aydın & Şinasi Gündüz (İstanbul: MilelNihal Yayınları, 2022), 203-238.

² Albertus F.J. Klijn, “The Acts of Thomas Revisited”, *The Apocryphal Acts of Thomas*, ed. Jan N. Bremmer (Leuven: Peeters, 2001), 3.

³ Bk. Richard Garbe, “St. Thomas in India”, *The Monist* 25/1 (2015): 3; Albertus F. J. Klijn, *The Acts of Thomas: Introduction, Text, and Commentary* (Leiden: Brill, 2003), 1-4.

⁴ Bk. Garbe, “St. Thomas in India”, 4-6.

Tomas'ın kimliğine dairdir. Bu apokrif metinde zikredilen Tomas'ın kim olduğu ve İncillerde geçen Yudas'la ilişkisi tartışılmaktadır. Bazı araştırmacılar da metnin yazarı olduğu düşünülen Tomas'ın Mani'nin talebesi Tomas olma ihtimalinden söz etmektedir.⁵

Metne dair bir başka tartışma konusu ise havari Tomas'la ilgili bu anlatıyla havari Bartalmay'a (Bartholomew) dair anlatı arasındaki paralelliktir. Birçok araştırmacı metinde Tomas'ın İncil mesajını yaymak üzere Hindistan'a seyahatinin ve orada şehit edilmesinin Bartalmay'ın İncil mesajını yaymak üzere yaptığı seyahatine paralel bir anlatı olduğu kanaatinde. İncillerde ve Resullerin İşleri'nde on iki havari arasında yer aldığı belirtilen Bartalmay'ın⁶ Ermenistan'a İncil mesajını yaymak için yaptığı seyahatinde şehit edildiğine inanılır. Erken dönem Hıristiyan kaynaklarında Bartalmay'ın misyon amacıyla Hindistan'a gittiğinden de bahsedilmektedir. Örneğin kilise tarihçisi Eusebius eserinde, İskenderiyeli filozof Pantenus'un Hindistan'a yaptığı seyahatte, burada havari Bartalmay'ın misyon faaliyeti esnasında bu bölgede bıraktığı Matta İncili'nin İbrance bir versiyonunu gördüğüne dair bir rivayete yer vermektedir.⁷

1) İnci İlahisi

Kendisini Tomas geleneğine dayandıran Doğu Hıristiyanlığı ve bununla yakından irtibatlı olan Edessa (Urfa) açısından önemli metinlerden birisi kuşkusuz Havari Tomas'ın İşleri kitabında yer alan İnci İlahisi'dir.⁸ Tomas'ın İşleri kitabında yer alan dört ilahiden biri olan ve 105 beyitten oluşan İnci İlahisi, misyon faaliyetleri esnasında tutuklanıp zindana atılan Tomas'ın zindan arkadaşlarının kendileri için dua etmesi isteğine karşılık okuduğu ilahi olarak bu metinde yer almaktadır. Günümüze birçok nüshası ulaşmış olan Tomas'ın İşleri kitabının yalnızca Süryanice ve Grekçe iki nüshasında bu ilahi yer almaktadır. Elimizdeki mevcut yazması 10. yüzyıla ait olan Süryanice versiyonun daha eski olduğu ve mevcut yazması 11. yüzyıla ait olan Yunanca nüshanın bu versiyondan

⁵ Tomas'ın kimliğine dair tartışmalar konusunda bk. Gündüz, "Edessa/Ufra Hıristiyanlığının Apostolik Dayanağı: Tomacı Geleneği", 206-210.

⁶ Bk. Markus 3:18, Matta 10:3, Luka 6:14, Resullerin İşleri 1:13.

⁷ Eusebius, "Church History", V, 10.1-3, erişim: 01.10.2023, <https://www.newadvent.org/fathers/250105.htm>.

⁸ Acts of Thomas, 108-113. (Çalışmada Tomas'ın İşleri'ne yapılan referanslar konusunda bu metnin Albertus F.J., Klijn, *The Acts of Thomas, Introduction, Text, and Commentary*, Second revised edition (Leiden: Brill, 2003), 182-187'deki İngilizce çevirisi esas alınmıştır.) Tomas'ın İşleri için ayrıca bk. Montague R. James, *The Apocryphal New Testament* (Londra: Oxford University Press, 1924), 411-415.

yapılan bir çeviri olduğu tahmin edilmektedir.⁹ İlahinin Süryanice nüshasında “Hintliler ülkesinde havari Yudas Tomas’ın İlahisi” başlığı bulunur. Grekçe nüshasında ise herhangi bir başlık bulunmamaktadır.

İnci İlahisi’nin yapı ve içerik olarak Tomas’ın İşleri kitabındaki genel anlatımdan farklı oluşu, bu metnin Tomas’ın İşleri kitabına sonradan eklenmiş olduğu izlenimi vermektedir.¹⁰ Nitekim ilahinin sonunda yer alan “Havari Yudas Tomas’ın hapisanede okuduğu ilahi bitti” ifadesi de bu ilahinin metnin genelinden bağımsız yapısına işaret etmektedir.

Metinde yer alan ve Mısır ülkesinde yılan/ejderha tarafından kuşatılıp korunan derinliklerde tutsak olan inci motifinden hareketle ilahi “İnci İlahisi” ismiyle meşhur olmuştur. Ancak bazı araştırmacılar bu adlandırmaya karşı çıkmakta ve metinde baştan sona kurtuluşu söz konusu edilen ana karakterin ruh olduğu kanaatinden hareketle ilahiyi “Ruh İlahisi” şeklinde adlandırmaktadırlar. Anlaşılacağı gibi metnin ana temasının ve öne çıkan temel karakterinin ne’liğine dair tartışmalar metnin isimlendirilmesine dair farklılıkların nedenidir. Metnin İnci İlahisi olarak isimlendirilmesine eleştirel yaklaşan araştırmacılar metinde çok az atıfta bulunulduğundan hareketle, incinin bu ilahide temel belirleyici karakter olmadığını ileri sürmüş olsalar da¹¹ metin bir bütün olarak ele alındığında, bu görüşe katılmak mümkün değildir. İnci ile ruhun mu yoksa hakikat mesajının mı kastedilmekte olduğu tartışılır bir konu olmakla birlikte kötülük aleminde tutsak olan incinin alınıp ilahi aleme getirilmesi tüm anlatının ana teması olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle biz de bu önemli metin için kullanılan İnci İlahisi isimlendirmesini bu çalışmada tercih ettik.

Tomas’ın İşleri 108-113’te yer alan İnci İlahisi, görkemli bir krallıkta yaşayan bir prensin özel bir görev için kendi ülkesinden bir başka ülkeye seyahatini ve bu seyahat esnasında yaşadıklarını anlatan lirik bir metindir. Metne göre “krallar kralı” olan babası, “Doğu’nun hanımefendisi” olan annesi ve yönetimde “ikinci sırada olan” kardeşiyle birlikte görkem ve şaşaa içinde kendi krallığında yaşayan bir prens, ebeveyni tarafından çok özel bir misyonla, kötülükler ülkesinde ejderha (büyük yılan) tarafından korunan derinliklerde tutsak olan bir incinin bu esaretten kurtarılıp getirilmesi göreviyle görevlendirilir. Bu yolculuk esnasında kendisine kötülük aleminin sınırlarına kadar rehberlik etmek üzere ilahi alemde iki kişi eşlik edecektir. Üstlendiği bu görevde kullanmak üzere kendisine altın, gümüş,

⁹ Bk. Gerard P. Luttikhuisen, “The Hymn of Jude Thomas, the Apostle, in the Country of the Indians (ATh 108-113)”, *The Apocryphal Acts of Thomas*, ed. Jan N. Bremmer (Leuven: Peeters, 2001), 101.

¹⁰ Bk. Han J.W. Drijvers, *Bardaisan of Edessa* (Assen: Van Gorcum & Compç, 1966), 211.

¹¹ Örneğin Klijn bu fikirdedir. Bk. Albertus F.J. Klijn, “The So-called Hymn of the Pearl (Acts of Thomas, 108-113)”, *Vigiliae Christianae* 14/3 (1960): 158-159.

yakut, elmas ve akik gibi bazı değerler de verilir. Bu görevi hakkıyla tamamlayıp inciyle birlikte döndüğünde kraliyet hiyerarşisinde hak ettiği pozisyonu kazanacaktır.

Görevi üstlenen prens, ait olduğu krallığı ve onun şaşaa ve debdebesini bırakarak iki yol arkadaşıyla bu seyahate başlar. Mayıs¹² sınırlarından geçerek Babil ülkesine ulaşır¹³ ve bir tüccar kılığında incinin tutsak edildiği yer olan Mısır'a gelir. Kendisine yol arkadaşlığı yapan kişiler burada kendisinden ayrılırlar. Mısır'da denizin derinliklerinde ejderha tarafından çevrenip korunan inciyi esaretten kurtarmak için bir başına çareler arar. Bir zaman sonra yine kendi krallığından olduğu ve Mısır'da yaşadığı vurgulanan bir kişi ona gelir ve burada mevcut görüntüsüyle ve yaşamıyla Mısırlılarca hemen tanınacağını, oysa bir Mısırlı gibi görünmesi, yemesi içmesi ve yaşaması durumunda dikkat çekmeden halkın arasına karışacağını ve böylelikle uygun bir zamanda misyonunu yerine getirebileceğini söyler. Bu telkine uyan prens, üzerindeki elbisesini değiştirir, bir Mısırlı gibi giyinir ve Mısırlılar gibi yiyip içmeye başlar. Fakat bir süre sonra bu durum ona, kendisini ve üstlendiği misyonu unutturur. Artık o da sıradan bir Mısırlı gibi olmuştur.

Prensın ait olduğu krallıkta tüm gelişmeleri bilen babası bu durumun farkındadır; prense bir mektup yazarak olaylara müdahale eder. Bu mektupta ona gerçek benliğini, kişiliğini ve misyonunu hatırlatır. Hem uçabilen hem de konuşabilen bir karaktere sahip olan mektup bir kartal gibi uçarak kimseye görünmeden yüce krallığın ülkesinden Mısır'a gelir ve prense buluşur. Prense konuşarak kendisini ifşa eder ve mektubu okumasını sağlar. Mektubu okuyan prens aymazlık uykusundan uyanır, gerçek benliğini ve misyonunu hatırlar. Görevini yerine getirmek üzere işe koyulur. Mektupta kendisine öğretilen babasının ismini telaffuz etmek suretiyle ejderhayı etkileyip uyumasını sağlar. Ejderha uyuduğunda inciyi alıp esir tutulduğu derinliklerden kurtarır; hızla uzaklaşarak mektubun rehberliğinde kendi krallığına döner. Onun dönüşü hatırına yüce krallıkta görkemli bir karşılama töreni yapılır. Kendi krallığına girmeden hemen önce prense tekrar kendi ihtişam ve şaşaa elbisesi giydirilir, bununla tekrar ilahi alemdeki konumuna kavuşur ve krallıkta kardeşi yanında hak ettiği yeri elde eder.

¹² Mayıs, Basra ile Vasit arasında bulunan Mesene'dir. Bk. Bentley Layton & David Brakke, *The Gnostic Scriptures* (New Haven: Yale University Press, 2021), 550, n. 109a.

¹³ Burada Babil ülkesi ile kastedilenin Mezopotamya'daki Babil şehri değil, Mısır'da Eski Kahire civarında yer alan bir garnizon kenti olan Babil olduğu düşünülür. Bk. Layton & Brakke, *The Gnostic Scriptures*, 550, n. 109b.

Bazı araştırmacılar, Süryani literatürünün en güzel ilahisi olarak kabul edilen bu ilahinin içeriğinde yer alan vurgu ve karakterlerden hareketle onun miladi birinci yüzyıl sonları gibi erken bir döneme ait olabileceğini iddia etseler de¹⁴ bu görüş genel kabul görmemektedir. Bununla birlikte İnci İlahisi'nin en geç miladi üçüncü yüzyıl başlarında Tomas'ın İşleri kitabından önce Part egemenliğindeki aristokrat bir ortamda yazıldığı düşünülmektedir.¹⁵ Diğer taraftan ilahinin Edessa'nın Hıristiyanlaştığı tarihsel dönemde bu yöredeki Havari Tomasçı ekol tarafından kaleme alındığına dair genel bir kanaat de söz konusudur. Bu durumda metin, en erken miladi ikinci yüzyıl sonlarından itibaren yörede biliniyor olabilir.

İnci İlahisi'nin içeriğinden hareketle Robert M. Grant, ilahinin geç dönem Valentinianci ve Bardaysancı öğretiler yansıttığına dikkati çeker.¹⁶ George R. S. Mead, A. A. Bevan ve F.C. Burkitt gibi araştırmacılar da İnci İlahisi'nin Bardaysancı bir kökene dayandığını savunmuşlardır.¹⁷ Ancak bu görüş birçok kişi tarafından eleştirilmiştir. Örneğin Bardaysancılığın, Marsionculuğun ve Maniheizmin üçüncü yüzyıl Edessa'sında (Urfa) dinsel anlamda dominant olduğuna dikkat çeken H.J.W. Drijvers,¹⁸ ilahideki bazı motiflerin Bardaysan'ın görüşlerine ve kullandığı kavramlara paralellğine dikkat çekmekle birlikte İnci İlahisi'nin Bardaysancı bir kökene dayandığı görüşünü eleştirir. Bununla birlikte ilahinin Bardaysan tarafından da biliniyor olabileceğini ve ayrıca Bardaysancı Hıristiyanlar tarafından kullanılıyor olabileceğini savunur.¹⁹

2) İnci İlahisi'nin Gnostik Gelenekle İlişkisi

Kuşkusuz İnci İlahisi'nin en fazla tartışılan yönlerinden birisi, bu metnin erken dönem Hıristiyan tarihine ait Gnostik bir metin olup olmadığıdır. Çeşitli araştırmacılar, İnci İlahisi'nin Gnostik geleneğe paralel bazı motifler taşımakla birlikte Gnostik bir metin olarak

¹⁴ Bk. Drijvers, *Bardaisan of Edessa*, 211; John W. Welch, James V. Garrison, "The Hymn of the Pearl: An Ancient Counterpart to "O My Father"", *Brigham Young University Studies* 36/1 (1996-1997): 132, n. 4.

¹⁵ Jan N. Bremmer, "The Acts of Thomas: Place, Date and Women", *The Apocryphal Acts of Thomas*, ed. Jan N. Bremmer (Leuven: Peeters, 2001), 75.

¹⁶ Bk. Robert M. Grant, *Gnosticism and Early Christianity* (New York: Harper & Row, Publishers, 1961), 116.

¹⁷ Bu konuda bk. George R. S. Mead, *The Hymn of the Robe of Glory* (Londra: The Theosophical Publishing Society, 1908), 11 vd.; Vacher Burch, "A Commentary of the "Syriac Hymn of the Soul"", *The Journal of Theological Studies* 19:74/75 (1918): 157.

¹⁸ Han J.W. Drijvers, "Pagan Cults in Christian Syria", *East of Byzantium. Syria and Armenia in the Formative Period*, ed. N. G. Garsoian vd. (Washington: Dumbarton Oaks, 1982), 38.

¹⁹ Bk. Drijvers, *Bardaisan of Edessa*, 30, 212.

değerlendirilemeyeceği kanaatindedirler. Örneğin G. Quispel, bu ilahinin kesinlikle Gnostik bir metin değil, Yahudi geleneğinden renkler/katkılar da taşıyan Ortodoks Hıristiyan bir metin olduğu kanaatindedir.²⁰ Bu bakış açısında göre havari Tomas'ın İşleri kitabının bir parçası olan bu ilahi, esas itibarıyla ruhun hakikat mesajıyla buluşmasını ve kurtuluşunu konu edinmektedir. Metindeki ana tema kayıp/mahpus edilmiş inci ya da ışık alemi ve karanlık alemine dair bir düalizmden öte ruhun hakikat mesajıyla aydınlanması ve kurtuluşu anlatısıdır. Bu da özü itibarıyla İncil mesajıyla örtüşmektedir. Dolayısıyla bu ilahi, müstakil Gnostik bir metin olmaktan ziyade Hıristiyan geleneği içinde kurtuluşun metaforik bağlamda ele alındığı bir metin olmalıdır.²¹ Bazı araştırmacılar da ilahinin Luka İncili'ndeki "kayıp oğul" kıssasından²² mülhem bir anlatı olduğu kanaatindedirler. Bu bakış açısına göre ilahiyi derleyenler, bu kıssa ile birlikte değerli inci arayan bir prens masalını da kullanmış olmalıdırlar.²³

Tomas'ın İşleri kitabının Gnostisizm bağlamında bir metin olarak değerlendirilmesine mesafeli duran bazı araştırmacılar ise kitapta yer alan öğretilerin Doğu'da yaygın olarak bilinen hususlar olduğuna dikkat çekmektedir. Bunlara göre Doğu dinsel geleneklerinde yaygın olan bu fikirler, Gnostisizm olarak adlandırılan gelenek tarafından adapte edilmiş olmalıdır.²⁴

Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu bakış açılarının İnci İlahisi'ni Hıristiyan literatürü ve geleneği bağlamında ele aldığı görülmektedir. Buna göre ilahi, Part (Arsekid) dönemi geleneğinden etkiler de taşımakla birlikte esas itibarıyla Hıristiyan teolojisi ve kurtuluş öğretisi bağlamında İncil mesajının alegorik bir anlatımından ibarettir. Dolayısıyla bu bakış açısı, ilahinin ana temasının Gnostik karakterde, Gnostik geleneğin etkisiyle derlenen bir metin olduğunu içeren yaklaşımları reddetmektedir. Bu doğrultuda, birazdan üzerinde duracağımız gibi, İnci İlahisi'ni erken döneme ait müstakil hatta Hıristiyanlık dışı Gnostik bir metin olarak değerlendiren yaklaşımlara karşı çıkılmakta ve metnin Hıristiyanlık içi bir fenomen olduğu görüşü savunulmaktadır.

²⁰ Bk. G. Quispel, "Gnosticism and the New Testament", *Gnostic Studies I*, ed. G. Quispel, İstanbul 1974, s. 201.

²¹ İnci İlahisinin Gnostik bir metin değil Hıristiyan kurtuluş konusuna kutsal metni bağlamında metaforik bir yaklaşım olduğu görüşü için örneğin bk. Luttikhuisen, "The Hymn of Jude Thomas, the Apostle, in the Country of the Indians (ATh 108-113)", 105 vd.

²² Luka 15: 11-32.

²³ Bu görüş için bk. Jürgen Tubach, "The Four World Empires in the Hymn of the Pearl", *Journal of Eastern Christian Studies* 56:1-4 (2004): 146.

²⁴ Bu görüş için örneğin bk. Klijn, *The Acts of Thomas*, 15.

Tomas'ın İşleri kitabı içinde yer alan bu ilahinin Hıristiyan geleneğinden ve kurtuluş öğretisinden bazı motifler taşıdığı açıktır. Ancak bununla birlikte metnin Gnostik bir tema taşımadığı yönündeki yaklaşımlar oldukça tartışılır iddialardır.

İnci İlahisi'nde Gnostik bir temanın olmadığı görüşünün ve özellikle de ilahinin Hıristiyanlıktan bağımsız bir Gnostik metin olduğu yönünde bazı araştırmacılarca yapılan iddialara şiddetle karşı çıkılmasının Gnostisizmin Hıristiyanlık öncesi bir fenomen olup olmadığı tartışmasıyla da bir şekilde ilişkisi olduğu düşünülebilir. Zira Gnostisizmin Hıristiyanlık öncesi dönemlerden itibaren mevcudiyetini savunan ve erken dönem Hıristiyanlığında görülen Gnostik ekollerin ve yaklaşımların bunların etkisiyle ortaya çıktığını, hatta Pavlus'un mektuplarında ve Yuhanna İncili gibi Hıristiyanlığın temel referanslarında görülen Gnostik yaklaşım ve temayüllerin bu etkileşimin ürünü olduğunu ileri süren görüşlere karşı, birçok Hıristiyan ilahiyatçı ve yazar Hıristiyanlık öncesi Gnostisizmin olmadığını, Gnostik geleneğin Hıristiyanlık içi bir fenomen olarak ortaya çıktığını savunmuşlardır. Bu doğrultuda çeşitli Gnostisizm araştırmacıları tarafından Hıristiyanlık öncesi Gnostisizmin varlığına delil olarak gösterilen metinlerin de Hıristiyanlık sonrası döneme ait olduğu savunulmuş, böylelikle Hıristiyanlık öncesi Gnostisizmin varlığı reddedilmiştir. Gnostisizmin Hıristiyanlık içi bir fenomen olup olmadığı ve Hıristiyanlık öncesi Gnostisizm tartışmaları bu çalışmanın konusu değildir.²⁵ Ancak vurguladığımız gibi İnci İlahisi'nin müstakil bir Gnostik metin değil Hıristiyan teolojisi ve onun kurtuluş düşüncesi bağlamında bir anlatı olduğu fikrini savunan araştırmacıların bu yaklaşımı, Gnostisizm ve erken dönem Hıristiyanlığına yönelik yukarıda kısaca değindiğimiz tartışmalardan bağımsız değildir.

Diğer taraftan birçok araştırmacı bu ilahiye, ana teması ve içerdiği karakterler açısından tipik bir Gnostik metin olarak değerlendirmiştir.²⁶ Hatta bu metnin Gnostik düşüncenin Hıristiyanlık öncesine ait bir örneği olarak ele alınabileceği savunulmuştur.²⁷ Örneğin İnci İlahisi'ni Gnostik

²⁵ Gnostisizmin Hıristiyanlık içi bir fenomen olup olmadığı tartışmaları konusunda bk. Ş. Gündüz, "Pavlus Teolojisinde Gnostik Unsurlar", *Dini Araştırmalar* 2:6 (2000): 51-75. Ayrıca bk. Edwin M. Yamauchi, *Pre-Christian Gnosticism. A Survey of the Proposed Evidences* (Londra: Tyndale Press, 1973).

²⁶ Örneğin George R. S. Mead bu ilahinin kuşkusuz bir Gnostik metin olduğu kanaatindedir. Mead, *The Hymn of the Robe of Glory*, 11. Nöldeke ve Reitzenstein'dan Bornkamm ve Foerster'e bu düşüncede olan araştırmacıların yaklaşımlarının özeti için bk. Luttikhuisen, "The Hymn of Jude Thomas, the Apostle, in the Country of the Indians (ATh 108-113)", 103-105.

²⁷ Bk. Klijn, *The Acts of Thomas*, 187-188. Klijn, metnin Hıristiyanlık öncesi Gnosis fikrinin varlığının bir örneği olduğunu savunan bu tezi eleştirir.

şiiirin en çarpıcı örneği olarak tanımlayan ve metnin Yahudi geleneğinden bağımsız olarak İran (Pers) geleneğine ait birçok unsur taşıdığına dikkat çeken K. Rudolph'a göre bu metin, Gnostisizmin Hıristiyanlık öncesi özelliği açısından önemli bir delildir.²⁸ A. Adams gibi araştırmacılar da İnci İlahisi'ni Tomas'ın Mezmurlarıyla birlikte Hıristiyanlık öncesi Gnosis düşüncesine dayalı bir metin olarak değerlendirmişlerdir.²⁹ Diğer taraftan bazı araştırmacılar da İnci İlahisi'nin Eflatuncu dünya görüşünü yansıtan bir mitosa dayalı felsefi bir şiirin Hıristiyan bir konsept içinde aktarılması olduğu fikrini savunmaktadırlar.³⁰

Gnostik öğretiler ve motifler açısından ele alınıp incelendiğinde ilahi alem ile süflî alem arasındaki karşıtlık, süflî aleme/yeryüzüne düşüş ve burada tutsaklık motifi, kurtarıcı/redeemer tasavvuru ve ilahi alemden çağrı ve Gnosis ile kurtuluş gibi Gnostisizmin birçok temel yaklaşımının ve motifinin İnci İlahisi'nde bir şekilde yer aldığı dikkati çekmektedir. Böylelikle bu ilahi Gnostisizmin temel karakteristik özelliğine sahip bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu Gnostik tema ve yaklaşımların arka planında aşağıda detaylı şekilde ele alacağımız Gnostik düalizm öğretisi yer almaktadır.

Metnin Gnostik dünya görüşüyle ilişkisi bağlamında bir başka dikkat çekici husus, yalnızca İnci İlahisi'nin değil bu ilahinin içinde yer aldığı metnin, yani Tomas'ın İşleri kitabının da genel olarak Gnostik akımların yaklaşımlarına paralel bazı özellikler taşıyor olmasıdır. Örneğin erken dönem Hıristiyan tarihinde Gnostik akımlar olarak karşımıza çıkan Marsiyonculukta, Bardaysancılıkta ve Hıristiyan bir ortamda şekillenen Manicilikte dikkati çeken ve kurtuluş açısından maddi aleme karşı tavır alan ve bunun bir parçası olan cinsel ilişkiye karşı çıkan asketik bir duruşun tercih edilmesine dayalı bir yaklaşıma bir şekilde bu apokrif kitapta da rastlanmaktadır. Tomas'ın İşleri kitabında İncil mesajının yayılması bağlamında havari Tomas'ın dikkati çeken bir vurgusu, bozulmaya (manevi çöküşe) karşı çıkışıdır. Ona göre bozulmadaki en görünür hususlardan birisi

²⁸ Kurt Rudolph, *Gnosis: The Nature and History of an Ancient Religion*, çev. & ed. R. Mc. L. Wilson (Edinburgh: T. & T. Clark 1983), 29, 283. Ayrıca bk. Yamauchi, *Pre-Christian Gnosticism*, 97. İlahideki İran etkisine H. Jonas da dikkat çeker. Bk. Hans Jonas, *The Gnostic Religion* (Boston: Beacon Press, 1958), 112.

²⁹ Bk. F. Forrester Church & Gedaliahu G. Stroumsa, "Mani's Disciple Thomas and the Psalms of Thomas", *Vigiliae Christianae* 34/1, (1980): 51.

³⁰ Jannis Niehoff-Panagiotidis, "The Hymn of the Pearl and the Chaldaean Oracles, or About the Borders Between Platonism and Gnosticism", *Egitto e Vicino Oriente* 42 (2019): 111. Bu ilahiye en yakın paralellüğün Sabii literatüründe olduğuna dikkat çeken Niehoff-Panagiotidis, ilahinin düalist Platonculuk ile Gnostisizm sınırlarında bir metin olduğu görüşündedir. Niehoff-Panagiotidis, "The Hymn of the Pearl and the Chaldaean Oracles", 113.

ise kirli cinsel birlikteliklerdir.³¹ Tomas cinsel birlikteliği “utanç eylemi” olarak nitelemekte ve insanları bundan uzak durmaya teşvik etmektedir.³² Ona göre şeytan bazı kişileri cinsel ilişki yoluyla ayartmaya ve sapkınlığa sevk etmektedir.³³ Yukarıda ifade edildiği üzere, Tomas’ın infazına neden olan husus da metne göre onun bu cinsel birliktelik karşıtı yaklaşımıdır. Zira onun öğretilerine iman eden Mygdonya, kocasıyla birlikte olmayı bırakmış, kocasının tüm ısrarlarına rağmen buna yanaşmamış ve sonuçta kocasının şikayetiyle bunun müsebbibi olarak görülen Tomas tutuklanmış ve infaz edilmiştir.

Tomas’ın İşleri’nde cinsel ilişkiden başka yeme ve içmenin de bozulmaya neden olduğu düşünülür.³⁴ Ayrıca metindeki ruh ve beden birbirinden farklı ve karşıt özelliklere sahip olduğuna dair vurgu, maddi alemin yöneticilerine tabi olmanın kişiyi ilahi alemi anlamadan ve kavramadan uzaklaştırdığı yaklaşımı gibi hususlar da Tomas’ın İşleri kitabının Gnostik gelenekle karşılaştırılması açısından dikkati çeken özellikler arasındadır.

Maniheizmle karşılaştırıldığında Tomas’ın İşleri kitabında rastlanılan bu paralelliklerden hareketle çeşitli araştırmacılar, bu metnin Mani ve Maniheizmle ilişkisine dikkat çekmişlerdir. Örneğin Quispel, Mani’nin Tomas’ın İşleri kitabıyla İnci İlahisi’nden muhtemelen haberdar olduğu ve hatta bunları kullandığı kanaatindedir.³⁵ Metnin Maniheist gelenekle ilişkisi tartışılır bir konu olsa da Tomas’ın İşleri kitabındaki cinsellik karşıtı tavır, beden ve ruh ayırımına dair yaklaşım, maddi alemin kötü yöneticisine tabi olduğu için kişinin ilahi alemi kavrama konusunda yaşadığı sorunlar gibi özellikler Maniheizmle karşılaştırma açısından dikkat çekicidir. Örneğin Maniheizmde de cinsellik ve evlilik karşıtı bir tutum görülmekte, cinsellik “üç mühür” ilkesi doğrultusunda şeytani bir eylem olarak değerlendirilmektedir.³⁶ Yine Maniheizmin de kötü güçler, arkonlar tarafından yönetilen süflî maddi aleme ve bunun bir parçası olarak görülen bedene karşı tutumuyla ön plana çıkmakta olduğu bilinmektedir.³⁷

³¹ Acts of Thomas, 12, 88.

³² Acts of Thomas, 14, 54, 84.

³³ Acts of Thomas, 43.

³⁴ Acts of Thomas, 20.

³⁵ G. Quispel, “Gnosis and the New Sayings of Jesus”, *Gnostic Studies II*, ed. G. Quispel, İstanbul 1975, s. 181 vd. Bununla birlikte Quispel, Tomas İncili gibi metinleri Gnostik değil Enkratitik olarak kabul etmektedir. Enkratitizm, erken dönem Hıristiyan geleneğinde Suriye bölgesinde ortaya çıkan ve içki kullanımına, et yemeye ve evliliğe karşı çıkan bir akımdır. Bk. Quispel, “Gnosis and the New Sayings of Jesus”, 196.

³⁶ Bk. Iain Gardner & Samuel N. C. Lieu (eds.), *Manichaean Texts from the Roman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 237.

³⁷ Bk. Gardner & Lieu (eds.), *Manichaean Texts from the Roman Empire*, 11, 50.

Bununla birlikte yukarıda da değindiğimiz gibi bazı araştırmacılar da metnin yine Gnostik dünya görüşüyle bilinen Bardaysancı geleneğe ait olabileceği üzerinde durmuşlardır.³⁸ Nitekim erken dönem Hıristiyan Gnostisizmi içerisinde sınıflanan ve Edessalı (Urfalı) Hıristiyan heretik Bardaysan'ın öğretilerinden hareketle gelişen Bardaysancılık akımı da asketizme yer veren yapısıyla bilinmektedir.³⁹

Bütün bunlar yalnızca İnci İlahisi'nin değil, Tomas'ın İşleri kitabının da genel yapısı itibarıyla Gnostik dünya görüşünden izler taşıyan bir metin olarak değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır.

3) Süflî Aleme Tutsak Olan İncinin Kurtarılması Öyküsü

İnci ilahisinde anlatılan öykünün ana temasıyla ön planda olan temel karakterlerinin ne'liği konusunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. İlahiyi Hıristiyan teolojisi ve kurtuluş öğretisi bağlamında değerlendiren araştırmacılar, yukarıda değindiğimiz gibi, anlatılan öyküdeki ana temanın prensle özdeşleştirilen ruhun dünyaya indirilmesi ve burada hakikat mesajıyla aydınlanıp yeniden ilahi aleme yükselmesi olduğu kanaatinde dirler. Bu doğrultuda bu araştırmacılar arasında ilahinin Gnostik gelenekten farklı olarak, tamamıyla Hıristiyan geleneği içinde olan ve Doğu (Part) unsurlarından etkilenmiş bir metin olarak değerlendirilmesi temayülü ağır basmaktadır.

Doğu, özellikle de Edessa Hıristiyanlığında büyük önem arz eden Havari Tomas'a atfedilen Tomas'ın İşleri'nde yer alan İnci İlahisi'nin erken dönem Hıristiyan geleneği içinde bilinen bir metin olduğu açıktır. Bu ilahinin yukarıda değindiğimiz gibi İncillerdeki "kayıp oğul" kıssası gibi bazı anlatılarla kıyaslanabilir yapısı da metin üzerindeki Hıristiyanlık etkisi olarak tartışılabilir. Ancak diğer taraftan ilahinin muhtevasının özellikle teolojik açıdan Doğu Hıristiyan geleneğinden köklü farklılıklar taşıdığı da bir gerçektir. Örneğin metinde ilahi alemdeki otorite bağlamında "krallar kralı Baba", "Doğu'nun hanımefendisi anne" ile oğulun ya da prensin kardeşinden söz edilmesi Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'a dayalı teslisi esas alan Ortodoks Hıristiyan teolojisinden farklı bir yaklaşımdır.

³⁸ Bk. Mead, *The Hymn of the Robe of Glory*, 11 vd.; Burch, "A Commentary of the "Syriac Hymn of the Soul"", 157

³⁹ Bardaysan ve Bardaysancılık için bk. Şinasi Gündüz, "Bardaysan", *Felsefe Ansiklopedisi*, ed. A. Cevizci (İstanbul: Etik Yayınları, 2004), 2: 110-113.

*Krallar Kralı Babandan,
Ve Doğu'nun hanımefendisi Annenden
Ve erkek kardeşin, (yönetimde) ikinci sırada olanımızdan,
Sana, Mısır'da olan Oğlumuzla selam!⁴⁰*

İlahi bir bütün olarak okunduğunda, buradaki anlatının ana temasının ilahi alemde gönderilen ve bedenleşen ruhun kendi varlığını kavrayıp hakikatle buluşması değil, ilahi alemde görevlendirilen bir kurtarıcı tarafından süflü alemin derinliklerinde kötü ejderha tarafından kuşatılmış olan bir ilahi varlığı temsil eden incinin tutsaklıktan kurtarılarak buradan alınıp getirilmesi olduğu anlaşılmaktadır.

*Mısır'a inersen
ve bir İnci getirirsen
ki o denizin ortasında
burnundan soluyan yılan etrafında⁴¹*

Dolayısıyla kötülük aleminde kötü güçlerce kuşatılmış bir obje olarak inci, ilahide tüm anlatının kendisinin kurtarılması üzerine kurgulandığı dikkat çekici bir motiftir. İlahiye göre, ilahi alemde görevlendirilen prensin süflü aleme gönderilme nedeni, incinin ilahi aleme getirilmesidir. Hikâyeye göre prens, uzun uğraşlar sonunda inciyi almış ve ilahi aleme getirmiştir.

Burada dikkat çekici olan husus, ilahi alemde inciyi getirmek üzere görevlendirilen kişinin birbirine zıt özellikler taşıdığı düşünülen iki alem arasında gerçekleştirdiği yolculuktur. İlahiye göre bir tarafta huzur, rahatlık, zenginlik ve şaşaa merkezi olan ışık ve iyilik alemi vardır.

*Küçük bir çocukken
ve krallığımda, Babamın evinde yaşıyorken
memnunken, zenginliği ve konforu ile
beni yetiştirenlerin,
Doğu'daki evimizden
ebeveynim beni donattı (ve) gönderdi.⁴²*

Metin, bu ışık ve iyilik aleminin Doğu'da yer aldığını vurgular ve bu alemin halkını "Doğulular" olarak niteler. Metne göre bu alemin halkı olan Doğulular; özgür doğanlardır, sevimli ve dürüstturler.

*Ve yalnız ve bir başıma olduğumda
(ve) aileme yabancı
Benim ırkımdan biri, özgür-doğmuş olan birini,
orada bir Doğulu gördüm*

⁴⁰ Acts of Thomas, 110:41-42.

⁴¹ Acts of Thomas, 108:12-13.

⁴² Acts of Thomas, 108: 1-3.

*dürüst ve sevimli bir genç,
yağ-satıcılarının oğlu;
Ve geldi ve kendisini bana yakınlaştırdı
ve onu yakın arkadaş edindim
Ürünümü kendisiyle paylaştığım bir arkadaş.⁴³*

Diğer tarafta aymazlık, cehalet ve pislik merkezi olan süflî alem vardır. Bu alemin derinliklerinde “burnundan soluyan” yılan bulunmaktadır. Buradaki yaşam tarzı, elbiseleri ve yiyecekleri kişiyi aymazlığa sevk etmektedir. Bu nedenledir ki bu aleme gönderilen kurtarıcı figür de bir süreliğine bu yaşam tarzına büründüğünde o da aymaz hale gelmiş, kendi benliğine yabancılaşmıştır.⁴⁴ İnci İlahisi'nde bu süflî alem Mısır'la; halkı ise Mısırlılarla özdeşleştirilir.

*Onu (Beni) Mısırlılara karşı uyardım (uyardı),⁴⁵
pis olanla düşüp kalkmaya karşı.⁴⁶
Ve onların kirlî ve pis elbiselerini çıkardım,
onu onların ülkesinde bıraktım.⁴⁷*

Nöldeke'nin de vurguladığı gibi burada Mısır'la kastedilenin maddi alem ya da yeryüzü olduğu aşikârdır.⁴⁸ Zira maddi alemin Philo döneminden itibaren alegorik olarak Mısır ile özdeşleştirildiği bilinmektedir.⁴⁹

İlahi alem ve süflî alem ayırımına dayalı, birbirine zıt özellikler taşıyan ve birbiriyile mücadele içinde olan iki farklı alem düşüncesi İnci İlahisi'ndeki anlatının temel çerçevesini oluşturmaktadır. Buna göre bir tarafta Baba olarak tanımlanan yüce varlığın merkezde yer aldığı ilahi alem vardır. Baba, ışıltılı elbiseler, zenginlik, refah, konfor ve sevgi gibi tamamıyla pozitif özelliklere sahip olan Doğu'da yukarılarda yer alan bu alemin kralıdır. İlahide bu alemin özünü oluşturan Baba ile birlikte Anne ve çocuklardan (prens ve kardeşi) da bahsedilir.⁵⁰ İlahi alemin karşısında bir de süflî alem mevcuttur. Mısır'la özdeşleştirilen bu kötülükler ve

⁴³ Acts of Thomas, 109: 23-27.

⁴⁴ Bk. Acts of Thomas, 108: 13, 109: 28.

⁴⁵ Burada parantez içi ifadeler bize aittir. Çeviriye esas metin, “Onu Mısırlılara karşı uyardım” olmakla birlikte, birçok araştırmacı buradaki vurgunun “Beni Mısırlılara karşı uyardı” şeklinde olduğuna dikkat çekmekte ve bu cümleyi bu şekilde çevirmektedirler.

⁴⁶ Acts of Thomas, 109: 28.

⁴⁷ Acts of Thomas, 111: 62.

⁴⁸ Nöldeke'nin bu görüşü için bk. Burch, “A Commentary of the “Syniac Hymn of the Soul””, 146.

⁴⁹ Bk. Niehoff-Panagiotidis, “The Hymn of the Pearl and the Chaldaean Oracles”, 112.

⁵⁰ Acts of Thomas, 108:1-15.

aymazlıklar dünyasının da bir kralı vardır⁵¹ ve bu alemin derinliklerinde, denizde, burnundan soluyan bir yılan İnciyi tutsak etmiştir.

Bu süflî alemde ilahi alemden bu aleme düşmüş ya da gönderilmiş bazı ışık varlıkları da bulunmaktadır. Bunlardan bazıları süflî alemin elbiseleri, yiyecekleri ve içecekleriyle adeta sarhoş hale gelmiş, kendi gerçekliklerini unutmuşlar, bu kötü alemin kralının hizmetkarı olmuşlardır; bazıları ise bu süflî alemin derinliklerinde kötü güçler tarafından çevrelenmiş tutsak edilmişlerdir.⁵² Bu iki alem arasında ise ilahide Mayşan'la özdeşleştirilen bir ara mekân/alem söz konusudur.⁵³

Dikkat çekici şekilde İlahi'de kötülükler aleminin Mısır'la özdeşleştirilmesi ve bu alemin girişi olarak Babil'den söz edilmesi⁵⁴ büyük ihtimalle Yahudi ve Hıristiyan geleneğinde Mısır'a ve Babil'e yüklenen rol ve anlam ile yakından irtibatlıdır. Kitabı Mukaddes'te Mısır ve Babil'den genelde olumsuz şekilde bahsedildiği bilinmektedir. Mısır, her ne kadar bir zamanlar Hz. Yusuf'a ve İsrailoğullarına kucak açmışsa da aynı zamanda İsrailoğullarının köleleştirilip zulmedildiği bir yerdir. Hz. Musa burada Firavunla mücadele etmiş ve sonunda İsrailoğullarını buradan mucizevi şekilde çıkararak zulümden kurtarmıştır. Erken dönem Hıristiyan Gnostisizmde ise Mısır'ın metaforik anlamda kullanıldığı ve maddi alemin temsil ettiği bilinmektedir. Örneğin Ofit Gnostisizmde Mısır, Demiurgun alemidir.⁵⁵

İnci ilahisi'nde görülen bu düalistik alem tasavvuru, bazı küçük yorum farklılıklarıyla tüm Gnostik geleneklerin karakteristik bir özelliğidir. Örneğin Sabiilikte Işık alemin (Alma d Nura) ve Karanlık Alemin'den (Alma d Hşuka) oluşan birbirine zıt özelliklere sahip iki alem vardır. Bunlardan Işık Alemin mutlak iyilik, sevgi, verimlilik, aydınlık gibi özelliklere sahipken Karanlık Alemin kötülük, aymazlık, zulmet gibi bunların tam zıddı olan özellikler taşımaktadır.⁵⁶ Aynı şekilde Maniheizmde de birbirine zıt özellikler taşıyan nur ve zulmet alemleri ile bunlarda yaşayan iyi ve kötü

⁵¹ Acts of Thomas, 109: 33.

⁵² Acts of Thomas, 109:24-25, 32-35.

⁵³ Acts of Thomas, 109:18.

⁵⁴ "Babil ülkesine ulaştım ve Sarbug surlarından girdim. Mısır'a indim ve refakatçilerim benden ayrıldılar." Acts of Thomas, 109:19-20.

⁵⁵ Bk. Burch, "A Commentary of the "Syriac Hymn of the Soul"", 149.

⁵⁶ Bu iki aleme dair tanımlama hususunda bk. Sağ Ginza, (ondördüncü kitap), 162-164. Ginza'dan alıntılar için Sabii cemaati tarafından hazırlanan Ginza'nın İngilizce çevirisi Qais Mughashghash Al-Saadi & Hamed Mughashghash Al-Saadi (çev.), *Ginza Rabba, The Great Treasure: An equivalent translation of the Mandaean Holy Book*, Second edition (Drabsha, 2019) esas alınmıştır.

güçler arasında bir karşıtlık ve mücadele söz konusudur.⁵⁷ Bu mücadele sürecinde Karanlık Alemi'ndeki kötü varlıkların mütecaviz plan ve girişimlerini önlemek için Nur Alemi'nde yüce Tanrı bir dizi önlem almış, bunun bir parçası olarak önce kendisinden “Hayatın Anası” denilen bir varlık, sonra, “İlk Adam” adı verilen bir varlık tezahür etmiş ve İlk Adam bir dizi silahla donatılarak kötülük aleminin planlarını bozmak ve onları alt etmek üzere iki alemin sınırlarına gönderilmiştir.⁵⁸ Bu ilk karşılaşmada onun yenilmesi ve silahlarının ya da taşıdığı bazı ışık varlıklarının tutsak edilmesiyle yeni bir mücadele dönemi başlamıştır. İlerleyen süreçte yüce Tanrı bir dizi yeni plan uygulayarak bu tutsak ışık varlıklarının kurtarılması amacıyla karanlık aleminde maddi alemin ve insanın yaratılması da dahil bir dizi olayın gerçekleşmesine imkân sağlamıştır.

İnci İlahisi'ndeki temel karakterlerden biri olan inci, süflî alemde yılan tarafından kuşatılmış olan fakat alınıp kurtarılması ve ilahi aleme yükseltilmesi gereken bir obje olarak anlatılır. İncinin Hıristiyan kanonik ve apokrif metinlerinde zaman zaman hakikati ifade etmek bağlamında bir metafor olarak kullanıldığı ve aranılan, sahip olunmaya çalışılan bir şey olarak ön plana çıkarıldığı bilinmektedir. Örneğin Matta İncili'nde “göklerin egemenliği” güzel inciler arayan tüccara benzetilir.

Yine Göklerin Egemenliği, güzel inciler arayan bir tüccara benzer. Tüccar, çok değerli bir inci bulunca gitti, varını yoğunu satıp o inciye satın aldı.⁵⁹

Tomas İncili'nde de İsa, incinin Baba'nın krallığında diğer her şeye tercih edilen bir değer olduğuna dikkat çeker:

Babanın krallığı, mal-mülk sahibi olup da bir inci bulan bir tüccara benzer. Bu tüccar akıllıydı, mallarını satıp kendisine tek bir inci satın aldı. Siz de hiçbir güvenin yemek için giremeyeceği, kurtçuğun yok edemeyeceği, yok olmayan ebedi hazineyi gözetmelisiniz.⁶⁰

Yine Tomas İncili'nde İsa, “Kutsal olanı köpeklere vermeyin; zira onlar onu pisliğe atarlar. İncileri domuzlara atmayın. ...” demektedir.⁶¹ Ayrıca

⁵⁷ Bk. Jes Peter Asmussen, *Manichaeen Literature* (New York: Scholars' Facsmiles & Reprints, 1975), 113-114, 118-119; Mehmet Alıcı, *Işığın Elçisi Mani ve Gnostik Düşüncesi* (İstanbul: Divan, 2018), 237 vd;

⁵⁸ Bk. Gardner & Lieu (eds.), *Manichaeen Texts from the Roman Empire*, 13-14.

⁵⁹ Matta 13:45-46.

⁶⁰ The Gospel of Thomas, 76 (James Keith Elliioth, *The Apocryphal New Testament: A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation* (Oxford: Clarendon Press, 1993), 144).

⁶¹ The Gospel of Thomas, 93 (Elliioth, *The Apocryphal New Testament*, 145).

Yuhanna'nın İşleri, Petrus'un İşleri ve Aziz Phocas'ın İşleri kitaplarında da inciden söz edilir.⁶²

Söz konusu ilahide incinin rolü ve neyi temsil ettiği konusunda farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. Klijn gibi bazı yazarlar, sadece birkaç kez atıfta bulunulmasını da gerekçe yaparak⁶³ incinin ilahide belirleyici bir öneme haiz olmadığını düşünmektedirler. Örneğin ilahide asıl önemli karakterin prensle özdeşleştirilen ruh olduğuna dikkat çeken Klijn, ilahinin sonunda incinin krala teslim edilmesi üzerine inci üzerine herhangi bir yorum ya da vurgu yapılmadığına dikkat çektikten sonra ilahide asıl öne çıkan motifin inci değil, ilahi alemde gönderilen kişi yani prens olduğu kanaatinde. Ona göre ilahi alemde gönderilen bu kişi ruhu temsil etmektedir.⁶⁴ İlahi alemde inerken çıkarmak zorunda kaldığı "ışıldayan elbise" ise Klijn'e göre ruhun ilahi alemdeki eşini temsil etmektedir. Göreve başladığında ışıldayan elbiselerini çıkarmış olan prens görevi tamamladığında mükafat olarak bu elbiseleri tekrar verilecektir.⁶⁵ Klijn'e göre ilahide ana tema, Baba'dan uzaklaşıp bu dünyaya gelen ve tekrar Baba'ya dönmeye çalışan varlık öncesi var olan (pre-existent) ruhtur. Bu tema ilahide çeşitli doğu ve özellikle Part motifleriyle bezenmiş masalımsı bir anlatı ile sunulmaktadır.⁶⁶ İlahide ruhla özdeşleştirdiği prensi ve onun alemdeki "ışıldayan elbisesi"ni ön plana çıkaran Klijn'in bu bakış açısında ilahide kötü güçlerce çevrelenmiş olan incinin neyi temsil ettiği ise açık değildir. İnci İlahisi'ni ruhun bedende enkarnasyonu ve sonunda bedenden ayrılışına işaret eden Helenistik bir mitos olarak tanımlayan B. Layton da bu ilahide ruhun kurtuluşuna dair bir öykünün anlatıldığı düşüncesindedir.⁶⁷

Diğer taraftan birçok araştırmacı ilahideki ana figürün süflî alemde tutsak olan inci olduğu, incinin maddi aleme düşmüş ya da atılmış olan

⁶² Bk. The Acts of John, 109 (Ellioth, *The Apocryphal New Testament*, 336); The Acts of Peter, 17 (Ellioth, *The Apocryphal New Testament*, 410-411). İkinci yüzyıla ait olduğu düşünülen Aziz Phocas'ın İşleri kitabında inciyle birlikte ejderhadan/yıldandan da söz edilmektedir. "Baba olarak, Tanrı olarak, Rab olarak, Çoban olarak ruhumu koru ki, ejderhanın nefesi üzerimde olmasın, ayaklarıyla üzerime basmasın. Zira o beni değerli inciyi kaybetmem konusunda altın ya da gümüşle ikna edemedi." The Acts of Saint Phocas, 15 (Frederick Cornwallis Conybeare, *The Armenian Apology and Acts of Apollonius and Other Monuments of Early Christianity* (New York: Macmillan and Co., 1896), 117).

⁶³ İlahide inci terimine sekiz kez atıfta bulunulur.

⁶⁴ Klijn, "The So-called Hymn of the Pearl", 158-159.

⁶⁵ Bk. Klijn, "The So-called Hymn of the Pearl", 163, Ayrıca bk. Klijn, *The Acts of Thomas*, 191-192.

⁶⁶ Klijn, *The Acts of Thomas*, 195; aynı yazar, "The So-called Hymn of the Pearl", 163-164.

⁶⁷ Layton & Brakke, *The Gnostic Scriptures*, 543.

ruhu temsil ettiği düşüncesindedir.⁶⁸ İnciyi kurtarmak üzere ilahi alemde bazı silahlarla donatılarak gönderilen prens ise kurtarıcıyı temsil etmektedir. Kurtarıcı figürün yani prensin görevi, maddi alemde tutsak olan ruhu kurtarmaktır. İncinin ilahideki bu önemi nedeniyle birçok araştırmacı bu ilahiyi "İnci İlahisi" olarak isimlendirmiştir.

İnci İlahisi'ndeki anlatının ana karakterlerinden bir diğeri olan ilahi oğul ya da prens, Mısır'da denizin derinliklerindeki incinin alınıp getirilmesi misyonuyla görevlendirilmiştir. Kötülükler, aymazlıklar aleminde denizin derinliklerinde "burnundan soluyan yılan" tarafından muhafaza edilen incinin, asli itibarıyla bu süflî aleme değil ilahi aleme ait olduğu anlaşılmaktadır. Zira yüce tanrı, yani krallar kralı Baba, oğlunu onu alıp kendisiyle birlikte ilahi aleme getirmekle görevlendirmiş ve ancak bu görevi tamamladığında ışıldayan ilahi elbisesini tekrar giyinebileceğinin, yani ilahi aleme yeniden girebileceğinin altını çizmektedir.

İnci motifi, ilahi alemde karanlık dünyasına düşmüş ya da atılmış ve burada hapisane hayatı yaşayan ruhu temsil eden bir metafor olarak Gnostik literatürde sıklıkla karşımıza çıkar. Özellikle Sabii literatürü ile karşılaştırıldığında, süflî alemin derinliklerinde burnundan soluyan yılan tarafından kuşatılmış inci motifi ile Sabii literatüründeki tanımlamalar arasında çarpıcı paralellikler dikkati çeker. Sabii kutsal metinlerinde *gimra* ve *marganita* terimleriyle yer alan inci, süflî aleme tutsak olan ışık varlığını ya da ruhu ifade etmektedir.⁶⁹ Ginza'da inci, aslında ilahi aleme, ışık alemine ait olan ancak süflî aleme kötü güçler tarafından tutsak edilen ruhu temsil eder. İnci bu süflî aleme kötülük kralı Ur tarafından tutsak edilmiştir. Ona gerçek kimliğini hatırlatmak ve onu bu tutsaklıktan kurtarmak amacıyla ilahi alemde bir kurtarıcı, Hibil (ya da Yavar) Ziva⁷⁰ karanlık dünyasına gönderilmiş ve sonunda inciyi Ur'un çamur deryası dünyasının derinliklerinden kurtararak ilahi aleme getirmiştir.

Annesi (Ruha) büyüsunü serbest bıraktı ve tılsımlarını haykırdı, ama duvarlar kımıldamadı. "Şimdi ne yapabiliriz?" diye sordu. Annesi, "Bu inci bizim son silahımız." dedi. (Ur) İnciyi tuttu ve haykırdı; bulanık sular hızla çekildi. "Şimdi Işık Evi'ne ve büyük Su Pınarı'na yükseleceğim!" dedi. Ben, Yavar, ışıltılı giysilerimle Ur'a göründüm; tökezleyip önüme düştü ve inciyi elinden aldım. Annesi incisini almak ve ona yardım etmek için bulanık sulara koştu. İnciyi çıkardı ama tekrar suya düştü ve bulanık sular kaynayıp çalkalandı. Ben, Yavar Ziva, Ruha'yı incisini göremeyecek şekilde kör ettim ve onu (bulanık

⁶⁸ Örneğin bk. Jonas, *The Gnostic Religion*, 125 vd.

⁶⁹ Bu terimlerin Sabii literatüründeki kullanılışı için bk. Ethel Stefana Drower & Rudolf Macuch, *A Mandaic Dictionary* (Oxford: Clarendon Press, 1963), 90, 252.

⁷⁰ Sabii metinlerinde bu kurtarıcıdan bazen Manda d Hayye ismiyle de bahsedilir.

suların) derinliğinden aldım. Feryat etmeye ve ağlamaya başladı. ...
Sonra Ur'un yenilgisine dair iyi haberlerle Babama, Işık Evi'ne
yükseldim. O görkemli ışıltısıyla bana görüldü ve beni nezih ağızıyla
öptü. ...⁷¹

Draşya d Yahya'da da ruha dair bir metafor olarak incinin Manda d Hayye tarafından uyarılıp süflî alemde kurtarılışına yer verilir. Kurtarıncının uyarısıyla inci kendi benliğinin farkına varıp ayağa kalkar ve ışık alemine yükselir.

Manda d Hayye yola koyuldu ve inci-Nituf'ta'ya gelene kadar yürüdü.
İnci-Nituf'ta onun ihtişamını gördüğünde, bulunduğu yerden kalktı,
tahtına oturdu, diz çöktü ve Manda d Hayye'yi övdü.⁷²
Ayağa kalk, yüksel inci-Nituf'ta, kendisi için yaratıcı olan Hayat'ı
seven saf inci. ...⁷³

İnci İlahisi'nde süflî alemin derinliklerinde inciye gözetleyen yılan ile inciye onun elinden kurtarmak üzere ilahi alemde gönderilen kurtarıcı figürleri de Gnostik literatürde oldukça tanıdık karakterlerdir. İlahiye göre incinin tutsak edildiği denizin derinliklerinde "burnundan soluyan" yılan ya da ejderha, incinin buradan alınıp götürülmesini engellemektedir.⁷⁴ Dolayısıyla yılan, süflî alemde inciye alıkoyup gözetleyen, onun buradan alınıp götürülmesine engel olan kötü karakterli bir gardiyandır. Onun görevi incinin denizin derinliklerindeki tutsaklığının sürmesidir. Bu nedenle inci ile kurtarıncının yani ilahi alemde görevlendirilen prensin buluşmasına mâni olmaktadır.

İnci İlahisi'nde maddi alemin denizinin derinliklerinde inciye gözetleyen burnundan soluyan yılan ya da ejderha figürü de Gnostik düalizm bağlamında anlamlıdır. İlahide bahsedilen korkunç "burnundan soluyan yılan", Gnostik geleneklerde süflî alemin yöneticileri olarak bilinen bir arkon tipolojisidir. Gnostik geleneklerde karanlık aleminin kötü yöneticilerden, güçlerinden (arkonlardan) söz edilir. Karanlık aleminde tutsak edilen ışık varlıklarının ele geçirilmesi, gözetilmesi, ayartılması ve işgal edilmesi arkonlar olarak adlandırılan bu kötü yöneticilerin öncelikli görevleri arasındadır.⁷⁵

⁷¹ Sağ Ginza, (Beşinci Kitap), 78-79. Çeviride parantez içi ifadeler bize aittir.

⁷² Draşya d Yahya, 231 (Mark Lidzbarski, *Das Johannesbuch der Mandaer* (Giessen: Töpelmann, 1915).

⁷³ Draşya d Yahya, 228.

⁷⁴ Acts of Thomas, 108:12-13.

⁷⁵ Gnostik literatürde arkonların özelliklerine dair çarpıcı bir anlatı Nag Hammadi Literatüründe yer alan *Arkonların Tabiatı* başlıklı kitaptır. Bk. Bentley Layton (çev.), "The Hypostasis of the Archons", *The Nag Hammadi Library in English*, ed. J. M. Robinson (Leiden: E. J. Brill, 1988), 162-169.

Maddi alemle özdeşleştirilen karanlık aleminin yöneticisinin yılan/ejderha olarak tasvirine birçok Gnostik gelenekte rastlanır.⁷⁶ Sabii rahiplerinin kullandığı Skandola yüzüğündeki tasvirde görüldüğü gibi, Sabii geleneğinde kuyruğunu yutan yılanın çevrelediği maddi alem tasavvuru, maddi alemin Karanlık Kralı'nın ve onun emrindeki diğer arkonların hegemonyası altındaki bir alem olduğunu ifade etmektedir.⁷⁷ Sabii kutsal metni Ginza'da karanlık aleminin kralı Ur, süflî alemin kara sularındaki çamur deryasında yaşayan bir ejderhadır.

*Olduğu şekliyle karanlığın kapılarını ve Sinyavis ülkesinin kanallarını gördüm. Oradaki kara suyu, nasıl kabardığını, kaynadığını ve köpürdüğünü gördüm. ... Onun içine atılmış kıvranan ve debelenen ejderhayı gördüm.*⁷⁸

Sabii literatüründe, kara sulardaki ejderha olarak nitelenen karanlık kralı (Ur) aynı zamanda ilahi alemin farkında olmayan bir aymaz, bir aptal olarak da tanımlanır.⁷⁹ İlahi alemden gönderilen kurtarıcı, Hibil (ya da Yavar) Ziva, bulanık sulara, çamur deryasında yaşayan yılanı yenerek onun tutsak ettiği inciyi kurtarır.⁸⁰

İnci İlahisi'ndeki kurtarıcı figür de üstlendiği görev için süflî aleme (Mısır'a) inmiş ve yaşadığı bir dizi macera sonrası yılanı etkisiz hale getirerek inciyi alıp kurtarmıştır.

*Ve onu efsunlamaya başladım
korkunç burnundan soluyan yılanı.
Uyuması için onu yatıştırdım ve ninni ile uyuttum,
Babamın adını ona telaffuz ettim,
ve adını (güç açısından) ikincimizin,
ve Doğu'nun kraliçesi olan annemin;
İnciyi kapıp aldım
Babamın evine geri döndüm.*⁸¹

İnci İlahisi'nde kurtarıcı figürün, yani prensin bir şekilde bu alemin yaşantısına ayak uydurması ve bunun sonucu bir süreliğine kendi kimliğini ve görevini unutması, süflî alemin aymazlığına kapılması, süflî alemde

⁷⁶ Genelde Gnostik akımlarda yılan, karanlık aleminin kötü prensibi olarak görülürken Ofitler gibi bazı Gnostik geleneklerde yılanın ruhu temsilen olumlu bir rol verildiği görülür. Bk. Jonas, *The Gnostic Religion*, 116.

⁷⁷ Skandola, kuyruğunu yutmuş vaziyette kıvrılmış şekilde dairesel biçimde duran bir yılan içinde akrep, aslan, eşek arısı gibi figürlerin yer aldığı bir görsel taşıyan yüzüktür. Sabii din adamları tarafından kullanılır.

⁷⁸ Sağ Ginza, (Üçüncü Kitap), 33.

⁷⁹ Bk. Şinasi Gündüz, *Sabiiler Son Gnostikler* (Ankara: Vadi, 1995), 74.

⁸⁰ Bk. Sağ Ginza, (Beşinci Kitap), 78-79.

⁸¹ Acts of Thomas, 111: 58-61.

geçirdiği dikkat çekici bir tecrübedir. Böylelikle o, ilahi alemde bir kurtarıcı olarak gönderildiği süflî alemde kendisi uyarılıp kurtarılma ihtiyacı duyan bir varlığa dönmüştür. Bu durumdan haberdar olan “krallar kralı” Babası (yüce Tanrı) bir mesaj ile onu uyarmış, kendine gelmesini ve görevini hatırlamasını sağlamıştır.

*Fakat şu ya da bu şekilde
benim kendi memleketlileri olmadığımı anladılar
ve benimle haince uğraştılar
yemem için kendi yiyeceklerini bana verdiler.
Kralların bir oğlu olduğumu unuttum
ve onların kralına hizmet ettim;
İnci'yi unuttum,
onun için ebeveynim beni göndermişti,
ve baskularının sıkıntısı nedeniyle
derin bir uykuya daldım.⁸²*

Birçok araştırmacının altını çizdiği gibi İnci ilahisindeki bu anlatı, Sabiilikten Maniheizme birçok Gnostik geleneğe yer alan bir “kurtarılmış kurtarıcı” tipolojisidir.⁸³ Kurtarıcı misyonu ile süflî aleme gönderilen kişinin süflî alemin ayartıcı etkisine maruz kalıp benliğini ve görevini unutmaması ve bizzat kendisinin aydınlatılıp kurtarılmaya muhtaç olması Gnostik geleneklerde oldukça bilinen bir motiftir. Örneğin Sabiilikte karanlık aleminde tutsak olan ruhun uyarılıp kurtarılması amacıyla süflî aleme gönderilen ilahi elçi Hibil (ya da Yavar) Ziva bir kurtarılmış kurtarıcıdır. Zira onun karanlık aleminde tutsak olan ışık varlıklarını kurtarmak üzere ilahi alemde süflî aleme gönderildiğinde kötü güçler tarafından esir edildiğine sonra yüce tanrı tarafından kurtarıldıktan sonra bu süflî aleme tekrar dönerek görevini tamamladığına inanılır.

Sabii geleneğindeki kurtarıcı figür Hibil Ziva ile İnci İlahisi'ndeki prensin süflî alemdeki görevleri esnasında yaşadıkları tecrübe arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir. İnci İlahisi'nde her ne kadar süflî alemin sınırlarına kadar eşlik etmiş olsalar da prene yolculuğunda iki yardımcı refakat etmiştir.⁸⁴ Kaldı ki süflî aleme indiğinde orada da bazı Doğulularla (ışık varlıklarıyla) buluşup görüşmüştür. Ayrıca prens bu görevinde kötülük alemin varlıklarına (Mısırlılara) tanınmamak amacıyla kimliğini gizlemiş bir süreliğine onlar gibi görünmeye çalışmıştır.

⁸² Acts of Thomas, 109:31-35.

⁸³ Örneğin bk. Jonas, *The Gnostic Religion*, 120.

⁸⁴ Mısır'a yolculuğunda prene eşlik eden ışık aleminden iki varlık dışında, onun Mısır'da da bazı ışık varlıklarıyla karşılaştığı anlatılır. Bk. Acts of Thomas, 109: 16-20, 24-28.

Benzer şekilde Hibil Ziva da Işık Kralı tarafından ışık aleminden karanlık dünyasına gönderilir; kendisine eşlik eden iki yardımcısıyla birlikte Karanlık Alemine iner, görevini yerine getirebilmek için burada uzun süre kendi kimliğini gizleyerek zaman geçirir.

Yüceliğin Rabbi Hibil Ziva'ya konuştu: "Tamamen kötülükle, yiyip bitirici ateşle, yalanla aldatmacayla, dikenle ve devedikeniyile dolu olan Karanlıklar dünyasına git."⁸⁵

Bana eşlik eden iki yardımcıyla Karanlık Dünyaya ineceğim. Surlara ulaştığımda ışık ve karanlık arasındaki bulanık sulara ayaklarımı daldırdım ve kısa zamanda surlar önümden çekildi. ... Kötülüklerle dolu bu dünyada, bana eşlik eden Büyük Sır bana vakit kaybetmememi ve daha derinlere inmemi tavsiye edene kadar sakinlerinin gözlerinden saklanarak asırlar boyu kaldım."⁸⁶

Sabii geleneğinde karanlık alemde bir müddet kimliğini gizleyip saklanan Hibil Ziva süflî alemde kirlenmiştir. Dolayısıyla vaftizle temizlenmesi ve böylelikle Karanlık Alemi'nin kirlerinden arındırılması gereği oluşmuştur. Bu nedenle Hibil Ziva ilahi güçlerce vaftiz edilip temizlenerek kirlerden arındırılmış ve sonra üstlendiği görevi yerine getirmiştir.⁸⁷ Böylelikle o arınma, kurtarılma tecrübesini önce şahsında yaşamış sonra da tutsak ruhu kurtarma misyonunu yerine getirmiştir.

İnci İlahisi'nde süflî alemde bir süreliğine benliğini ve görevini unutan prensin, bu aymazlıktan kurtarılması amacıyla ilahi alemden ona gönderilen mesaj da dikkat çekicidir.⁸⁸ Kartal şeklinde uçan ve dile gelerek prene konuşan bu mektup ilahi alemden gelen bir kurtuluş mesajı, bir çağrıdır. Gnostik geleneklerde, Gnosis ya da hikmet bilgisi olarak adlandırılan bu mesaj, kötülük alemde tutsak ve kendi hakikatlerine yabancılaşmış olan ruhların kurtuluşları açısından elzem kabul edilir. Örneğin Sabiilikte Manda (Gnosis), kurtuluş için kişinin buluşması gerekli olan kurtarıcı bilgidir. Manda'ya ulaşmadan kişinin kurtulması mümkün değildir. Bu kurtarıcı bilgi ise süflî alemde öğrenilip kavranılan bir bilgi değil, ilahi alemden kişiye gönderilen bir bilgidir.⁸⁹

İnci İlahisi'nde prene gönderilen mektup da buna benzerdir. Kötülük güçlerince fark edilmeden bir kartal şeklinde yukarıdan inerek prene gelen ve dile gelerek prensi içerdği mesajla buluşturan bu mektup aracılığıyla

⁸⁵ Sağ Ginza, (Birinci Kitap), 7.

⁸⁶ Sağ Ginza, (Beşinci Kitap), 71.

⁸⁷ Bk. Gündüz, *Sabiiler Son Gnostikler*, 107-108.

⁸⁸ Kurtarıcıya gelen bu mesajdan başka, ilahinin sonlarına doğru inciyi alarak ilahi aleme getiren kurtarıcıya tekrar giydirilen ışıltılı elbisesine dokunmuş olan bilginin (Gnosis) sezgilerinden de söz edilir. Bk. Acts of Thomas, 113: 88.

⁸⁹ Bk. Gündüz, *Sabiiler Son Gnostikler*, 103 vd.

prens süflî alemin sarhoşluğundan kurtulur ve kendi hakikatiyle görevinin farkına varmıştır.

*O, uçtu bir kartal gibi,
kuşların kralı;
Uçtu ve yanıma kondu
ve her şeyi anlatmaya başladı.
Sözüyle ve fısıltısının sesiyle
uykumdan uyanmaya ve doğrulmaya başladım.
Onu tutup kaldırdım ve öptüm
ve okumaya başladım;
Kalbime işlenen şeye göre
mektubumun sözcükleri yazılmıştı.
Kraliyet hanedanının bir oğlu olduğumu hatırladım
ve tabiatı itibarıyla ifade edilen asil doğumumu.
İnciyi hatırladım
Ki onun için Mısır'a gönderildiğim.⁹⁰*

Süflî alemde bir müddet de olsa benliğini ve görevini unutan kurtarıcının ilahi alemde gelen bir çağrıyla uyarılması ve onun da bu çağrıya olumlu cevap vermesi, kurtuluş konusunda Maniheizm'den Sabiiliğe Gnostik geleneklerde sıklıkla karşılaşılan bir tasavvurdur. Jonas'ın dikkat çektiği gibi, kendi hakikatının gerçekliğinin farkında olmayan varlığa, uyku halinde olan ruha ilahi alemde bir "çağrı" ve onun bu çağrıya verdiği olumlu "cevap" Gnostik kurtuluş tasavvurunda önemlidir.⁹¹ Sabii geleneğinde Hibil Ziva, kurtarıcı olarak görevlendirildiği süflî alemde bu alemin kirlerinden etkilenmesi üzerine vaftiz olup temizlenmek üzere kendisine iletilen hakikat ve kurtuluş çağrısına olumlu cevap vermiş ve böylelikle vaftiz olup kirlerden arınmıştır. Benzer şekilde Maniheizmde de süflî aleme kötü varlıklarla mücadele için gönderilen İlk Adam ve yanındaki ışık varlıkları burada tutsak edilib kirlenmeleri üzerine temizlenip kurtulmak için ilahi alemde iletilen bir çağrıya olumlu cevap vermişler ve böylelikle bir arınma ve kurtuluş süreci başlamıştır.⁹² Hibil ve İlk Adam gibi kurtarıcı figürlerin tecrübe ettikleri bu ilahi alemde çağrı ve çağrıya cevap süreci, Gnostik geleneklere göre süflî maddi alemde tutsak olan her ruh her ışık varlığı için yaşanması gerekli bir durumdur.

⁹⁰ Acts of Thomas, 111: 51-57.

⁹¹ Bk. Jonas, *The Gnostic Religion*, 119-120.

⁹² Bk. Samuel N. C. Lieu, *Manichaeism in the Roman Empire and Medieval China: A Historical Survey* (Manchester: Manchester University Press, 1985), 13.

Sonuç

Her ne kadar özgün bir Gnostik metin olup olmadığı tartışılıyor olsa da İnci İlahisi muhtevasında yer alan özellikle düalist alem tasavvuru, süflî alemde tutsak olan bir ışık varlığı olarak inci ve ilahi alemde görevlendirilen bir kurtarıcı aracılığıyla incinin süflî alemde kurtarılması gibi hususlar ile dikkate değer Gnostik öğretiler içeren bir metindir. Bu ilahinin, Gnostik yaklaşımlarıyla tanınan Marsiyon, Bardaysan ve Mani'nin fikirlerinin de etkili olduğu bir yörede, Suriye bölgesinde derlenmiş olması dikkat çekicidir.

Hıristiyan geleneğinden bazı unsurlar taşımakla birlikte İnci İlahisi'ndeki tüm anlatı, özü itibarıyla Gnostik düalizme dayanan bir alem tasavvurunu yansıtır. Temel özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, bu tasavvurun özellikle Sabii geleneğinin Gnostik düalizmine benzerliği dikkat çekicidir. Bu düalizimde birbirine zıt özellikler taşıyan ve birbirine karşıt özellikler taşıyan bu alemler arasındaki mücadele sürecinde ilahi aleme ait bazı varlıklar bir şekilde süflî aleme düşmüş ya da özel bir misyon ile bu aleme gönderilmişlerdir. Aslolan, ışık aleminden süflî aleme düşmüş ya da atılmış olan varlıkların tekrar kendi alemlerine döndürülmesidir. İlahi alemde görevlendirilen kurtarıcı varlık, bizzat kendisi aymazlıktan kurtuluş tecrübesini yaşayarak tutsak olan ışık varlıklarını uyarmak ve onları tekrar ilahi aleme yükseltmekle görevlidir. Krallar Kralı Baba, oğul, inci, burnundan soluyan yılan, ilahi alemde gelen mektup, ışıldayan elbiseler gibi karakterler etrafında gelişen İnci İlahisi'ndeki anlatının ana kurgusu ve teması, iyi ile kötü arasındaki bu mücadele ve süflî alemin esaretinden kurtuluştur. Tüm bunlar dikkate alındığında, İnci İlahisi'nin erken dönem Hıristiyan Gnostisizmi bünyesinde Gnostik düalizm ve kurtuluş öğretisi bağlamında derlenen Gnostik bir metin olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Alıcı, Mehmet. *İşığın Elçisi Mani ve Gnostik Düşüncesi*. İstanbul: Divan, 2018.
- Asmussen, Jes Peter. *Manichaeen Literature*. New York: Scholars' Facsimiles & Reprints, 1975.
- Bremmer, Jan N. "The Acts of Thomas: Place, Date and Women". *The Apocryphal Acts of Thomas*, ed. Jan N. Bremmer, Leuven: Peeters 2001.
- Burch, Vacher. "A Commentary of the "Syriac Hymn of the Soul"". *The Journal of Theological Studies* 19:74/75 (1918): 145-161.

- Church, Forrester F. & Gedaliahu G. Stroumsa. "Mani's Disciple Thomas and the Psalms of Thomas". *Vigiliae Christianae* 34/1 (1980): 47-55.
- Conybeare, Frederick Cornwallis. *The Armenian Apology and Acts of Apollonius and Other Monuments of Early Christianity*. New York: Macmillan and Co., 1896.
- Drijvers, Han J. W. *Bardaisan of Edessa*. Assen: Van Gorcum & Comp., 1966.
- Drijvers, Han J. W. "Pagan Cults in Christian Syria". *East of Byzantium. Syria and Armenia in the Formative Period*, ed. N. G. Garsoian, v.d., Washington: Dumbarton Oaks, 1982.
- Drower, Ethel Stefana & Rudolf Macuch. *A Mandaic Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1963.
- Elliott, James Keith. *The Apocryphal New Testament: A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation*. Oxford: Clarendon Press, 1993.
- Eusebius, "Church History". Erişim: 01.10.2023, <https://www.newadvent.org/fathers/250105.htm>.
- Garbe, Richard. "St. Thomas in India". *The Monist* 25/1 (2015): 1-27.
- Gardner, Iain & Samuel N. C. Lieu. (ed.), *Manichaeism Texts from the Roman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Grant, Robert M. *Gnosticism and Early Christianity*. New York: Harper & Row Publishers, 1961.
- Gündüz, Şinasi. "Edessa/Ufra Hıristiyanlığının Apostolik Dayanağı: Tomasçı Gelenek". *Din, İnanç ve Ritüel: Ekrem Sarıçioğlu'na Armağan*, ed. Mahmut Aydın & Şinasi Gündüz, İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2022.
- Gündüz, Şinasi. *Sabiiler Son Gnostikler*. Ankara: Vadi, 1995.
- Gündüz, Şinasi. "Pavlus Teolojisinde Gnostik Unsurlar". *Dinî Araştırmalar* 2/6 (2000): 51-76.
- Gündüz, Şinasi. "Bardaysan". *Felsefe Ansiklopedisi*, ed. A. Cevizci, İstanbul: Etik Yayınları 2004, 2: 110-113.
- James, Montague R. *The Apocryphal New Testament*. Londra: Oxford University Press, 1924.
- Jonas, Hans. *The Gnostic Religion*. Boston: Beacon Press, 1958.
- Klijn, Albertus F.J. *The Acts of Thomas. Introduction, Text, and Commentary*, Second Revised Edition, Leiden: Brill, 2003.
- Klijn, Albertus F.J. "The Acts of Thomas Revisited". *The Apocryphal Acts of Thomas*, ed. Jan N. Bremmer, Leuven: Peeters, 2001.
- Klijn, Albertus F.J. "The So-called Hymn of the Pearl (Acts of Thomas, 108-113)". *Vigiliae Christianae* 14/3 (1960): 154-164.

- Layton, Bentley (çev.), "The Hypostasis of the Archons". *The Nag Hammadi Library in English*, ed. J. M. Robinson, Leiden: E. J. Brill, 1988.
- Layton, Bentley & David Brakke. *The Gnostic Scriptures*. New Haven: Yale University Press, 2021.
- Lidzbarski, Mark. *Das Johannesbuch der Mandaer*. Giessen: Töpelmann, 1915.
- Lieu, Samuel N. C. *Manichaeism in the Roman Empire and Medieval China: A Historical Survey*. Manchester: Manchester University Press, 1985.
- Luttikhuisen, Gerard P. "The Hymn of Jude Thomas, the Apostle, in the Country of the Indians (ATh 108-113)". *The Apocryphal Acts of Thomas*, ed. Jan N. Bremmer, Leuven: Peeters, 2001, 101-114.
- Mead, George R. S. *The Hymn of the Robe of Glory*. Londra: The Theosophical Publishing Society, 1908.
- Niehoff-Panagiotidis, Jannis. "The Hymn of the Pearl and the Chaldaean Oracles, or About the Borders Between Platonism and Gnosticism". *Egitto e Vicino Oriente* 42 (2019): 103-118.
- Quispel, Gilles. "Gnosticism and the New Testament", *Gnostic Studies I*, ed. G. Quispel, İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut in het Nabije Oosten, 1974, 196-212.
- Quispel, Gilles. "Gnosis and the New Sayings of Jesus", *Gnostic Studies II*, ed. G. Quispel, İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut in het Nabije Oosten, 1975, 180-209.
- Rudolph, Kurt. *Gnosis: The Nature and History of an Ancient Religion*. çev. & ed. R. Mc. L. Wilson, Edinburgh: T. & T. Clark, 1983.
- al-Saadi, Qais Mughashghash & Hamed Mughashghash al-Saadi (çev.). *Ginza Rabba, The Great Treasure: An Equivalent Translation of the Mandaean Holy Book*. Second edition, Drabsha, 2019.
- Tubach, Jürgen. "The Four World Empires in the Hymn of the Pearl". *Journal of Eastern Christian Studies* 56/1-4 (2004): 145-154.
- Welch, John W. & James V. Garrison. "The Hymn of the Pearl: An Ancient Counterpart to "O My Father"". *Brigham Young University Studies* 36/1 (1996-1997): 127-138.
- Yamauchi, Edwin M. *Pre-Christian Gnosticism. A Survey of the Proposed Evidences*. Londra: Tyndale Press, 1973.

Hıristiyan Siyonizminin Amerika'ya İntikalinde John Nelson Darby'nin Rolü

*The Role of John Nelson Darby
in the Transfer of Christian Zionism to America*

H. Şule Albayrak

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

albayraksule@gmail.com & <https://orcid.org/0000-0003-0311-5121>

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Geliş Tarihi Date Received	15.09.2023
Kabul Tarihi Date Accepted	08.12.2023
Yayın Tarihi Date Published	31.12.2023
Atıf Citation	H. Şule Albayrak. "Hıristiyan Siyonizminin Amerika'ya İntikalinde John Nelson Darby'nin Rolü". <i>Oksident</i> 5/2 (2023): 139-159.
İntihal Plagiarism	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. This article was scanned by iThenticate , and no plagiarism was detected.
Doi	https://doi.org/10.51490/oksident.1361200

Öz

Bu çalışma İngiliz Protestanlığı içinde gelişen Siyonist fikirlerin ABD'ye taşınma sürecini, bu sürecin önemli aktörlerinden biri olan John Nelson Darby özelinde ele almaktadır. Çalışmada son yıllarda Amerikan siyasetinde ağırlığını hissettiren Hıristiyan siyonist yaklaşımın kökenine ışık tutmak amaçlanmış, bu çerçevede İngiliz kilisesine bağlı Darby'nin ABD'ye yaptığı yolculuklarla taşıdığı fikirlerin muhtevasına ve günümüz Hıristiyan siyonizmi açısından önemine dikkat çekmek hedeflenmiştir. Çalışmanın temel sorusu "Amerika Birleşik Devletleri'nde etkili olan Hıristiyan siyonist fikirlerin gelişiminde John Nelson Darby'nin önemi ve etkisi nedir?" şeklinde tasarlanmıştır. Bu minvalde öncelikle John Nelson Darby'nin yaşamının belli başlı uğrak noktalarına yer verilecek, ardından Darby'nin Hıristiyan siyonizmi olarak tanımlanan olgunun ABD'de gelişmesine nasıl katkı sunduğu ortaya konacak, son olarak Darby'nin görüşlerinin günümüz Hıristiyan siyonizmindeki yerine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hıristiyan siyonizmi, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Önbinyılcılık, Dispensasyonalizm, John Nelson Darby

Abstract

This study examines the transfer of Zionist ideas, which arose in the context of British Protestantism, to the USA, with a special emphasis on the pivotal role played by John Nelson Darby. The aim of the study is to provide insights into the origins of the Christian Zionist approach that has gained prominence in American politics in recent times. The main question is: "What is the significance and influence of John Nelson Darby in the development of Christian Zionist ideas in the United States?" Firstly, I will summarize John Nelson Darby's life, followed by an exploration of his contributions to the development of Christian Zionism in the USA. Lastly, I will situate Darby's views in today's Christian Zionism movement.

Key Words: Christian Zionism, United States of America, Britain, Premillennialism, Dispensationalism, John Nelson Darby

Özet

Hıristiyan siyonizmi Yahudilerin Tanrı planında önemli bir yere sahip olduğuna ve İsrail'i desteklemenin dini bir vazife olduğuna inanmayı gerektiren teopolitik bir ideolojidir. Yahudilerin Orta-doğu'ya dönüşüne dair inancın kökenleri reformasyon sonrası Püritenizm'e kadar gider ancak belirleyici bir fikir olarak gelişmesi 19. yüzyıl Britanya'da mümkün olmuştur. İlk Siyonist kongrenin yapıldığı 1897'den yarım yüzyıl önce İngiliz Protestanları içinde Yahudilerin Filistin bölgesine dönüşünü savunanlar olmuştur.

Hıristiyan siyonizmi 19. yüzyılda ortaya çıktığında Britanya İmparatorluğunun emperyal amaçları için manevi bir araç olarak değerlendirilmiş; aynı yüzyıl içinde ABD'ye intikal etmiştir. Hıristiyan siyonizminin Amerika'ya intikalinde rol alan isimlerin başında John Nelson Darby (1800-1882) gelir. Bu çalışma Britanya'da gelişen Hıristiyan Siyonist fikirlerin ABD'ye taşınma sürecini, bu sürecin önemli aktörlerinden biri olan John Nelson Darby özelinde ele almaktadır. Çalışmada Amerikan siyasetinde ağırlığını hissettiren Hıristiyan siyonizminin kökenine ışık tutmak amacıyla bu öğretinin şekillenmesinde katkısı olan Darby ve Darby'nin ABD'ye taşıdığı fikirler incelenecektir. Çalışmanın temel sorusu şöyledir: "Amerika Birleşik Devletleri'nde etkili olan Hıristiyan Siyonist fikirlerin gelişmesinde John Nelson Darby'nin önemi ve etkisi nedir?"

Anglikan kilisesinde görevli olan Darby'nin kiliseyle ilişkileri zaman içinde bozulmuştur. 1833'te konferanslarda ruhban ve kilise karşıtlığına sıkça değinen Darby'nin kurumsal kiliseden ayrılışının önü açılmıştır. Darby'ye göre kilise dünyevi otoriteye batmış, sadelikten ve ilahî çağrıdan uzaklaşmıştır. Böylece Darby, Kardeşlik Hareketi (Plymouth Brethren) içine dâhil olmuş ve kısa

Summary

Christian Zionism is a theopolitical ideology that includes the belief that Jews have an important place in God's plan and that supporting Israel is a religious duty. The belief in the return of Jews to the Middle East has its origins in post-Reformation Puritanism, but it emerged as a defining idea in 19th-century Britain. Half a century before the first Zionist Congress in 1897, there were advocates among British Protestants for the return of Jews to the Palestinian territories.

When Christian Zionism emerged in the 19th century, it was seen as a spiritual tool for the imperial aims of the British Empire; it was transferred to the United States in the same century. John Nelson Darby (1800-1882) was a leading figure in transferring Christian Zionism to America. This study examines the transfer of Christian Zionist ideas developed in Britain to the U.S., focusing on John Nelson Darby, one of the important actors in this process. To shed light on the origins of the Christian Zionism that has made its influence felt in American politics, Darby, who contributed to the formation of this doctrine, and the ideas Darby carried to the U.S. are analyzed. The main question of the study is as follows: "What is the significance and influence of John Nelson Darby in the development of Christian Zionist ideas in the United States?"

As a member of the Anglican Church, Darby's relationship with the church deteriorated. In 1833, he frequently addressed the opposition between clergy and church at conferences that paved the way for Darby's departure from the institutional church. According to Darby, the church was steeped in secular authority and had moved away from simplicity and divine calling. Darby became involved in the Plymouth Brethren movement and soon became one of

sürede hareketin önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Lady Powerscourt'un ev sahipliğinde bir dizi konferansa katılan Darby, binyılcı dönemlendirmeye dayanan teolojisini geliştirme ve anlatma imkanı bulmuştur. 1830-40'larda yoğun şekilde Avrupa'ya seyahatler yaparak öğretisini yaymıştır. ABD'ye ise 1860-70'lerde yedi kez ziyarette bulunmuştur. Bu seyahatler sırasında yaydığı teolojik yaklaşım, kendisinden sonra Amerikan evanjelizmini derinden etkilemiş ve Protestan fundamentalizmin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Darby'nin teolojik yorumunun merkezinde önbinyılcı dönemlendirme (dispensasyonel milenyalizm) yer alır. Tarihi dönemlendirme (dispensasyonalizm) fikri yeni değildir; ancak yaptığı büyük etki sebebiyle dispensasyonalizm Darby'nin yaklaşımının adı olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında Yahudilere önemli bir yer ayrılan bu teolojik anlatı, Darby'nin etkili isimlerinden olduğu Plymouth Kardeşlik Hareketi tarafından yaygınlaştırılmıştır. Eski Ahit'te Daniel 9'dan etkilenerek tarihi 7 dönemde değerlendiren Darby'e göre her dönemde Tanrı'nın farklı bir kurtuluş planı gündeme gelir. Tarihin her döneminde başarısız olan insanoğlu acı bir ilahî yargılamayla karşılaşarak yeni dönemin başlangıcına şahit olmuştur. Şimdi insanlık altıncı dönemde, yani kilise çağında yaşamaktadır. Ancak bu da felaketlerle karşılaşacak ve ilahî müdahaleye uğrayacaktır. Yeryüzünde vuku bulacak olan 7 yıllık savaş ve afetlerden sonra İsa Kudüs'te bin yıl hüküm sürecek bir krallık kuracaktır. Bu felaketlerden etkilenmeyecek tek grup ise yeniden doğmuş olarak nitelenen ve karışıklık döneminde gerçek anlamda göğe yükseleceğine inanılan hakiki Hıristiyanlardır.

Darby konferanslarında sık sık Yahudilerin ahir zamanda üstlenecekleri role değinmiştir. Ona göre Tanrı'nın tarih içinde işleyen iki farklı planı vardır. Bunlardan biri Yahudilerin merkezde olduğu

its leading figures. He attended a series of conferences hosted by Lady Powerscourt, where he was able to develop and explain his theology based on millenarianism. Darby traveled extensively in Europe in the 1830s and 1840s, spreading his teachings. He made seven visits to the U.S. in the 1860-70s. The theological approach he expounded during these travels profoundly influenced American evangelicalism after him and played an important role in the development of Protestant fundamentalism.

Dispensational millennialism is central to Darby's theological interpretation. The idea of historical periodization (dispensationalism) was not new, but dispensationalism became the name of Darby's approach because of its great impact. In the second half of the 19th century, this theological narrative, which gave a prominent place to the Jews, was popularized by the Plymouth Brotherhood movement, of which Darby was an influential figure. According to Darby, who was influenced by Daniel 9 in the Old Testament and viewed history in 7 periods, God's plan of salvation differs in each period. Having failed in each period, mankind has witnessed the beginning of a new era by facing a bitter divine judgment. Mankind is now living in the sixth period, the Church Age. But it, too, will face catastrophes and divine intervention. After 7 years of wars and catastrophes on earth, Jesus would set up a kingdom in Jerusalem that would reign for a thousand years. The only group that will not be affected by these catastrophes are the true Christians, who are described as born again and who are believed to be truly raptured during the time of tribulation.

Darby has often referred in his lectures to the role of the Jews in the end times. According to him, God has two distinct plans at work in history. One is for the

ve dünyadaki insanlara dair olan plan-
dır. Diğeri ise gerçek Hıristiyanlar yani
göksel insanlar içindir. Yani kilise gök-
sel, Yahudi halkı ise dünyevi planın par-
çasıdır. Böylece İsrail'e gösterilecek des-
teğin teolojik zemini oluşturulmuştur.

İngiltere'den Amerika'ya intikal eden bu
yeni önbinyılcı dönemlendirme öğretisi
Kutsal Kitap konferansları aracılığıyla
yayılmıştır. ABD ve Kanada'da yapılan
yıllık Kutsal Kitap toplantıları sayesinde
önbinyılcı yönelime sahip teologlar art-
mıştır. Bu toplantıların en eski ve en et-
kilisi olan Niagara İncil Konferansı'nın
baş aktörü olan Missouri'li Presbiteryen
papaz James Hall Brookes, Darby'nin gö-
rüşlerinin önde gelen yorumcularından-
dır. Brookes, dispensasyonalist fikirleri
çıkardığı *Truth of Testimony for Christ*
dergisiyle desteklemiştir. Ayrıca,
Darby'nin teolojisini benimseyen
Dwight Moody öncülüğünde moder-
nizme karşı geleneksel dini savunmak
için Kutsal Kitap cemiyetleri kurulmuş-
tur. Darby'nin görüşlerinin etkisi W. E.
Blackstone'nun *Jesus is Coming* adlı eseri
ve Scofield'in dispensasyonalist teolojiye
göre yapılan Kutsal Kitap şerhinde
açıkça görülebilir.

Darby'nin dispensasyonalizmi Ameri-
kan fundamentalizminin şekillenme-
sinde ve evanjelizminde önemli etkiler
yapmıştır. *Left Behind* romanları olarak
bilinen Jerry B. Jenkins ve Tim LaHaye
gibi isimlerin çok satan kitaplarının tem-
elinde Darby'nin öğretisi açıkça görü-
lebilir. Ayrıca Darby'nin yaklaşımı, yazar
Hal Lindsley ve 20. yüzyılın önemli vaiz-
lerinden Jerry Falwell, Pat Robertson gibi
televanjelistler tarafından yaygınlaştı-
rılmıştır. Günümüzde meşhur vaiz ve Hı-
ristiyan Siyonist aktivist John Hagee,
Darby'nin önbinyılcı dönemlendirme te-
olojisinden etkilendiği fikirlerini takip-
çilerine anlatmaya devam etmektedir.

Amerikan dispensasyonalistleri
Darby'den aldıkları fikirler üzerine inşa
ettikleri yaklaşımla İngiliz dispensasyo-
nalizminden ayırarak kendine özgü bir

people of the world, with Jews at the
center. The other is for the true Chris-
tians, the heavenly people. So, the
church is part of the heavenly plan, and
Jews are part of the earthly plan. This is
the theological basis for supporting Is-
rael.

Bible conferences disseminated this
new premillennialist doctrine of period-
ization, which had been transmitted
from England to America. The annual
Bible conferences held in the U.S. and
Canada produced a growing number of
premillennial theologians. James Hall
Brookes, a Presbyterian minister from
Missouri who was a leading figure in the
Niagara Bible Conference, the oldest and
most influential of these meetings, was
a leading interpreter of Darby's views.
Brookes promoted Darby's ideas
through his dispensationalist journal,
Truth of Testimony for Christ. In addi-
tion, Bible societies were formed to de-
fend traditional religion against
modernism, led by Dwight Moody, who
embraced Darby's theology. The influ-
ence of Darby's views is evident in W. E.
Blackstone's *Jesus is Coming* and
Scofield's Bible commentary based on dis-
pensational theology.

Darby's dispensationalism has had a sig-
nificant impact on shaping American
fundamentalism and evangelism.
Darby's teachings can be seen in the
best-selling books by Jerry B. Jenkins
and Tim LaHaye, known as the *Left Be-
hind* novels; Darby's approach has also
been popularized by author Hal
Lindsley and televangelists such as Jerry
Falwell and Pat Robertson, two of the
most important preachers of the 20th
century. Today, renowned preacher and
Christian Zionist activist John Hagee
continues to preach ideas influenced by
Darby's premillennial periodization
theology to his followers.

American dispensationalists built on
Darby's ideas to create a distinctive in-

yorum geleneği oluşturmuşlardır. Darby'nin Kutsal Kitaba yönelik dispensasyonalist yorumu ABD'deki Protestan çevrelerce öğrenilmiş, değerlendirilmiş ve Amerikan Protestanlığı içindeki fundamentalist ve Hıristiyan siyonist yaklaşımlara temel oluşturacak biçime dönüştürülmüştür.

Önbinyılcı dönemlendirme (premilenyal dispensasyonalizmi) ABD'deki fundamentalist ve Hıristiyan Siyonist hareketin temel inançlarındandır. Amerikan evanjelikleri arasında yaygın bir inanç haline gelen, tarihin sonunda Yahudilerin Filistin'e yerleşeceği öğretisinin başta Müslüman halklar olmak üzere dünya politikalarını etkileyen önemli sonuçları olmaktadır. Bugünkü yayılmacı siyonizmin temeli 19. yüzyılda Britanya İmparatorluğu'nda atılmıştır ve konunun dinî sahada gerekçeleri üretilmiştir. Bu teopolitik alt yapı, Darby gibi aktörler aracılığıyla ABD'ye taşınmış ve buradaki faaliyetlerle Amerikan Protestanlığı içinde yayılmıştır. Sonuç olarak, siyonizm hareketinin tarihi, siyasi ve teolojik kökenlerine yolculuk konunun doğru anlaşılması açısından elzem görünmektedir.

terpretive tradition distinct from English dispensationalism. Darby's dispensational interpretation of the Bible was learned, evaluated, and transformed by Protestant circles in the United States into the basis for fundamentalist and Christian Zionist approaches within American Protestantism.

Premillennial dispensationalism is a core belief of the fundamentalist and Christian Zionist movements in the United States. The doctrine that the Jews will settle in Palestine at the end of history, which has become a widespread belief among American evangelicals, has important implications for world politics, especially for Muslim peoples. The foundations of today's expansionist Zionism were laid in the British Empire in the 19th century, and its religious justification was produced. This theopolitical infrastructure was brought to the United States by actors such as Darby, where it spread within American Protestantism. In conclusion, a journey into the historical, political, and theological origins of the Zionist movement seems essential to a proper understanding of the issue.

Giriş

Hıristiyan siyonizmi kısaca Yahudilerin Tanrı planında ayrıcalıklı bir yere sahip olduğuna ve İsrail'i desteklemenin dinî bir vazife olduğuna inanmayı gerektiren teopolitik bir ideolojidir. Bu fikrin teolojik kökenleri reformasyon sonrası Püritenizme kadar gider. 19. yüzyılda İngiliz evanjelizmi içinde güçlenen Hıristiyan Siyonizmi, buradan Amerika'ya intikal etmiştir. İngiliz emperyalizminin güçlü olduğu 19. yüzyılda Britanya hakimiyetini tahkim etmek üzere bir kısım Hıristiyanın sahiplendiği bu ideoloji, 20. yüzyılda bu defa Amerikan hegemonyasının bir aracı haline dönüşmüştür. Dolayısıyla siyonizm olgusunun anlaşılması için yalnız Yahudi taleplerinin ve İsrail'in yaklaşımının çalışılması yeterli değildir. Yahudi siyonizminin gelişmesinde kritik öneme sahip olan İngiliz evanjelizmi içinde gelişen Hıristiyan siyonist fikirlerin ve bu fikirlerin ABD'ye transferinin anlaşılması elzem görünmektedir. Günümüz siyonizmiyle iş birliği içinde Filistin coğrafyasını ve dünya siyasetini şekillendirmede önemli role sahip olan Hıristiyan siyonizminin tüm veçheleriyle ele alınması bir zaruret olmasına rağmen konunun Türkçe alan yazınında yeterli şekilde değerlendirilmediği söylenebilir.¹ İşte bu çalışma İngiltere'de gelişen Hıristiyan Siyonist fikirlerin ABD'ye taşınma sürecini, bu sürecin önemli aktörlerinden biri olan John Nelson Darby üzerinden ele almaktadır. Çalışmada son yıllarda Amerikan siyasetinde ağırlığını daha çok hissettiren Hıristiyan siyonist yaklaşımın kökenine ışık tutmak amaçlanmış, bu minvalde Darby'nin ABD'ye taşıdığı fikirlerin muhtevasına ve günümüz Hıristiyan siyonist kimliği açısından önemine tasvirî yöntemle dikkat çekmek hedeflenmiştir. Dolayısıyla çalışmamızın temel sorusu şudur: "Amerika Birleşik Devletleri'nde etkili olan Hıristiyan Siyonist fikirlerin gelişmesinde John Nelson Darby'nin önemi ve etkisi nedir?" Bu çerçevede öncelikle John Nelson Darby'nin konuyla bağlantılı kişisel geçmişi kısaca değinilecek, ardından Darby'nin Hıristiyan siyonizminin ABD'de gelişmesine nasıl katkı sunduğu ortaya konacak, son olarak Darby'nin görüşlerinin günümüz Hıristiyan siyonizmine etkisine ışık tutulacaktır.

1) John Nelson Darby Kimdir?

İrlanda kökenli olan John N. Darby (1800-1882) Westminster, Londra'da varlıklı bir tüccar ailede dünyaya gelmiş, bir Anglikan olarak

¹ Konuyla ilgili bir çalışma için bkz. H. Şule Albayrak, "ABD'de Hıristiyan Siyonizmi: Kökeni, İnanç Esasları ve Günümüz Amerikan Siyasetine Etkisi", *Darulfunun İlahiyat* 30/1 (2019): 141-169.

1801’de vaftiz edilmiştir.² 15 yaşında Dublin’de Trinity College’a başlamış ve 1819’da yüksek başarısı sebebiyle altın madalya ile mezun olmuştur.³ Okul sonrası babasının isteğiyle hukuk alanında çalışmak üzere Baroya kayıt olsa da dinî alana duyduğu ilgi sebebiyle babasının itirazına rağmen hukuk pratiğini bırakmış, Dublin’de İrlanda kilisesi bünyesinde 1825’ten sonra önce diyakoz, ardından papaz olarak hizmet vermeye başlamıştır.⁴ Darby, kendi ifadesine göre 1820-21 civarında hukuk eğitimi aldığı dönemde bir tür evanjelistik kişisel manevi dönüşüm yaşamıştır: “Hiç şüphem yok, Mesih’i 1820 ya da 1821 Haziran ya da Temmuz’dan (hangisiydi unuttum) beri içtenlikle ve giderek artan bir şekilde sevdim.”⁵

Darby’nin geçirdiği binicilik kazası sonrası 1827-28’deki birkaç aylık nekahet evresinde yaptığı Kutsal Kitap çalışmaları fikirlerinin belirginleşmesi açısından önemlidir.⁶ Bu dönemde geliştirdiği fikirler Darby’nin teolojik yorumunun merkezinde yer alan önbinılıcı dönemlendirmenin (dispensasyonel milenyalizmin) temelini oluşturmuş gibi görünmektedir. Kaza sonrası iyileştikten sonra Anglikan kilisesi bünyesinde din adamı sıfatıyla göreve devam eden ve birçok kişinin Protestanlığa geçişini sağlayan Darby’nin kurumsal dinle ilişkisi, Başpiskopos Magee’nin Katoliklikten dönen kişilerin İngiliz kraliyetine bağlılık yeminini gerektiren kararı devreye sokması üzerine bozulmuştur.⁷ Bu gelişme Katolikler üzerindeki misyoner-

² Thomas Ice, “John Nelson Darby and the Rapture”, *The Journal of Ministry and Theology* 17/1 (Bahar 2013): 99-100. Darby’nin kapsamlı biyografisi için bkz. Max S. Weremchuk, *John Nelson Darby: A Biography* (Neptune, NJ: Loizeaux Brothers, 1992).

³ Kendileri de Trinity College mensubu olan Sweetnam ve Gribben, Darby’nin görüşleri ve dispensasyonelizmin İrlandalı kökenlerine dikkat çekmiştir: “İrlanda, Darby ve dispensasyonelizm arasındaki ilişki karmaşık ve tamamlanmamış fakat büyüleyici bir tablodur. Bu resmin en ilginç unsurlarından biri, Darby’nin Dublin’deki Trinity College’da geçirdiği yılların onun dinî ve entelektüel formasyonunda oynadığı rolüdür.” (Mark Sweetnam & Crawford Gribben, “J. N. Darby and the Irish Origins of Dispensationalism” *Journal of the Evangelical Theological Society* 52/3 (Eylül 2009): 575.)

⁴ George Thomas Stokes, “John Nelson Darby”, *The Contemporary Review* 48 (1885): 537. Zaman içinde Anglikan kilisesiyle arası açılan Darby, 1833’de din adamı pozisyonundan ayrılmıştır (Stokes, “John Nelson Darby”, 12).

⁵ Ice, “John Nelson Darby and the Rapture”, 103.

⁶ Ice, “John Nelson Darby and the Rapture”, 108. Bu evrede özellikle birkaç konuda Darby’nin görüşleri belirginleşmiştir. Böylece kutsal metnin otoritesine iman etmiş, Mesih’le cennette buluşacağından ve Mesih’in yanındaki yerinden emin olmuş; Tanrı’nın gerçek kilisesinin ne olduğu konusunda fikirlerini netleştirmiştir. Ayrıca Mesih’in döneceğine dair kanaati güçlenmiş; premilenyalist görüşü netleşmiş ve bu dönemdeki çalışmalarında Yahudilerin ilahî plandaki rolüne dair ikna olmuştur. (Ice, “John Nelson Darby and the Rapture”, 110-111.)

⁷ Ice, “John Nelson Darby and the Rapture”, 104.

lik faaliyetlerini de sekteye uğratmıştır. Darby'de oluşan tepki onun kurumsal kiliseden kopuşunun ve yeni bir teoloji geliştirmesinin yolunu açmıştır. İrlanda ve İngiliz kiliselerinin Roma kilisesi gibi dünyevi otorite iddiasına sahip olduğu için gerçek kilise olamayacağına inanan Darby'ye göre kilisenin ruhani otoriteye dayanması gerekmektedir ve kilise ile devletin birliği fikri kabul edilemez. Oysa kilise dünyevi otoriteye batmış, sadelikten ve ilahi çağrıdan uzaklaşmıştır. Bu aşamada Anglikan cemaatin bir üyesi olmaktan vaz geçerse de kilisedeki kürsüsünden ayrılmış ve gezici misyonerlik yapmaya başlamıştır. Bu arada şekillenmekte olan Kardeşlik Hareketi (Plymouth Brethren) içine dâhil olan Darby, kısa sürede hareketin önde gelen isimlerinden biri olmuştur.⁸ Bu oluşum bünyesinde County Wicklow'da bulunan Powerscourt yerleşkesinde Lady Powerscourt'un himayesinde bir dizi konferansa katılmış; binyılcı dönemlendirmeye dayanan teolojisini geliştirme ve anlatma imkanı bulmuştur. 1833'te konferanslarda ruhban ve kilise karşıtlığı önemli bir tema halini almış, bu durum Darby'nin kurumsal kiliseden ayrılışını beraberinde getirmiştir.⁹

Darby'nin yaşadığı 19. yüzyıl birçok gelişmeye sahne olduğu gibi İngiliz kilisesindeki tartışmaların da yoğun olduğu bir dönemdir. Bir yanda evanjelik hareket yükselirken diğer yanda Anglikan din adamları arasında gelişen Oxford hareketi kiliseyi sarsmıştır. Bu dönemde Darby'nin de içinde olduğu Kardeşlik Hareketi ise mevcut kilisenin Kutsal Kitaba aykırı olduğunu iddia etmiştir. Böylesi bir ortamda Darby diğer gruplardan ayrılarak kendi teolojik yorumunu ortaya koymuştur. Darby'nin teolojisi Mesih'in dönüşü ve ahir zaman anlatılarıyla öne çıkan Edward Irving'in etkisinde kalmıştır. Ayrıca Darby, dönemin önemli simalarından olan 19. yüzyıl Oxford hareketinin liderlerinden John Henry Newman'in kardeşi Francis Henry Newman'ı büyük oranda etkilemiştir.¹⁰ Ancak Newman'ın İsa'nın tanrısallığı konusunda içine düştüğü şüpheyi sert şekilde reddeden Darby, onu bir süre sonra heretik ilan etmiştir.

Darby, 1830-40'larda yoğun şekilde Avrupa'ya seyahatler yaparak teolojisini yaymaya ve Kardeşlik hareketinin şubelerini oluşturmaya yönelmiştir. Ayrıca 1860-70'lerde Amerika'ya yedi kez ziyarette bulunmuş; bu seyahatler sırasında vaz ettiği teolojik yaklaşım, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacağı üzere, Amerikan evanjelizmini derinden etkilemiş ve

⁸ Sweetnam & Gribben, "J. N. Darby and the Irish Origins of Dispensationalism", 573.

⁹ Kardeşlik (Brethren) grubu her ne kadar üye sayısı itibariyle büyük bir grup oluşturmaya da bazı önemli isimlere ev sahipliği yapmıştır. Söz gelimi, dönemin Scotland Yard yöneticilerinden kendisi de Trinity College mezunu olan Sir Robert Anderson, Plymouth Kardeşlik Hareketi üyelerindedir. Bkz. Mike Minnicino, "Darby Made 'Christian Zionism' for the Empire", *EIR* 29/46 (29.11.2002): 63.

¹⁰ Stokes, "John Nelson Darby", 8.

sonradan fundamentalizmin gelişmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Kardeşlik (Brethren) Hareketi kendi içinde ihtilafa düşünce cemaatten kopuşlar gerçekleşmiş, Darby ise kendi Kardeşlik grubuyla birlikte faaliyetlerine devam etmiştir. 1882'de İngiltere Dorset'te ölmüştür.

2) John Nelson Darby'nin Teolojisinde Hıristiyan Siyonizminin Yeri

17. yüzyıl püritenlerinden bir kısmı önbinyılcılığı (premilenyalizm – İsa'nın bin yıllık krallık öncesi döneneğine duyulan inanç) benimsemiş olsa da bu görüş 19. yüzyılda bugünkü anlamını ve yerini bulmuştur. Özellikle Fransız devriminin yarattığı çalkantılar ve Yahudilere yönelik gelişen ilgi İngiltere'de tarihsel premilenyalizmin yeniden canlanmasına yol açmıştır.¹¹ Fransız devrimiyle beraber Britanya'da dolaşıma giren ahir zaman kehanetleri 1860'larda Amerikalı din adamları arasında yayılmaya başlamıştır. Ancak her ne kadar bu öğretileri sahiplenenler yeryüzünde kaotik zamanların olacağı ve Yahudilerin Filistin'e döneceği hususunda hemfikir olsalar da aralarında önemli anlaşmazlıklar mevcuttur. İşte bu anlaşmazlıklar Darby'nin geliştirdiği şema ile büyük ölçüde giderilebilmiştir.¹² Öyle ki, insanlık tarihini dönemlendirme fikri yeni olmamakla birlikte, dönemlendirme anlamına gelen dispensasyonalizm, göstermiş olduğu büyük etki sebebiyle Darby'nin yaklaşımının adı olmuş ve 19. yüzyılın ikinci yarısında Yahudilerin önemli bir yer işgal ettiği bu teolojik anlatı, Darby'nin etkili isimlerinden olduğu Plymouth Kardeşlik Hareketi tarafından yaygınlaştırılmıştır.

Antimodernist bir yaklaşımı ortaya koyan ve dispensasyonalizm olarak bilinen dönemlendirme teolojisi, bir yandan önbinyılcı¹³ (premillen-

¹¹ David O. Beale, *In Pursuit of Purity* (South Carolina: Unusual Publications, 1986), 28.

¹² Frances Fitzgerald, *The Evangelicals: The Struggle to Shape America* (New York: Simon & Schuster Paperbacks, 2017), 80.

¹³ Ana akım Hıristiyanlar İsa Mesih'in bedenli dönüşüne Kutsal Kitap temelinde iman eder. Millennium "bin" anlamına gelen bir Latince terimden türemiştir. (David Mapes & H. Wayne House, "A Biblical and Theological Discussion of Traditional Dispensational Premillennialism", *The Journal of Ministry and Theology* 17/1 (Bahar 2013): 5-6.) Binyılcılık İsa Mesih'in dönüşüne yönelik imanın ifadesi iken Hıristiyanlar arasında Mesih'in ne zaman döneceği konusunda farklı yaklaşımlar vardır. Premilenyal görüş ile postmilenyal yaklaşım arasındaki temel fark İsa Mesih'in milenyumdan önce mi yoksa sonra mı geleceği konusuna odaklanmaktadır. (Marsden, *Fundamentalism and American Culture*, 51.) Değişik milenyalist görüşler arasındaki temel fark Kutsal Kitaba dayalı yorum farklılıklarından ileri gelir. Bu yorum farklılıklarında Ya-

nial) bir eskatolojiyi benimserken diğer yandan insanlık tarihinin her döneminde bir hâkim ilkenin egemen olduğu belirli dönemler çerçevesinde benzersiz bir tarih yazımı ortaya koymuştur. Bu dönemlerin her biri çatışma ve ilahî yargının tezahürüyle son bulurken yeni bir dönemin başlangıcı söz konusudur. Süreç içinde gelişen bu önbinyılcı dönemlendirme (dispensational premillenyalizm) fikri yayıldıkça saygınlık kazanmış ve 19. yüzyıl sonuna gelindiğinde muhafazakar Protestanlığın baskın dinî teması haline gelmiştir.¹⁴ Hıristiyan fundamentalizminin önemli bir unsuru olarak en büyük etkiyi Amerikan evanjelizmi içinde gösteren bu teolojik yorum Darby'nin modeline çok şey borçludur.¹⁵ Zira dispensasyonel premilenyalizmin fundamentalizmin merkezî kavramı olduğu kabul edildiğinde kavramın kurucusu John Nelson Darby'nin 20. yüzyıl Amerikan Hıristiyanlığındaki belirleyici rolü anlaşılabilir.¹⁶

hudilerin yeri önemli bir konudur. Dispensasyonel premilenyalistler özellikle Mesih'in bin yıllık krallığıyla ilgili Eski Ahit öğretisini ön plana çıkarmış, böylece Eski Ahit'te işaret edilen bin yıllık sürece ulusal İsrail'in geleceğine dair meseleyi benimsemişlerdir. Literal yorumlama premilenyalizmin belirgin özelliğidir. Bu literal anlama dolayısıyla Kutsal Kitapta geçen İsrail'in kilise anlamına gelmediği, İsrail anlamına geldiği düşünülmektedir. (Mappes & House, "A Biblical and Theological Discussion of Traditional Dispensational Premillennialism", 17.) İsrail'in kilise olarak değil, günümüzdekine benzer bir İsrail olarak düşünülmesi dolayısıyla literalist önbinyılcı öğretisi Yahudilerin gelecekteki rolüne büyük önem atfeder. Amilenyalistler ise gelecekte yer yüzünde kurulacak bin yıllık krallık fikrini reddederler. 1945'te yayınlanan *Prophecy and the Church* kitabının yazarı Allis, geçen yüzyıla kadar İsrail'le ilgili kehanetlerin Hıristiyan kilisesi ile gerçekleştiğinin kabul edildiğine, ancak önceki yüzyıldan itibaren kilise ile İsrail'in farklı olduğuna yönelik bir inancın geliştiğine, buna göre Eski Ahit'in kiliseye değil, İsrail'e atıf yaptığını, İsrail'in Tanrının dünyevi halkı olduğuna, kilisenin ise göksel bir gizem olduğuna, kilisenin Tanrının İsrail'e yönelik programında bir parantez olduğu ve kilisenin yükselişinin her an gerçekleşeceği ve bunun Yahudi çağının gelişile tamamlanacağı inancının yaygınlaşmaya başladığına dikkat çeker. Bu görüş ile önceki görüş arasında önemli farklar vardır. Zira öncekine göre kilise Kutsal Kitaptaki kehanetin gerçekleşmesi anlamına gelir. Bu yeni görüşe göre ise kilise çağı sadece kehanete giden yoldaki bir dönemdir ve İsrail'in ve insanlığın kurtuluşu kilisenin ortadan kaldırılmasını izleyecektir. Bu dispensasyonel yaklaşım belli bir cemaat oluşturmamış, evanjelik dinî çevreler içinde ve Protestanlığın farklı kollarında yayılmış ve ayrışmaya sebep olmuştur. (Oswald T. Allis, *Prophecy and the Church* (Philadelphia: The Presbyterian and Reformed Publishing Company, 1945)).

¹⁴ James Davison Hunter, *American Evangelicalism* (New Jersey: Rutgers University Press, 1984), 27.

¹⁵ Hıristiyan Fundamentalizmde Darby etkisi için Bkz. Şule A. Albayrak, *Hıristiyan Fundamentalizmi* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2007).

¹⁶ William Vance Trollinger, "How John Nelson Darby Went Visiting: Dispensational Premillennialism in the Believers Church Tradition and the Historiography of Fundamentalism", *Apocalypticism and Millennialism: Shaping a Believers Church Eschatology for the Twenty-First Century*, ed. Loren L. Johns (Ontario: Pandora Press, 2000), 281.

Darby'e ait bu modelde Kutsal Kitaba dayandırılan 7 tarihî dönemlendirme ve her dönemde Tanrı'nın farklı bir kurtuluş planı gündeme getirilir. Dispensasyonel sistem, Eski Ahit'te yer alan Daniel 9'daki yetmiş haftayla ilgili bir kehanetin yorumuna dayanır.¹⁷ Buna göre her dönemde başarısız olan insanoğlu acı bir ilahî yargılamayla karşılaşarak yeni dönemin başlangıcına şahit olmuştur. İlk dönem insanın günaha düşmesi ve cennetten kovulmasıyla, ikinci dönem tufan ile, üçüncü dönem ise Babil kulesiyle neticelenmiştir. Şimdi insanlık altıncı dönemde, yani kilise çağında yaşamaktadır. Ancak bu da felaketlerle karşılaşacak ve ilahî müdahaleye uğrayacaktır. 7 yıl sürecek savaş ve afetlerden sonra İsa Kudüs'te bin yıl hüküm sürecek bir krallık kuracaktır.¹⁸ Bu çalkantılı süreçten etkilenmeyecek tek grup ise yeniden doğmuş olarak nitelenen ve karışıklık döneminde gerçek anlamda göğe yükseleceğine inanılan Hıristiyanlardır.¹⁹

Dönemlendirme teolojisi bu yaklaşımı benimseyenler tarafından Kutsal Kitabın özellikle de Eski Ahit'in literal yorumuna dayandırılır. Ahir zaman kehanetlerinin kutsal metinde anlatıldığı şekilde gerçekleşeceğine yönelik inanç, gerçekten inananlar ile inanmayanlar arasında önemli bir ayırım noktası olarak belirlenmiştir. Bu anlamda Yahudilerin Kudüs ve çevresine dönüşü kutsal metnin yorum kabul etmez bir hakikati olarak benimsemiştir. İngiltere'den Amerika'ya ihraç edilen bu yeni önbinyılcı öğretisi Kutsal Kitabın detaylıca incelendiği konferanslar aracılığıyla yayılmıştır.²⁰

Darby'nin teolojik yorumlarına dair yapmış olduğu konuşmalarda ve derslerinde sık sık Yahudilerin ahir zamanda üstlenecekleri role değindiği bilinmektedir. Mesela, Mesih'in ikinci kez gelişine dair verdiği ve 1868'de Londra'da yayımlanan İncil dersinde, içinde bulunulan dönemin şeytan tarafından yönetildiğini, ancak Mesih'in gelişiyiyle dünyanın kralının Mesih olacağını²¹, böylece dönemlerin tamamlanacağı, her şeyin toplanacağı bu

¹⁷ Marsden, *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism*, 52. Hıristiyan siyonist fikirlerin dayandığı Kutsal Kitaptan kast edilen Eski Ahit'tir.

¹⁸ George M. Marsden, *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism* (Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1991), 40.

¹⁹ Albayrak, *Hıristiyan Fundamentalizmi*, 71.

²⁰ Marsden, *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism*, 40.

²¹ "Şu anda bu dünyanın prensi ve Tanrısı olan Mesih değil, Şeytan'dır... Rab tekrar geldiğinde, dünyanın prensi O olacaktır, O tekrar gelene kadar bu prens Şeytan'dır." John Nelson Darby, *Lectures on the Second Coming, Lecture II, Ephesians I* (Londra: G. Morrish, 1868), 13-14. Darby'e göre Şeytan'ın yönettiği bu dünyada Hıristiyanlık da yozlaşmıştır: "Hıristiyanlığın kendisi bile en korkunç şekilde yozlaşmıştır, çünkü Şeytan bağlı değildir ve tüm evrendeki en yozlaşmış şey yozlaşmış Hıristiyanlıktır." Darby, *Lectures on the Second Coming, Lecture II, Ephesians I*, 16.

merhalede dünyanın yeniden düzene sokulacağını belirtir²² ve bu süreçte Yahudilerin Mesih'in dünyevi planındaki önemine ve merkezî rolüne dikkat çeker.²³ Toronto'da verdiği bir başka derste, Yahudilerin kutsal topraklara dönüşünün İsa'nın dönüşüyle ilişkisine işaret ederek Yahudilerin dünyanın sonunda kurulacak Kutsal Krallık için önemini vurgular:

“Aktardığım tanıklıklar, Tanrı sözünü doğru kabul eden herkese, İsrail'in Mesih ve yeni sözleşme altında kutsanmak üzere kendi topraklarına dönmesinin kesinliğini göstermek için fazlasıyla yeterlidir... Dünyanın ilahî yönetiminin en sonunda kuruluşu budur. Tanrı'nın sabit amacı ve değişmez çağrısı uyarınca İsrail bu yönetimin merkezidir; şimdi müjdeyi reddediyorlar ama babalarının hatırı için seviliyorlar; gördüklerinde inanacaklardır. Biz daha parlak nimetlere sahibiz çünkü görmeden inanıyoruz; Yahudiler açısından kehanetlerin anlaşılmasını önemli kılan şeylerden biri de budur... İsrail gerçekten de kraliyet halkı, Mesih'in yeryüzündeki gücünün ve egemenliğinin merkezi olacak; ancak onlar üzerinde egemenlik kurulacak. Bizler, Tanrı'nın lütfuyla O'nunla birlikte hüküm süreceğiz, İsrail O'nun yönetimi altında O'nun eski vaatlerine göre kendi bereketiyle var olacaktır.”²⁴

Darby'nin yaklaşımına göre Tanrı'nın tarih içinde işleyen iki farklı planı vardır. Bunlardan biri Yahudiler ve dünyevi insanlar için söz konusu iken diğeri gerçek Hıristiyanlar, yani göksel insanlar içindir.²⁵ Bu durumda kilise göksel, İsrail ise dünyevi planın parçasıdır. Darby, Kutsal Kitapta yer alan İsrail ulusu ile kiliseyi birbirinden ayırmış ve bunu öğretisinin merkezine koymuştur. Öyle ki, sonradan bu husus, yani bir kişinin İsrail ile kiliseyi farklı varlıklar olarak ele alması o Hıristiyan'ın dispensasyonist olup

²² “Ancak kutsal metinlerin sözünü ettiği zaman, Mesih'in krallığı almak üzere geri dönüğü, dönemlerin tamamlandığı zamandır. O zaman her şey Mesih'in yetkisi altında düzene ve berekete kavuşacaktır. Baba Tanrı her şeyi O'nun ayakları altına serdiğinde, her şeyi düzene sokacak ve sonra krallığını teslim edecektir.” Darby, *Lectures on the Second Coming, Lecture II, Ephesians I*, 17-18.

²³ “Dönemlerin tamamlanması sırasında göksel alandaki merkezî varlık kilise olacak ve dünyevi alandaki merkezî varlık ise Yahudiler olacak... Kilise O'nun egemen lütfunu sergilediği ve üyelerini Mesih'in yüceliğini paylaşmaya getirdiği yerdir. Yahudiler ise O'nun bu dünyanın yönetiminde merkeze koyduğu kişilerdir.” Darby, *Lectures on the Second Coming, Lecture II, Ephesians I*, 18; “Her şeyin bir araya toplanacağı vakit geldiğinde, göksel alandaki her şeyin merkezi Tanrı'nın kilisesi, yeryüzündeki her şeyin merkezi ise Yahudiler olacak. Mesih ise her şeyin başı olacaktır.” Darby, *Lectures on the Second Coming, Lecture II, Ephesians I*, 19.

²⁴ John Nelson Darby, “Substance of a Lecture on Romans XI”, *Lectures on the Second Coming Lecture IV, Romans XI* (Toronto: Gospel Tract Depository, 1863), 19-20.

²⁵ Fitzgerald, *The Evangelicals*, 81.

olmadığının belirleyici noktası olarak görülmüştür.²⁶ İşte bu yorumlama biçimi İsrail'e gösterilecek desteğin teolojik zeminini oluşturmuştur. Görünen o ki, Darby'nin teolojisi İsa'yla yapılan anlaşmanın Tanrı'nın Yahudilerle yaptığı anlaşmayı geçersiz kıldığı Hıristiyan inancını ters yüz etmiştir. Dünyanın sonunda göklerde bir araya gelecek olan seçilmiş Hıristiyanlar fikri Darby tarafından popüler hale getirilmiştir. Yahudilerse geride kalan Hıristiyanlarla birleşip Deccal'a karşı savaşacaktır. Bu nihai aşamada Yahudilerin Filistin'e yerleşmesi ve Tapınağı inşası Tanrı'nın iradesidir.

Darby'nin Yahudi merkezli öğretisinin Yahudilere kendi bütünlüğü içinde değil, Hıristiyan kıyamet öğretisi bağlamında rol verdiğini öne süren Smith, Darby'nin siyasetten uzak durduğunu, dolayısıyla Yahudilere ilgisinin siyasi olmadığını, bu sebeple Darby'nin günümüz Hıristiyan siyonizminin atası olmayabileceğini iddia eder.²⁷ Oysa Darby'nin ortaya koyduğu öğretinin Amerikalı muhataplarınca alımlanış biçimi onun Amerikan Hıristiyan siyonizminin atası olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca belirtilmelidir ki, Darby'nin teolojik yorumu döneminin dış politika gereklerine uygun düşmektedir. İngilizlerin Kırım savaşında Rusya ile çatıştığı bir dönemde Darby'nin dünyadaki kötülüğün kaynağı olarak Rusya'yı göstermesi dikkat çekicidir.²⁸ Hıristiyan siyonistlerin günümüz temsilcilerinde de Rusya'ya yönelik olumsuz bakış devam etmekte ve ahir zamanda gelişeceğine inanılan hadiselerde Rusya'nın rolüne sıkça yer verilmektedir.

3) ABD'de Hıristiyan Siyonizminin Gelişiminde John Nelson Darby'nin Rolü

Dispensasyonelizmin Darby ve Kardeşlik Hareketi aracılığıyla Amerika'ya ulaşması fundamentalist hareketin ortaya çıkışından elli yıldan fazla bir süre öncesine denk gelir.²⁹ Darby'nin dispensasyonelizmi Amerikan fundamentalizmde ve evanjelizmde önemli bir yer edinmiştir. Bu durum *Left Behind* romanları olarak bilinen Jerry B. Jenkins ve Tim LaHaye gibi isimlerin kitaplarının popüleritesinde görülebilir.³⁰ Aynı zamanda Darby'nin fikirleri, yazar Hal Lindsley ve 20. yüzyılın önemli vaizlerinden

²⁶ Matthew Austin Clarke, *A Critical Examination of the Ecclesiology of John Nelson Darby* (Doktora Tezi, University of Gloucestershire, 2009), 91.

²⁷ Robert O. Smith, "More Desired Than Our Own Salvation": *The Roots of American Christian Affinity for The State of Israel*, Doktora Tezi (J. M Dawson Institute of Church-State Studies, Baylor University, 2010), 258.

²⁸ Minnicino, "Darby Made 'Christian Zionism' for the Empire", 63.

²⁹ Clarke, *A Critical Examination of the Ecclesiology of John Nelson Darby*, 195.

³⁰ Clarke, *A Critical Examination of the Ecclesiology of John Nelson Darby*, 199.

Jerry Falwell, Pat Robertson gibi teleevanjelistler tarafından yaygınlaştırılmıştır.³¹ Günümüzde meşhur vaiz ve Siyonist aktivist John Hagee gibi önemli fundamentalist Hıristiyan siyonistlerin ilham kaynağı olmayı sürdürmektedir. Ayrıca Darby öğretisinin kimi unsurları Amerikan Protestan kamuoyunda ilgi görmeye devam etmektedir. Mesela, Darby'nin doktrininin en ilginç yönlerinden biri olan, ahir zamanda gerçekleşeceğine inandığı karmaşa döneminden önce hakiki inananların göğe yükselerek kurtarılabilecekleri fikri 2006 yapılan Pew araştırmasına göre ABD'deki Protestanların %83'ü tarafından sahiplenilmektedir.³²

Dispensasyonist premilenyal hareketin Amerikalı kökenleri güçlü Kalvinist izler taşır. Her ne kadar Darby'nin mensup olduğu Plymouth Kardeşlik Hareketi Amerikan kamuoyunda yeterli ilgiyle karşılaşmamışsa da onun ahir zamana dair kehanet yorumları büyük ilgi görmüştür. Yani Darby'nin mensup olduğu gruptan çok ortaya koyduğu görüşler Amerikan kamuoyunda kabul görmüştür. Kendisi de sıkı bir Kalvinist olan Darby'nin yorumlarına yönelik ilgi Kalvinist görüşlere sahip din adamlarından, özellikle de Presbiteryen ve Baptistlerden gelmiştir ve ilk dönem toplantıları düzenleyenler büyük ölçüde Kalvinistlerden oluşmuştur. Bu toplantılarda Presbiteryen ve Kalvinist Baptistler çoğunluktaiken Metodistlerin sayısı oldukça azdır.³³

Darby'nin mensubu olduğu Plymouth Kardeşlik Hareketi, dispensasyonel premillenyalizmi popülerleştirirken Mesih'in dönüşü öncesi olabildiğince çok kişinin kurtuluşu için misyonerlik faaliyetlerine önem vermiştir. Alman Pietizminden özellikle de George Müller'den etkilenen Plymouth Kardeşlik Hareketi, sosyal hizmete verdiği önemle dikkat çekmiş, yetimhane ve hayır çalışmalarıyla temayüz etmiştir.³⁴ İrlanda kilisesinden ayrılan Darby, 1860'larda ve 1870'lerde Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptığı yolculuklarda yerleşik kilisenin sapkınlığını anlatmış ve önemli bir parçası olduğu Plymouth Kardeşlik Hareketi'nin görüşlerinin propagandasını yap-

³¹ Carlo Aldrovandi, "Theo-Politics in the Holy Land: Christian Zionism and Jewish Religious Zionism", *Religion Compass* 5/4 (2011): 117.

³² Smith, "More Desired Than Our Own Salvation", 245.

³³ George M. Marsden, *Fundamentalism and American Culture* (Oxford: Oxford University Press, 1980), 46. Yahudilere yönelik misyon faaliyeti en güçlü desteğini Kalvinist evanjelizmin güçlü olduğu İskoçya ve Protestan İrlanda'da bulmuştu. Kalvinistler tarihsel olarak İngilizce konuşan dünyadaki Hıristiyan gruplar içinde en Yahudi yanlısı olanlardı. Dolayısıyla Kalvinist görüşler çerçevesinde şekillenen evanjelizm, Katolisizm aleyhine ve Yahudiler lehine bir gelişim gösterdi. (Donald M. Lewis, *The Origins of Christian Zionism* (New York: Cambridge University Press, 2010), 102.)

³⁴ Lewis, *The Origins of Christian Zionism*, 117, dipnot 26.

mıştır. Her ne kadar Amerikan binyılcılarının Darby'ye ne derece itibar ettikleri ve görüşlerini nasıl benimsedikleri açık değilse de 1870'lerin ortalarında Darby'nin fikirlerini kabul ederek sistematik hale getirmeye çalıştıkları ifade edilmektedir.³⁵

Premilenyalizm, Darby'nin ziyaretleri öncesinde Amerika'da dinin bir parçası değilken, İsa'nın dönüşüne dair tarih veren Baptist William Miller (ö. 1849) gibi isimler aracılığıyla dinî kamuoyunca aşına olunan fikirlerdendir. Ancak bu yaklaşım İngiliz premilenyalizminden özellikle İncil kehanetlerindeki Yahudilerin yeri bağlamında ayrılmıştır. Zira Miller'e göre Hıristiyan kıyamet anlayışına Yahudileri dâhil etmek Yeni Ahit'in Yahudi ile Grek arasında bir farkın olmadığını söyleyen yaklaşımıyla çelişmektedir.³⁶ Miller'in Tanrı'nın Yahudilerle "işinin bittiğine" dair inancı dolayısıyla Yahudileri dışarıda bırakan yorumunun aksine, Darby Tanrı'nın Yahudilerle sözleşmesinin devam ettiğine ve ilahî planda Yahudilere özel roller verildiğine dair Yahudi merkezli ahir zaman öğretisi ortaya koymuştur. Yahudilerin seçilmişlik özelliğinin devamını savunan bu anlayış, uzun zamandır benimsenen Yahudilere dair vaatlerin kiliseye aktarılmış olduğu kabulünden vaz geçilmesi anlamına geliyordu.³⁷ Sanayi Devrimi gibi önemli gelişmelerin olduğu bir devrimler çağında Tanrı'nın dünyevi planında Yahudilere verdiği rolü merkeze alan Darby'nin tarihi dönemlendirme yaklaşımı Amerikan dinî çevrelerce Britanya'dan daha çok alıcı bulmuştur.

Bu Millerci olmayan, spesifik kronolojik tahminlerde bulunmayan ve Yahudilerin kutsal topraklara dönüşünü popüler hale getiren teolojik yorumun Amerika'ya intikalinde Darby önemli bir aktördür.³⁸ Zamanlama meselesine getirdiği çözüm ve hakiki Hıristiyanların gerçekleşecek felaketlerden kurtulacakları fikri 1870'lerde cazibe yaratmış ve bu dönemde düzenlenen birçok binyılcı İncil ve kehanet konferansında konu gündeme getirilmiştir.³⁹ Öte yandan, bu İngiliz tarzı premilenyalizmin Amerika'ya intikalinde 1842-44 arasında yayınlanan ve pek ilgi çekmeyen *Literalist* isimli derginin rolü olmuştur.

Amerikan iç savaşı öncesinde premilenyal yaklaşım Protestan liderler arasında azınlık bir görüş olarak yer bulmuştur. Ancak savaş sonrasında yaygınlık kazanan Kutsal Kitap konferanslarında farklı mezheplerden Amerikalı din adamları bir araya gelerek Kutsal Kitap dersleri yapmıştır. ABD ve Kanada'da yapılan bu yıllık toplantılar, doktrinde Kalvinist olmakla

³⁵ Fitzgerald, *The Evangelicals*, 80.

³⁶ Smith, "More Desired Than Our Own Salvation", 243.

³⁷ Smith, "More Desired Than Our Own Salvation", 251.

³⁸ Clarke, *A Critical Examination of the Ecclesiology of John Nelson Darby*, 202.

³⁹ Fitzgerald, *The Evangelicals*, 81.

birlikte, zamanla, premilenyalist konuşmacılar sayesinde önbinyılcı yönelime sahip olmuş ve birçok mezhepten Hıristiyana dispensasyonel teolojiyi tanıtmıştır.⁴⁰ Bu toplantıların en eski ve en etkili olan Niagara İncil Konferansı'nın baş aktörü olan Missouri'li Presbiteryen papaz James Hall Brookes, Darby'nin görüşlerinin önde gelen yorumcularındandır ve her sene konferansa dispensasyonel konuşmacılar getirmiştir.⁴¹ Darby ile kalıcı bir dostluğu olan Brookes, dispensasyonel fikirleri çıkardığı *Truth of Testimony for Christ* dergisiyle desteklemiştir.⁴² Öte yandan, Hıristiyan fundamentalizminin önemli isimlerinden olan Amerikan evanjeliklerinden Dwight Moody öncülüğünde modernizme karşı geleneksel dini savunmak için Kutsal Kitap cemiyetleri kurulmuştur. Bu oluşumların benimsediği inançlardan Kutsal metnin mutlak ve hatasız olduğu şeklindeki literalist görüş, Princeton İlahiyat Fakültesi'nden alınırken; Darby'den de Mesih'in Kudüs Krallığını yeniden kurmak için döneceği ve Armagedon savaşının yaklaştığı fikri alınarak benimsenmiştir.⁴³ Böylece Darby ve Moody arasında yakınlık tesis olmuş; ikili hem İngiltere'de hem de ABD'de görüşmüştür. Ancak Moody, evanjelik toplantılarına Darby'i davet etse de Moody'nin bazı görüşleri sebebiyle Darby davete icabet etmemiştir. Ayrıca Darby, Moody'nin evanjelist yöntemlerini oldukça dünyevi bulmuştur.⁴⁴

Dispensasyonelizme ilgi duyan Moody'nin etrafında dispensasyonelizmin karmaşık sistemini başarıyla vaaz eden isimler yer almıştır. Reuben A. Torrey (ö. 1928), James M. Gray (ö. 1925), Cyrus I. Scofield (ö. 1921), William J. Erdman (ö. 1923), Amzi C. Dixon (ö. 1925) ve Adoniram Judson Gordon (ö. 1895) gibi isimler sayesinde İngiltere'den ithal edilen dispensasyonel teoloji halen etkisini sürdürdüğü ABD'de başarıyla kök salmıştır.⁴⁵ Bu isimler Moody İncil Enstitüsü (1886), Los Angeles İncil Enstitüsü (1907), Philadelphia İncil Koleji (1914) gibi oluşumlarla dispensasyonel yaklaşımın kurumsallaşmasını sağlamışlardır.⁴⁶ Böylece Darby'nin görüşleri çeşitli vesilelerle Amerikan kamuoyunun kabulüne sunulmuştur. Bu anlamda W. E. Blackstone'nun (1841-1935) *Jesus is Coming* adlı eseri ve Scofield'in dispensasyonel teolojiye göre yazdığı Kutsal Kitap şerhi dikkate alınması gereken eserlerdir. Liberal eğilimlere karşı çıkan bu ve benzeri isimler kutsal metne yaklaşımlarıyla dikkat çekmişlerdir.⁴⁷

⁴⁰ Clarke, *A Critical Examination of the Ecclesiology of John Nelson Darby*, 205.

⁴¹ Fitzgerald, *The Evangelicals*, 82.

⁴² Clarke, *A Critical Examination of the Ecclesiology of John Nelson Darby*, 203.

⁴³ Fitzgerald, *The Evangelicals*, 4-5.

⁴⁴ Clarke, *A Critical Examination of the Ecclesiology of John Nelson Darby*, 202.

⁴⁵ Marsden, *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism*, 47.

⁴⁶ Marsden, *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism*, 40.

⁴⁷ Marsden, *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism*, 51.

Blackstone ilk Amerikalı Hıristiyan siyonistlerden olup, episkopal metodisttir; ayrıca başarılı bir iş adamıdır. Kuzey Amerikalı Yahudilere yönelik misyonerlik faaliyetlerine katılan Blackstone, Darby'nin eskatolojik dönemlendirmesini kabul etmiş ve Yahudilerin kutsal topraklara dönüşüne dair inancını Amerikan başkanı Benjamin Harrison'a gönderdiği dilekçe ile aktif siyasi davranışa dönüştürmüştür.⁴⁸ Birçok önde gelen Amerikalının imzaladığı ve "Blackstone Anıtı" olarak bilinen bu belge Filistin'in Yahudilere verilmesini talep etmiştir. Öte yandan Scofield, dispensasyonel premilenyalizmin ABD'de etkin hale gelmesi bakımından öne çıkmaktadır. Yahudilerin ahir zaman öğretilerindeki rolünü benimseyen Darby'ci dönemlendirme anlayışını benimseyen Scofield, yazdığı Kutsal Kitap yorumu ile bu fikrin kitlelere yayılmasını sağlamıştır. Ancak Scofield'in Darby'den etkilenmesi büyük oranda Moody ve daha çok James H. Brookes üzerinden olmuştur. Darby'nin Scofield üzerindeki etkisinin izleri, Scofield İncili'nin Kardeşlik Hareketi mensubu olan varlıklı kişilerce finanse edilmesinde görülebilir. Yine 1901-09 arasında İngiltere'de bulunan Scofield, burada Open Brethren grubuyla yoldaşlık yapmıştır.⁴⁹ 1909 yılında Oxford Üniversitesi yayınları tarafından basılan King James İncili'nin yoğun açıklamalı baskısı olan *Scofield Reference Bible* ABD'de şimdiye dek en etkili dispensasyonel kitaplarıdır.⁵⁰ Halen çokça okunan bu Kutsal Kitap yorumu, günümüzde çok sayıda evanjelik siyonist tarafından Darby'nin fütürist eskatolojisinden çıkmış bir yorum olarak değil, Hıristiyan kanonunun kendisi olarak görülmektedir.⁵¹

Marsden'a göre Kutsal Kitabın dispensasyonel yorumunun Amerikan kamuoyunda kabul görmesinin sebepleri açık olmasa da bu konuda iki faktörün birleşiminden söz edilebilir. Öncelikle 19. yüzyılda Kutsal Kitabın literal yorumu ve farklı bir tarih öğretisine yönelik entelektüel ilgi artmıştır; ikincisi bu dönemde yükselen sekülerleşme sebebiyle kilise ile kültürün özdeşliğine yönelik sorgulamalar yoğunlaşmıştır. Britanya'da yerleşik kilise mercek altına alınmıştır. Nitekim Darby'nin çabasının temelinde düzenin yozlaşmış olduğuna yönelik temel bir eleştirel yaklaşım yer almıştır.⁵² ABD'de ise artan sekülerleşme Mesih'in dönüşüyle ilgili postmilenyal yaklaşıma olan güvene zarar vermiş, Darby'nin geliştirdiği önbinyılcı (premilenyal) yaklaşım öne çıkmıştır.

⁴⁸ Smith, "More Desired Than Our Own Salvation", 268.

⁴⁹ Clarke, *A Critical Examination of the Ecclesiology of John Nelson Darby*, 206, 207.

⁵⁰ Clarke, *A Critical Examination of the Ecclesiology of John Nelson Darby*, 206.

⁵¹ Aldrovandi, "Theo-Politics in the Holy Land", 116.

⁵² Marsden, *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism*, 54.

Amerikan dispensasyonalistleri Darby'den aldıkları fikirler üzerine inşa ettikleri yaklaşımlarıyla İngiliz dispensasyonalizminden ayrışarak kendine özgü bir yorum geleneği oluşturmuşlardır. Darby'den önbinyılcı dönemlendirmeyi tevarüs etmişlerse de onun kiliseye dair görüşlerini dışarıda bırakarak seçici davranmışlar ve sonuç itibariyle Amerikan dinî hayatı içinde çok etkili bağımsız bir gelenek oluşturmuşlardır.⁵³ Darby'nin Anglikan kilisesine duyduğu tepkiden mülhem kiliseden ayrılmaya yönelik çağırısı Amerikan muhataplarınca benimsenmemiştir. Bunda özellikle Amerikan mezhepçiliğinin doğası ve dinî özgürlük anlayışına dair bireyci vurgu etkili olmuştur. Öte yandan, önbinyılcı dönemlendirme fikri sadece tek bir Protestan grubun benimsediği bir inanç olmakla kalmamış, farklı mezhepler tarafından kabul görmüştür.

Sonuç

Günümüz siyonizminin doğasını anlamak için geçmişteki aktörlerin, güç odaklarının ve ilişkilerin çözümlemesini yapmak elzemdir. Bu açıdan çalışmada ele aldığımız John Nelson Darby, 21. yüzyıl Yahudi merkezli bir teolojiye iman etmiş olan ABD'deki Hıristiyan siyonist hareketin kökenini anlamak açısından önem arz eder. Şüphesiz Yahudilerin kutsal topraklara dönüşü teması Darby dışındaki teologlar ya da siyaset adamlarınca savunulmuştur; ancak bu fikrin ABD'ye transferinde Darby'nin dispensasyonalist teolojisinin önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Darby'nin Kutsal Kitaba yönelik dispensasyonalist yorumu ABD'deki Protestan çevrelerce öğrenilmiş, değerlendirilmiş ve Amerikan Protestanlığı içindeki fundamentalist ve Hıristiyan siyonist yaklaşımlara temel oluşturacak biçime dönüştürülmüştür. Böylece yüzlerce yıldır İsa'nın çarmıha gerilmesinde suçlu bulunan Yahudiler önceki yüzyılda Hıristiyanların kurtarıcı kahramanlarına dönüşmüş, ilahî düzenin en önemli tamamlayıcı unsuru olarak değerlendirilmiştir.

Sonuç itibariyle, önbinyılcı dönemlendirme (premilenyel dispensasyonalizm) ABD'deki fundamentalist ve Hıristiyan Siyonist hareketin temel inançlarındanır. Bunun bizim açımızdan önemi günümüz Amerikan evanjelikleri arasında yaygın bir inanç haline gelen, tarihin sonunda Yahudilerin Filistin'e döneceği öğretisinin başta Müslüman halklar olmak üzere dünya politikalarını etkileyen önemli sonuçları olmasından ileri gelmektedir. Günümüzdeki Siyonist yayılmacılığa temel teşkil eden dinî esaslar, kökenleri daha geriye gitmekle birlikte esas itibariyle 19. yüzyılda Britanya İmparatorluğu'nda geliştirilmiş olup; buradan Darby gibi aktörler aracılığıyla

⁵³ Clarke, *A Critical Examination of the Ecclesiology of John Nelson Darby*, 227

ABD'ye taşınmış ve çeşitli konferanslar, yayınlar ve eğitimler yoluyla Protestan mezheplerde zamanla yaygın kabul görmüş bir ahir zaman inancı konusudur. Bu açıdan Hıristiyan siyonizmi sadece bir inanç sorunu olmadığı gibi, yalnızca siyaset ya da uluslararası ilişkiler sorunu da değildir ve konunun yalnızca realpolitik olarak ele alınması yeterli değildir. Öyle görünüyor ki, söz konusu mesele iki yüzü olan bir teopolitik meseledir. Bu açıdan günümüz siyonizm hareketinin tarihî, siyasi ve teolojik kökenlerine yolculuk konunun doğru anlaşılması açısından elzem görünmektedir.

Kaynakça

- Albayrak, Şule A. *Hıristiyan Fundamentalizmi*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2007.
- Albayrak, H. Şule. "ABD'de Hıristiyan Siyonizmi: Kökeni, İnanç Esasları ve Günümüz Amerikan Siyasetine Etkisi". *Darulfunun İlahiyat* 30/1 (2019): 141-169.
- Aldrovandi, Carlo. "Theo-Politics in the Holy Land: Christian Zionism and Jewish Religious Zionism". *Religion Compass* 5/4 (2011): 114-128.
- Allis, Oswald T. *Prophecy and The Church*. Philadelphia: The Presbyterian and Reformed Publishing Company, 1945.
- Beale, David O. *In Pursuit of Purity*. South Carolina: Unusual Publications, 1986.
- Clarke, Matthew Austin. *A Critical Examination of the Ecclesiology of John Nelson Darby*. Doktora Tezi, University of Gloucestershire, 2009.
- Darby, John Nelson. "Substance of a Lecture on Romans XI". *Lectures on the Second Coming Lecture IV, Romans XI*, Toronto: Gospel Tract Depository, 1863.
- Darby, John Nelson. *Lectures on the Second Coming, Lecture II, Ephesians I*. Londra: G. Morrish, 1868.
- Fitzgerald, Frances. *The Evangelicals: The Struggle to Shape America*. New York: Simon & Schuster Paperbacks, 2017.
- Hunter, James Davison. *American Evangelicalism*. New Jersey: Rutgers University Press, 1984.
- Ice, Thomas. "John Nelson Darby and the Rapture". *The Journal of Ministry and Theology* 17/1 (Bahar 2013): 99-119.
- Lewis, Donald M. *The Origins of Christian Zionism*. New York: Cambridge University Press, 2010.
- Mappes, David & House H. Wayne. "A Biblical and Theological Discussion of Traditional Dispensational Premillennialism". *The Journal of Ministry and Theology* 17/1 (Bahar 2013): 5-56.
- Marsden, George M. *Fundamentalism and American Culture*. Oxford: Oxford University Press, 1980.
- Marsden, George M. *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism*. Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1991.
- Minnicino, Mike. "Darby Made 'Christian Zionism' for the Empire". *EIR* 29/46 (29.11.2002): 63-65.
- Smith, Robert O. *"More Desired Than Our Own Salvation": The Roots of American Christian Affinity for The State of Israel*. Doktora Tezi. J. M. Dawson Institute of Church-State Studies, Baylor University, 2010.
- Stokes, George Thomas. "John Nelson Darby". *The Contemporary Review* 48 (1885): 537-552.

- Sweetnam, Mark & Crawford Gribben. "J. N. Darby and The Irish Origins of Dispensationalism", *Journal of the Evangelical Theological Society* 52/3 (Eylül 2009): 569-77.
- Trollinger, William Vance. "How John Nelson Darby Went Visiting: Dispensational Premillennialism in the Believers Church Tradition and the Historiography of Fundamentalism". *Apocalypticism and Millennialism: Shaping a Believers Church Eschatology for the Twenty-First Century*, ed. Loren L. Johns, Ontario: Pandora Press, 2000: 264-281.
- Weremchuk, Max S. *John Nelson Darby: A Biography*. Neptune, NJ: Loizeaux Brothers, 1992.

Amerika'da Kalvinciliğe Karşı Arminciliğin Etkisi ve Yayılışı

*The Effect and Spread of Arminianism
Against Calvinism in America*

Harun Ceylan

Arşiv Uzmanı, Diyanet İşleri Başkanlığı

harun.ceylan@diyanet.gov.tr & <https://orcid.org/0000-0002-9802-7476>

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Geliş Tarihi Date Received	11.10.2023
Kabul Tarihi Date Accepted	24.11.2023
Yayın Tarihi Date Published	31.12.2023
Atıf Citation	Harun Ceylan. "Amerika'da Kalvinciliğe Karşı Arminciliğin Etkisi ve Yayılışı". <i>Oksident</i> 5/2 (2023): 161-188.
İntihal Plagiarism	Bu makale, iThenticate yazılımları ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. This article was scanned by iThenticate, and no plagiarism was detected.
Doi	https://doi.org/10.51490/oksident.1373988

Öz

Protestan teoloji içerisinde Armincilik, 16. yüzyılda Hollanda'da yaşamış olan Jacob Arminius'un (1559-1609) teolojik görüşlerine dayanan ve Kalvinciliğin kader, lütuf, insan iradesi, İsa'nın kefareti, inananların korunmuşluğu konularındaki teolojik önermelerine karşı çıkan bir anlayıştır. Arminius'tan sonra onun takipçileri olan Remonstrantların etkisiyle İngiltere'de yer bulmaya başlayan Armincilik, yoğun göçlerle birlikte Amerika'ya da taşınmıştır. Özellikle John Wesley ve Metodistler Arminciliğin yayılmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Amerika'da ortaya çıkmış olan birçok Protestan cemaat, Kalvinciliğin ilkelerinden çok Arminciliğin evrensel kefarete ve insanın kurtuluştaki iradesine vurguya dayanan kader inancını tercih etmiştir.

Bu makalede, öncelikle Arminius'un hayatından bahsedilecek, sonra onun Calvin'in Reform teolojisine olan itirazları ele alınacaktır. Daha sonra Arminciliğin Amerika'da yayılışından bahsedilecek, bu noktada John Wesley'in Arminciliği ele alındıktan sonra kader, kefarete, lütuf, irade konularında Kalvencilik yerine Arminciliğe yakın olan Protestan cemaatlerden bahsedilecektir. Böylelikle klasik Arminciliğin argümanlarına tamamen dayanmasa da Amerika'da Arminci olarak nitelenen Protestan teoloji ortaya konmuş olacak ve Amerika'da Kalvencilik ile Armincilik arasında günümüzde de devam eden teolojik tartışmaların kökeni ve seyri ortaya konmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Hıristiyanlık, Armincilik, Kalvencilik, Amerika, Protestan cemaatler, Metodizm

Abstract

Within Protestant theology, Arminianism is a theological perception based on the views of Jacob Arminius (1559-1609), who lived in the Netherlands in the 16th century, and it opposes Calvinism's theological propositions on fate, grace, human will, the atonement of Jesus, and the perseverance of believers. Arminianism, which started to find a place in England with the influence of Remonstrants, later moved to America with intense migrations. In America, John Wesley and Methodists especially played an essential role in the spread of Arminianism. Many Protestant denominations in America prefer the belief in destiny based on the emphasis of Arminianism on universal atonement and the will of man in salvation rather than the principles of Calvinism.

This article begins by presenting an overview of Arminius' biography, followed by an examination of his challenges to Calvin's Reformed theology. After mentioning the dissemination of Arminianism in America, it discusses John Wesley's Arminianism. Then, the Protestant communities closer to the Arminian approach rather than Calvinism are addressed. This study explains Arminian Protestant theology in America although this theology is not entirely based on the arguments of classical Arminianism. Thus, it reveals the origin and course of the theological debates between Calvinism and Arminianism that have continued until today in America.

Key Words: History of Religions, Christianity, Arminianism, Calvinism, America, Protestant denominations, Methodism

Özet

Jacob Arminius (1559-1609) Hollanda'da Kalvencilığın etkisini iyice arttığı bir dönemde baskın olarak Kalvinci bir ilahiyat eğitimi almış, sonrasında pastör olarak görev yapmış ve daha sonra Leiden Üniversitesi'nde ilahiyat profesörü olarak çalışmış bir isimdir. Arminius, pastör olduktan sonra Pavlus'un Romalılara Mektubu'yla ilgili verdiği vaazlarda Kalvinci yoruma aykırı açıklamalar yaptığı ve Kalvincilerin büyük önem verdikleri Belçika İtikatnamesi'ne uymayan yorumlarda bulunduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Kalvinciler, aslında Arminius'tan Calvin'in öğrencisi Theodore Beza tarafından savunulan ve kader konusunda aşırı Kalvinci yorum olan Supralapsarian (Âdem'in düşüşünden önce Tanrı'nın kurtaracaklarını ve lanetleyeceklerini seçmesi) yorumu savunmasını istemişlerse de Arminius araştırmaları neticesinde hem Infralapsarian (Tanrı'nın seçimini Düşüş'ten sonra yapması) hem de Supralapsarian Kalvinci kader yorumunu reddetmiştir. Arminius, Leiden Üniversitesi'ne girdikten sonra burada aşırı Kalvinci Francis Gomarus'la da anlaşmazlık yaşamıştır. Artan bu gerilim üzerine Yüksek Mahkeme'ye çağrılan Arminius, düşüncelerini "Fikirlerin Beyanı" başlığı altında sunmuş ve Kalvencilige itiraz ettiği noktaları açıklamıştır. Mahkeme, tekrar konferanslar düzenlemeye karar vermiş, fakat Arminius bu sıralarda rahatsızlandığı için konferanslar sonuca ulaşmamıştır. Arminius, konferanslar devam ederken 1609'da vefat etmiştir.

Arminius, Kalvencilığın mutlak hâkim Tanrı anlayışından neşet eden bir determinizme dayanan ve insan iradesinin tamamıyla Tanrı'nın yönlendirmesiyle hareket ettiği şeklinde bir iddia taşıyan mutlak kader anlayışına karşı çıkmıştır. O, Tanrı'nın insanla yapmış olduğu ahdi ve sevgi dolu tabiatını öne sürerek in-

Summary

Jacob Arminius (1559-1609) was a theologian who took a predominantly Calvinist theology education at a time when the influence of Calvinism was increasing in the Netherlands, then served as a pastor and later worked as a professor of theology at Leiden University. After becoming a pastor, Arminius was criticized for making statements contrary to the Calvinist interpretation in his sermons about Paul's Letter to the Romans and for making comments that did not comply with the Belgian Creed, to which Calvinists attach great importance. Although Calvinists originally asked Arminius to defend the Supralapsarian interpretation of predestination, which was the High or Hyper Calvinist interpretation advocated by Calvin's student Theodore Beza, Arminius, as a result of his research, both rejected the Supralapsarian interpretation (God's choice of those he would save and those he would damn before the fall of Adam) and the Infralapsarian (God's choice after the fall) interpretation. After Arminius entered Leiden University, he had a disagreement with the High Calvinist Francis Gomarus. Arminius, who was summoned to the Supreme Court upon this increasing tension, presented his thoughts under the title "Declaration of Sentiments" and explained the points on which he objected to Calvinism. The court decided to hold conferences again, but the conferences did not yield results because Arminius was ill at the time. Arminius died in 1609 while the conferences were continuing.

Arminius opposes Calvinism's concept of absolute fate, which is based on determinism derived from the concept of an absolute sovereign God and claiming that human will acts entirely under God's direction. He does not find it correct to think that God would elect to salvation or curse man without foreseeing his faith, citing the covenant he made

sanı ezelden imanını öngörmeden kurtuluşa seçmesi veya lanetlemesi fikrini doğru bulmamıştır. Ona göre Tanrı, mutlak gücünü günaha ve insanın iradesinden doğacak kötülüğe izin vererek sınırlandırmıştır.

Arminius, Tanrı'nın kurtulacakları seçmesinin insanda önbilgisiyle görmüş olduğu imana dayandığını iddia etmiştir. Kalvincilik ise Tanrı'nın seçimini insanın Mesih'e imanından bağımsız olarak önbilgisine dayanmadan yaptığını iddia etmiştir. Arminius, Kalvinciliğin Mesih'in sadece seçilmişler için öldüğü şeklindeki sınırlı kefaret anlayışına da karşı çıkmıştır. Ona göre Tanrı herkesin kurtuluşunu diler ama insanın iradesinin seçimleri onun Mesih'in kefareatine layık olup olmadığını belirler.

Arminius lütuf konusunda da Kalvinciliğe muhalif olmuştur. Kalvincilik Tanrı'nın lütfunun seçilmiş insan için reddedilemez olduğunu ve bu lütfun Kutsal Ruh aracılığıyla insana verildikten sonra o insanın sonuna kadar imanında dayanacağını iddia etmiştir. Arminius ise Kutsal Ruh'la verilen lütfu insanın reddetme ihtimali olduğunu belirtmiştir. Arminius, bu konuda kendisine yöneltilen Pelagiusçuluk suçlamasını reddetmiştir. O, Pelagius'un aksine lütfun insan tabiatının bir sonucu olarak verildiğini düşünmemiş ve insanın ancak Tanrı'nın lütfuyla iman sahibi olabileceğini savunmuştur. Arminius, Reform teolojisinde Melancthon'un insanın da kurtuluşa payı olabileceğine yönelik sinerjist anlayışına paralel olarak insanın verilen lütfu reddetme kapasitesine sahip olduğunu iddia etmiş ve Kalvinciliğin monerjist anlayışına karşı çıkmıştır.

Arminius'un fikirleri ondan sonra takipçileri Remonstrantlar tarafından savunulmuştur. 1618 Dort Sinodu'nda Remonstrantların 5 maddelik itirazları Kalvinciler tarafından reddedilmiş olsa da daha sonraki süreçte Armincilik İngiltere ve Amerika'da yayılmıştır. 17.

with man and his loving nature. According to him, God limits his absolute power by allowing sin and the evil that arises from human will.

Arminius claims that God's choice of those to be saved was based on the faith in people He had seen with foreknowledge. Calvinism, on the other hand, claims that God made his choice without relying on man's foreknowledge, independent of his faith in Christ. Arminius also opposes Calvinism's limited atonement, according to which Christ died only for the elect. According to him, God wishes for the salvation of everyone, but the choices of man's will determine whether he is worthy of Christ's atonement.

Arminius also opposes Calvinism on the issue of grace. Calvinism claims that God's grace is irresistible for the chosen person and that once this grace is given to man through the Holy Spirit, that person will endure in his faith until the end. Arminius, on the other hand, states that for man, there is a possibility of rejecting the grace given by the Holy Spirit. Arminius rejects the accusation of Pelagianism leveled against him on this issue. Unlike Pelagius, he does not think that grace is given as a result of human nature and argues that man can only have faith through the grace of God. In Reformed theology, Arminius claims that humans have the capacity to reject the grace given, in parallel with Melancthon's synergistic understanding that humans can also have a share in salvation and opposes the monergist understanding of Calvinism.

Arminius' ideas were later defended by his followers, the Remonstrants. Although the 5-article objections of the Remonstrants were rejected by the Calvinists at the Synod of Dort in 1618, Arminism later spread in England and America. It was observed that Arminian thought entered into competition with

yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren Amerika'ya gerçekleşen göçlerde Arminci düşüncenin Kalvinci düşünceyle rekabet içerisine girdiği görülmüştür. Amerika'da John Wesley, Arminius'un Kalvencilğe itirazlarının temelinde yatan teolojik argümanlardan yola çıkmamış olsa da koşullu seçim, evrensel kefarete, lütfun reddedilebilirliği, dinden dönmenin mümkünlüğü gibi konularda Arminius'la fikir birliği içerisinde olmuştur. Arminciliğin hem klasik şekliyle hem de Remonstrantların geliştirip yaygınlaştırdıkları şekliyle Amerika'da Kalvencilğin yerine ikame edilmesi sürecinde en fazla katkısı Metodistler yapmıştır. Amerika'da Protestan menşeli birçok cemaat, Kalvinci mutlak kader anlayışı yerine insan iradesinin kurtuluştaki payına, lütfun reddedilebilir oluşuna ve evrensel kefarete dayanan Arminci anlayışı kabul etmiştir. 19. yüzyılda Amerika'da kurulmuş olan birçok dinî cemaat, insanın iradesi ve kefarete konusunda Armincilikten yana olmuştur. Bu dinî gruplar arasında Stone-Campbell Hıristiyanları, Adventistler, Yehova Şahitleri, Hıristiyan Bilimciler, Mormonlar, Restorasyonistler, Mesih'in Kiliseleri, Mesih'in Havarileri, Holiness Hareketi gibi oluşumlar sayılabilir. Holiness Kilisesi'nden neşet eden Apostolic Faith Church (Havari İnancı Kilisesi), Nazarene Kilisesi, Evanjelik Metodist Kilise ve Pentekostal Kiliseler yine Arminci öğretiyeye dayanan oluşumlardır. Bu oluşumların yanı sıra Üniteryenlerin ve Üniteryenlerin de Armincilikle ortak noktaları mevcuttur. Fakat Üniteryenlerin teslis ve aslı günah gibi konulardaki düşünceleri Armincilikle uyumsuz. Aynı şekilde Üniteryenlerin Tanrı'nın en sonunda bütün insanları kurtaracağına dair düşünceleri, Arminius'un düşünceleri ile bağdaştırılamaz. Bu iki akımın Armincilikle ortak noktaları evrensel kefarete ve insanın iradesinin özgürlüğüne olan vurgularında yatmaktadır.

Armincilik-Kalvencilik tartışmalarının günümüzde daha rasyonel bir zemine

Calvinist thought after the intense migrations to America, especially from the second half of the 17th century. In America, although John Wesley did not lean on the theological arguments of Arminius' objections to Calvinism, he agreed with Arminius on issues such as conditional election, universal atonement, the rejectability of grace, and the possibility of apostasy. In America, Methodists made the most significant contribution to replacing Arminianism with Calvinism both in its classical form and in the form developed and popularized by the Remonstrants. Many Protestant communities in America have accepted the Arminian understanding, based on the share of the human will in salvation, the refutability of grace, and universal atonement, instead of the Calvinist understanding of absolute fate. Many religious communities established in America in the 19th century favored Arminianism regarding human will and atonement. These religious groups include Stone-Campbell Christians, Adventists, Jehovah's Witnesses, Christian Scientists, Mormons, Restorationists, Churches of Christ, Apostles of Christ, and the Holiness Movement. The Apostolic Faith Church (originated from the Holiness Church), the Nazarene Church, the Evangelical Methodist Church, and the Pentecostal Churches are also formations based on Arminian doctrine. In addition to these formations, Unitarians and Universalists also have common points with Arminianism. However, Unitarians' thoughts on issues such as the Trinity and original sin are incompatible with Arminianism. Likewise, the Universalists' thoughts that God will eventually save all people cannot be reconciled with Arminius's thoughts. What these two movements have in common with Arminianism lies in their emphasis on universal atonement and the freedom of the human will. Placing the Arminianism-Calvinism debates on a more rational basis today has

oturtulması, mezhepsel sorgulamaların iki taraf için de büyük bir ivme kazanmasına sebep olmuştur. Örneğin birçok Baptist Kalvinci itikadi kökenini sorgularken Armincilikle karşı karşıya gelmekte ve teolojik görüşüne uyduğu takdirde Arminciliğin bir veya birden fazla itiraz noktasını mantıklı bulup kabul edebilmektedir. Bu türden sorgulamalar birçok teologun Arminciliğin bazı iddialarını benimsemesiyle veya liberal teolojiye kaymasıyla sonuçlanmaktadır. Kalvinciliğin özellikle sınırlı kefalet anlayışı ve lütfun reddedilemezliği anlayışı, başta Wesleycilerin, sonrasında Amerika'da kurulmuş birçok Protestan cemaatin benimsemekte zorlandığı ve reddettiği hususlar olmuştur. Kalvencilik zaman zaman yeniden canlanma yaşamışsa da bugün Protestan cemaatlerin çoğunun mutlak kader anlayışından ziyade insan iradesinin de kurtuluştaki işlevi olduğunu kabul eden koşullu kader anlayışını benimsediği görülmektedir.

caused sectarian inquiries to gain significant momentum for both sides. For example, many Baptist Calvinists come face to face with Arminianism while questioning their religious origins, and may accept one or more of Arminianism's objections as reasonable if it fits their theological view. Such inquiries result in many theologians adopting some of the claims of Arminianism or shifting towards liberal theology. A significant number of American Protestant congregations, particularly those belonging to the Wesleyan tradition, have had difficulties with and ultimately rejected Calvinism's interpretation of limited atonement and the infallibility of grace. Although Calvinism has experienced a revival from time to time, it seems that most Protestant communities today have adopted the concept of conditional fate, which accepts that the human will also has a function in salvation rather than the understanding of absolute fate.

Giriş

Jacob Arminius (Jacob Hermenzsoon), 1559'da Hollanda'nın Oudewater kasabasında dünyaya gelmiştir.¹ Küçük yaşta babasını kaybeden Arminius, ilk eğitimini onu himaye eden din adamı Theodore Emilius sayesinde alır. 1575'te İspanyolların Oudewater'ı işgalinde annesini ve kardeşlerini kaybeder. Arminius, Emilius'un ölümünden sonra dilci ve matematikçi olan Rudolph Snellius'un yardımlarıyla Marburg Üniversitesi'ne girer.² Arminius, 1576 yılında kaydolduğu Leiden Üniversitesi'nden 1581 yılında mezun olduktan sonra Cenevre'de eğitim alır ve buradan 1586 yılında mezun olur. 1588'de Amsterdam Eski Kilisesi'nde pastörlük görevine başlayan Arminius, burada etkili vaazlar vermeye başlar.³ Arminius, bu dönemde Romalılar 7'yi ve 9'u Kalvinci itikatname olan Belçika İtikatnamesi'ne ve Heidelberg İlmihali'ne uygun şekilde yorumlamadığı için Pelagiusçulukla ve Socinianlıkla suçlanır.⁴ Kendisini kilise meclisi önünde savunan ve suçlamaları bertaraf eden Arminius, 1603 yılında Leiden Üniversitesi'ne ilahiyat doktoru olarak girer. Burada Francis Gomarus ile Kalvinci kader anlayışı konusunda anlaşmazlığa düşer. Leiden'da iken kendisine yönelik muhalefet artmaya başlar ve 1608'de sapkınlığını iddia eden 31 maddelik bir yazı ortada dolaşmaya başlar. Arminius bu durum karşısında Hollanda Meclisi'nden bir sinod toplanmasını talep eder. Bu talep karşılanmasa da 1608'de Arminius ile Gomarus, Yüksek Mahkeme önünde fikirlerini savunmaları için çağırılırlar. Arminius, 30 Ekim 1608'de tartışmaya konu olan fikirlerini "Fikirlerin Beyanı" başlığıyla meclise sunar.⁵ Meclis, ayrıca bir konferans düzenlenmesini uygun görür. Bu konferanslar, 13-14 Ağustos 1609 tarihlerinde Gomarus'un ve Arminius'un yanlarında dört pastör olmak üzere gerçekleşmişse de Arminius 18 Ağustos'taki oturuma hastalığının ağırlaşması sebebiyle katılamaz. Bu konferanslar neticelenmeden Arminius 19 Ekim 1609 tarihinde vefat eder.

¹ Carl Bangs, *Arminius: A Study in the Dutch Reformation*, 2.bs. (Michigan: Francis Asbury Press, 1985), 26.

² "Arminius, Jacobus", *Ana Britannica* (İstanbul, 1987), 2: 316.

³ Rustin E. Brian, *Jacob Arminius: The Man from Oudewater* (Oregon: Cascade Books, 2015), 20.

⁴ Caspar Brandt, *The Life of James Arminius*, çev. John Guthrie (Londra & Glasgow: Ward, 1854), 64.

⁵ W. R. Bagnall, "Life of Arminius", *The Works of James Arminius, Vol.3* (Auburn: Derby and Miller, 1853), 15.

1) Arminius'un Kalvinciliğe Eleştirileri

Reform teolojisinde kaderle ilgili Calvin'in çizmiş olduğu üç temel çerçeve vardır. Kader, mutlak, özeldir ve çift yönlüdür. Mutlak kader anlayışı, sınırlı olasılıklara bağlılığı reddeder ve her şeyin Tanrı'nın değişmez dileğine ve iradesine bağlı olduğunu kabul eder. Bunun yanı sıra özel kader anlayışı, Mesih'in istisnasız herkes için değil, sadece seçilmişler için ölmüş olduğunu ifade eder. Çift yönlü kader anlayışı ise Tanrı'nın ezeli hükmüyle sadece kurtulacakları değil, aynı zamanda lanetlenecekleri de bizzat seçmiş olduğu anlayışını karşılar.⁶ Calvin'e göre Tanrı'nın yaratışta gizli bir amacı vardır. Bizim zihinlerimiz bu amacı kavrayamaz ve "Tanrı'nın amacı, iradesi ve düşüncesi asla değişmez."⁷ Bu anlayışta Tanrı, ezelden vermiş olduğu hükümleri varlık âleminde uygulamaya koymaktadır.

Calvin'in teolojik çıkarımları, özellikle Calvin'in öğrencisi Theodore Beza'nın yetiştirdiği teologların gayretleriyle Kalvinciliğin temel inanç prensipleri hâline gelmiştir. Kalvinci bir eğitimden geçmiş olan Arminius, çift yönlü kader anlayışına itiraz etmemiş, fakat mutlak ve özel kader anlayışına karşı çıkmıştır. Arminius, öncelikle Beza'nın *Supralapsarian*⁸ kader yorumlamasına karşı çıkmış daha sonra *Infralapsarian*⁹ yorumun da aynı sonuca çıktığını ifade ederek iki anlayışı da reddetmiştir. Calvin'in *supralapsarian* mı yoksa *infralapsarian* bir düşüncede mi olduğu konusu bugün bile Kalvinciler arasında tartışılan bir meseledir. Arminius, Beza'dan sonra Francis Gomarus ve William Perkins gibi aşırı Kalvincilerin (hiper-Kalvinist) savunmuş olduğu Supralapsarian Kalvinciliğe karşı çıkmıştır. Arminius, bu anlayışın Tanrı'yı kötülüğün yaratıcısı hâline getirdiğini ve Tanrı'nın sıfatlarına aykırı olduğunu iddia etmiştir. Ona göre bu anlayış, Tanrı'nın adalete ve insanlığa karşı duymuş olduğu sevgiye aykırıdır.¹⁰

⁶ Timothy George, *Reformcuların Teolojileri*, çev. İbrahim Elbeyli (İstanbul: Haberci Basın Yayın, 2019), 367-368.

⁷ John Calvin, *Kutsal Kitap Hristiyanlığı*, çev. Nur Nirven (İstanbul: Gerçeğe Doğru Kitapları, 2017), 53.

⁸ Supralapsarianizm veya antelapsarianizm, Âdem'in düşüşünün (lapsus) öncesinde insanların inançlarından ve amellerinden bağımsız olarak Tanrı'nın ezelden bazılarını kurtuluş için bazılarını da lanetlemek üzere seçmeyi irade etmesini ifade etmektedir. Bkz. Van A. Harvey, *A Handbook of Theological Terms: Their Meaning and Background Exposed in over 300 Articles* (New York: Touchstone, 1992), 187.

⁹ Infralapsarianizm, sublapsarianizm veya postlapsarianizm, Tanrı'nın insanlar hakkındaki hükmünü düşüşten sonra verdiğini iddia eden görüştür. Düşüşten sonra Tanrı, bazı insanları kurtarma ve diğerlerini de kurtuluştan geri bırakma hükmünü vermiştir. Bkz. Harvey, *A Handbook of Theological Terms*, 187.

¹⁰ Keith D. Stanglin, *Arminius on the Assurance of Salvation: The Context, Roots, and Shape of the Leiden Debate, 1603-1609* (Leiden & Boston: Brill, 2007), 219.

“Tanrı'nın her şeyi kendisi için ayarladığını, insanın düşeceğini bilerek bu işi organize ettiğini ve bu hükmü sonuna kadar götürdüğünü söylemek Tanrı'yı günahın yaratıcısı konumuna düşürecektir. Bu, Tanrı'nın adalet anlayışıyla uyumsuz.”¹¹

Arminius, Kalvincilikteki gibi Tanrı'nın özgür iradesine inanmakla birlikte Tanrı'nın insan ile ilişkisinden dolayı adaleti ve merhameti gereği kudretini kısıtladığını ve insanın günah işlemesini irade etmek yerine buna izin verdiğini düşünmektedir. Tanrı günaha izin vermiştir, çünkü insanın özgür ve gönüllü itaatini test etmek için onu özgür seçime sahip olarak yaratmıştır.¹²

Arminius, Reform teolojisini kaderin merkezine Mesih'i koymadığı için de eleştirmiştir. Calvin'in öğretisinin İsa'yı dışladığını düşünen Arminius'a göre Calvin'in öğretisi, Mesih'in kurtarıcı fonksiyonundan önce insanların zaten kurtarılmasının takdir edildiğini ima ettiği için yanlıştır.¹³ Tanrı'nın kader planının asıl hedefi ve temeli İsa'dır. Tanrı, kader hükmünde kendisine ve Mesih'e iman kurtuluş için şart koşmuştur.¹⁴ Yani kader, Mesih'e inananları seçmeye dayalı Tanrı'nın egemen hükmüdür ve inananların inancının Tanrı katında önbilgisini de içermektedir.¹⁵

Arminius'un zikredilen görüşlerine karşın Calvin, Tanrı'nın, kendi önbilgisine dayanarak insanları seçmiş olduğu düşüncesine karşı olmuştur. Calvin, koşulsuz seçimi savunmuş, yani seçilmişliğin Tanrı'nın, insandaki iman ve amelleri bilmesine bağlı olmadığını iddia etmiştir:

“Bazıları için sonsuz yaşam bazıları içinse mahkûmiyet önceden takdir edilmiş, bu durumda bütün insanların yaşamı ya da ölümü önceden belirlenmiştir.”¹⁶

Calvin'e göre kutsallığa ve inanca sebep olan şey Tanrı'nın seçimidir. İnanç, seçimin uygulamaya geçilmesi sırasında sonradan insana bahşedilir. İsa Mesih çarmıhta seçilmişler için, onların günahlarını üzerine alarak

¹¹ James Arminius, *The Works of James Arminius, Vol.3*, çev. W.R. Bagnall (Auburn: Derby and Miller, 1853), 298.

¹² William den Boer, *God's Twofold Love: The Theology of Jacob Arminius (1559-1609)*, çev. Albert Gootjes (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2010), 91.

¹³ F. Stuart Clarke, “Arminius's Understanding of Calvin”, *Evangelical Quarterly* 54 (1982): 33.

¹⁴ Arminius, *The Works of James Arminius, Vol.2*, çev. James Nichols (Auburn: Derby and Miller, 1853), 99-102.

¹⁵ Roger E. Olson, *Arminian Theology: Myths and Realities* (Illinois: Intervarsity Press, 2009), 179.

¹⁶ Calvin, *Kutsal Kitap Hristiyanlığı*, 132.

ölmüş ve böylece Tanrı katında aklanmalarını tamamlamıştır.¹⁷ Arminius ise Reform teolojisinin savunduğu, kişilerin doğrudan seçilmesi ve bu seçilenlerin çağrılarak kurtuluşa erdirilmesi şeklindeki düşünceye karşı çıkmıştır. Arminius, Şamlı Yuhanna'ya kadar giden ayırmadan yana olarak Tanrı'nın öncül iradesiyle tüm insanların kurtulmasını dilediğine, ardıl iradesiyle ise sadece imanlıları ödüllendireceğine dair teolojik önermeye inanmıştır.¹⁸ Buna göre Tanrı ilk önce genel günahkârlar sınıfına İsa Mesih'in kurtarıcılığının atanmasını takdir etmiş, daha sonra imanlarına dayanarak seçilmişliklerini onaylamıştır. Bu genel sınıfın belirlenmesi koşulsuzdur; fakat kişilerin birey olarak belirlenmesi koşulludur ve Tanrı'nın insan seçimlerini önceden bilmesine bağlıdır.¹⁹ Tanrı'nın seçimi Calvin'in iddia ettiği gibi koşulsuz yani önbilgiye dayanmadan iman verilmesi olarak algılanmamalıdır. İnananların seçilmiş olduklarına savunan Arminius'a göre, kişideki inanç Tanrı'nın seçiminden önce²⁰ onun önbilgisi ve zamansızlığı ile bildiği bir olgu olarak ortaya çıkar. İnsanın iradesi zorunlulukla seçim yapmaz. İnanç, bir seçimin sonucu değildir fakat seçilmişlerin içinde gerekli olan bir unsurdur.²¹ Zamanın üstünde olan Tanrı, kişinin Mesih'e inancını önbilgisiyle görür ve Mesih'te kişiyi seçer. Ayrıca Tanrı, inanacağını önbilgisiyle bildiği seçilmişlere Müjde'yi anlamak için yeteri kadar lütuf sunar.

Kalvinciliğe göre insanın iradesi Tanrı'nın yoluna girmek için yeterli kapasiteye sahip değildir. Bu irade asli günahla tamamen bozulmuştur. Tanrı seçmiş olduğu insanların iradelerini Kutsal Ruh yoluyla kendi yoluna çevirir. Böylelikle "Calvin, dinî kurtuluşa ulaşma sürecinde Tanrı'nın takdiri karşısında insanî irade ve erdemin etkisini kesinlikle reddetmiştir."²²

¹⁷ Osman Murat Deniz, "John Calvin'in Teolojisi ve Özgünlüğü", *Akademik Bakış Dergisi* 33 (2012): 8.

¹⁸ Keith D. Stanglin & Thomas H. McCall, *Jacob Arminius: Theologian of Grace* (New York: Oxford University Press, 2012), 71.

¹⁹ Robert A. Peterson & Michael D. Williams, *Why I am not an Arminian* (Illinois: Intervarsity Press, 2004), 105.

²⁰ Jerry Sutton, "Another Look at James Arminius and the Dutch Reformation", *Midwestern Journal of Theology* 10/2 (2011): 128.

²¹ G. J. Hoenderdaal, "The Life and Struggle of Arminius in the Dutch Republic", *Man's Faith and Freedom: The Theological Influence of Jacobus Arminius*, ed. Gerald McCulloh (Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2006), 19.

²² Hakan Olgun, "John Calvin", *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni: Antikçağ Yunan & Ortaçağ Düşüncesi*, ed. Bayram Ali Çetinkaya & Celal Türer & Hakan Olgun (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 2: 797.

Arminius, insanın özgür iradesinin asli günahtan sonra tahrip olduğunu ve lütuf olmadan yararsız ve çalışamaz olduğunu kabul eder.²³ Özgürlüğün gerçekleşmesi, Kutsal Ruh'un işlem yapmasına bağlıdır. Kutsal Ruh vasıtasıyla Oğul Mesih tarafından müdahale edilmediği müddetçe insan özgürlük kazanamaz.²⁴ Özgür iradenin kurtuluşa payı vardır, fakat nihâi olarak kurtuluşu sağlayan Tanrı'dır. Özgür irade sunulan kurtuluş imkânını kabul etme kapasitesine sahiptir.²⁵ Yeniden doğuşla (regeneration) insan günahtan kurtulur, iyiyi düşünüp irade eder. Başka bir deyişle, asli günahla yara almış olmasına ve lütuf olmadan kurtuluşunu sağlayamamasına rağmen, özgür irade, sunulan kurtuluş imkânını kabul veya reddeden unsurdur.

Kalvincilikte Tanrı'nın herkesin kurtuluşunu dilediği anlayışı, yani genel kefarete düşüncesi kabul görmemiştir. Kalvinciliğe göre, "Mesih sadece seçilmişler için kendini kefarete olarak sunmuştur. Bu sebeple Mesih'in kefareti bütün insanlarda değil, sadece Tanrı'nın ebedî yaşam için seçtiklerinde etkisini göstermiştir."²⁶ Kefaretin yalnızca seçilmişlere has olduğunu ve bu kişilerin kurtuluşlarının da kaçınılmaz olduğunu iddia eden Kalvinciliğe karşı,²⁷ Arminius ise Tanrı'nın vaadinin sadece seçilmişleri değil, günahkârları da ilgilendirdiğini düşünmüştür. Ona göre Mesih dünyadaki tüm yaşayanlar için ölmüştür.²⁸ Armincilikte de kurtuluş yine seçilmişler ile ilgilidir, fakat bu seçilmişlik kefarete verilen cevapla anlamını bulur. Arminius'a göre Mesih'in kefareti asli günah cezasını ortadan kaldırmıştır. İnsanlar bu sayede asli günahın sebep olduğu mahrumiyeti tersine çevirme imkânıyla doğarlar. Kefaret, doğan her insana Mesih'le verilen öncü lütfun ulaşmasını sağlamıştır. Arminius, asli günahın gücünü inkâr etmemekle birlikte kefaretin ve Mesih'le gelen öncü lütfun etkinliğine vurgu yapar. Mesih'in kendisini feda etmesi, kurtuluşu herkes için mümkün hâle getirmiştir, fakat bu şartlıdır.²⁹ Evrensel kefareti etkin hâle getiren kefaretle gelen öncü lütfu kişinin vermiş olduğu karşılıktır. Kefaret herkes için olmakla birlikte bu öncü lütfu olumlu cevap vermeyenler kefareti etkinleştiremezler ve lanetlenmişlikleri içinde

²³ Arminius, *The Works of James Arminius, Vol. 1*, çev. James Nichols (Auburn: Derby and Miller, 1853), 526.

²⁴ Arminius, *Works 1*, 528.

²⁵ Arminius, *Works 1*, 531.

²⁶ Olgun, "John Calvin", 798.

²⁷ Howard A. Slaatte, *The Arminian Arm of Theology: The Theologies of John Fletcher, First Methodist Theologian, and His Precursor, James Arminius* (Washington, D.C.: University Press of America, 1977), 30.

²⁸ Arminius, *Works 3*, 327,346.

²⁹ Olson, *Arminian Theology*, 33-35.

kalırlar.³⁰ Bu yüzden Mesih'in kefareti herkes için yeterli lütuf sağlamıştır, fakat bu kefarete şartlı olarak seçilmişlerde etkin hâle gelir.

Kalvincilikte lütuf, Tanrı'nın hiçbir şarta bağlı kalmadan, tamamen kendi serbest iradesine göre ve özgür bir şekilde bahsettiği bir şeydir.³¹ Hiçbir insan yeniden doğuş için kendisinden yeterli lütuf sahibi olamaz. İlahî yenilenme insan faktörüne bağlı değildir; aksine, insanın reddedemeyeceği şekilde Tanrı tarafından gerçekleştirilir: "İnsan çok önceden ya karşı konulmaz rahmete doğru çekilerek kurtuluşa ya da bu rahmetten mahrum bırakılarak mahkûmiyete yazılmıştır."³² Kalvincilik monerjist bir anlayışla yeniden doğuşu Kutsal Ruh'un, kişinin yardımı ya da iş birliği olmadan o insan üzerinde gerçekleştirdiği bir fiil olarak tanımlar. Bu yeniden doğuş lütufu, Augustine'in de kullandığı şekliyle "etkin (operative) lütuf" olarak adlandırılabilir.³³ Bu lütuf, Kutsal Ruh'un insan üzerindeki karşı konulamaz etkisini harekete geçirir. Buna karşın, Arminius'a göre kurtuluş için yeterli lütuf, sadece inananlara ve dine dönenlere değil, inanmayanlara da lütfedilmektedir.³⁴ Arminius öncül (prevenient) ve ardıl (subsequent) olmaya üzere iki lütuf çeşidinden bahsetmektedir. İlk lütuf insanda inancı uyandırma, ikincisi ise bu inancı koruma ile alakalıdır. Öncül lütuf herkese verilebilir fakat bu lütfun insan doğasına ait bir yönü bulunmamaktadır.³⁵ Öncül lütuf, insanın Tanrı'ya olumlu veya olumsuz cevabından önce gelir. Arminius, Mesih'i kabul etme ya da etmeme konusunda bu lütfun bütün insanlara verildiğini düşünmektedir.³⁶ Lütuf olmadan insan kurtuluşa erişemez. Lütuf, inancın ve itaatin oluşması için gereklidir. Lütfun etkisi, ondan faydalanmak isteyenler için yeterli ve insanın kurtuluşa erme durumunun korunmasına yetecek kadar etkilidir. İnsanın bu etkiyi kabul etmesi ve inancının artırılmasına izin vermesi gerekir.³⁷ Burada insanın iradesi devreye girmektedir. Arminius, yeniden doğmamış bütün insanların irade

³⁰ Paul Merritt Bassett, "Arminianism", *The Encyclopedia of Protestantism*, ed. Hans J. Hillerbrand (New York & Londra: Routledge, 2004), 1: 96.

³¹ Robert E. Picirilli, *Free Will Revisited: A Respectful Response to Luther, Calvin, and Edwards* (Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2017), 92.

³² Olgun, "John Calvin", 798.

³³ R. C. Sproul, *Bilinmeyen Lütuf (Grace Unknown), Reform Teolojisinin Kalbi*, çev. Hande Taylan (İstanbul: Kaya Basım, 1999), 183.

³⁴ Blake T. Ostler, "The Concept of Grace in Christian Thought", *Dialogue: A Journal of Mormon Thought* 23/4 (1990): 36.

³⁵ Bassett, "Arminianism", 96.

³⁶ Peter J. Thuesen, *Predestination: The American Career of a Contentious Doctrine* (New York: Oxford University Press, 2009), 225.

³⁷ Frederick Calder, *Memoirs of Simon Episcopius: The Celebrated Pupil of Arminius* (Londra: Hayward and Moore, 1838), 51.

özgürlüğüne ve Kutsal Ruh'u reddetme kapasitesine sahip olduklarını düşünmüştür.

Calvin, seçilmişlik düşüncesinin sonucu olarak reddedilemez şekilde lütfu ulaşan insanların bu lütuftan ayrı düşmeyeceklerini savunmuştur: "Bir kimse Tanrı onu seçtikten sonra Hıristiyan yaşamında kalıcı olacaktır. Bu kalıcılık Tanrı'nın armağanıdır ve insanın liyakatinin ödülü değildir."³⁸ Ona göre inananlar, lütuftan ayrı düştükleri zamanlar olsa bile tamamen ondan ayrı kalmazlar.³⁹ Calvin, kurtuluşa seçimin koşulsuz olması gibi kurtuluşa kalıcılığın koşulsuz olduğunu, Tanrı'nın faal olarak kendisine çağırılmış olduklarını reddedilmez lütuf içerisinde sonuna kadar koruyacağını iddia etmektedir.⁴⁰ Bu süreçte tökezlemeler olsa bile Kutsal Ruh kişiyi tekrar tekrar canlandırır. Düşüşler kalıcı değil, geçicidir. Kalvencilikte kişinin sadece o anki kurtuluş konumu hakkında değil, aynı zamanda o konumda devam edeceği konusunda da güvenceye sahip olabileceği şeklinde bir anlayış vardır.⁴¹ Tanrı, kişiyi kendi kuvvetine terk etmez. Kişi ancak lütufla korunduğundan dolayı, imanı kalıcıdır. Buna mukâbil, Arminius, Calvin'in inananların korunmuşluğu konusundaki düşüncesini açık olarak reddetme yoluna gitmemişse de Hollanda Meclisi önünde yaptığı konuşmasında Kilise Babalarına atıfla inananların inançtan uzaklaşıp lütuftan ayrı düşmelerinin ve yok olmalarının mümkün olduğuna dair görüşlerden bahsetmiştir.⁴² Arminius, tüm yeniden doğmuşların seçilmiş olduğu düşüncesine katılmaz ve seçilmişlerle inananlar arasında bir ayırım yapar. Arminius'a göre inananlar imanlarını koruyamadıkları takdirde lütuftan ayrı düşerler ve bu da onların seçilmiş olmadıklarının bir göstergesi olur. İnananlar inançlarında sebat ederlerse kurtuluşu kaybetmeyecekler ve onların seçilmişlerden oldukları ortaya çıkacaktır.⁴³ Dinden dönmek/çıkma mümkünüdür. Bunun yanında yeniden doğmuşlar için Tanrı'nın emirlerini mükemmel bir şekilde yerine getirmek de mümkündür. Bu, gerçekleşmesi zor bir şey olsa da imkânsız değildir. Arminius yine de bu mükemmelleşmenin lütuftan ayrı olarak

³⁸ Calvin, *Kutsal Kitap Hristiyanlığı*, 68.

³⁹ Sproul, *Bilinmeyen Lütuf*, 211.

⁴⁰ J. Matthew Pinson (ed.), *Four Views on Eternal Security* (Grand Rapids: Zondervan, 2002), 9.

⁴¹ Sproul, *Bilinmeyen Lütuf*, 207.

⁴² Stanglin, *Arminius on the Assurance of Salvation*, 132.

⁴³ Pinson (ed.), *Four Views on Eternal Security*, 15.

gerçekleşmeyeceğini ifade ederek⁴⁴ Pelagiusçu düşünceden⁴⁵ farkını ortaya koyar. Seçilmişler inandıkları ve bunu korudukları için imandan ayrı düşmezler. Arminius'un Calvin'in kutsalların korunmuşluğu iddiasının Kutsal Kitap ve Kilise Babalarının fikirleri çerçevesinde üzerinde düşünülüp yeniden değerlendirilmesini ima ettiği konuşmasına rağmen ölümünden sonra onun takipçileri olan Remonstrantlar 1610'da Hollanda Devletler Birliği'ne vermiş oldukları itiraz metninde lütuftan ayrı düşmenin mümkün olduğunu ifade etmişler ve korunmuşluğu reddetmişlerdir. Remonstrantlar bu konuda Arminius gibi temkinli ve çekimser kalmamışlar, Arminius'un karşı koyulabilir lütuf anlayışının bunu gerektirdiği sonucuna vararak hükümlerini kesin ve açık bir şekilde savunmuşlardır.

2) Remonstrantlar ve Arminciliğin Yayılışı

Arminius'un Kalvinciliğe itirazları, onun ölümünden sonra Jan Uytenbogaert öncülüğündeki Arminciler tarafından 5 maddede toplanmış ve 1610'da Hollanda Devletler Birliği'ne itiraz metni (Remonstrance) olarak sunulmuştur. Bu itirazları dolayısıyla Arminius'un takipçileri Remonstrantlar (İtirazcılar/Protestocular) olarak adlandırılmışlardır. Remonstrantların sunmuş oldukları beş madde şöyle özetlenebilir:

1. İsa'ya inananların kurtarıldığı ve inananların lanetlendiği önermesi, ilahî takdirin neticesi değildir. Yani kader, şarta bağlı olmadan Tanrı'nın ezelden kurtaracaklarını ve lanetleyeceklerini belirlemesi olamaz. Tanrı insanların imanlarını önceden bilse de onları buna zorlamamıştır.

2. İsa bütün insanlığın kefareti için haçta ölmüştür, sadece seçilmişler için ölmemiştir. Fakat sadece imanlı olanlar affedilecektir.

⁴⁴ W. Stephen Gunter, *Arminius and His Declaration of Sentiments: An Annotated Translation with Introduction and Theological Commentary* (Texas: Baylor University Press, 2012), 143.

⁴⁵ Pelagius Tanrı lütfunun insanın günahkârlığını yenmesi açısından yardımcı bir unsur olduğunu onaylamakla birlikte, lütfu vasıtasıyla bütün insan iradesini Tanrı'nın kontrol ettiği şeklindeki anlayışı kabul etmemiştir. Bkz. Bilal Patacı, *Pelagius ve Hristiyan Düşüncesindeki Yeri (IV. ve V. Yüzyıl)* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 53. Pelagius'a göre insan, tabiat olarak Tanrı'nın suretinde yaratıldığı için Hristiyan yaşamının mükemmelliğini yansıtan Mesih'i izleyerek Tanrı'nın emirlerine itaat etmek amacıyla Tanrı'yı özgürce seçme konusunda hem yeterli kapasiteye hem de yeterli lütfu sahiptir. İnançlı bir kişi kendi amelleriyle Tanrı'nın lütfunu elde edebilir. Bkz. Hubertus R. Drobner, *The Fathers of the Church: A Comprehensive Introduction*, 2. bs., çev. Siegfried S. Schatzmann (Massachusetts: Hendrickson Publishers, 2008), 405.

3. İnsan yeniden doğuş ve yenilenme ile Tanrı'nın lütfu aracılığıyla kurtarıcı imanı alır, bunu kendi özgür iradesiyle alamaz. Çünkü düşmüş insan, tekrar doğana ve yenilenene kadar gerçekten iyi bir şey yapabilmek gücünden yoksundur.

4. Bütün iyi işler, sadece Tanrı'nın lütfuna bağlıdır. İnsanın kurtuluşu Tanrı'nın lütfu olmadan gerçekleşmezse de bu lütf insan tarafından reddedilebilen bir lüftür.

5. Bir insanın lütf durumunda kalması ve o hâlde devam etmesi ve Kutsal Ruh tarafından bu hâlin korunması sağlansa da kişinin bu durumu kaybedip kaybetmeyeceği belli değildir.⁴⁶

Remonstrantların bu önermeleri, Kalvencilerle aralarında gerilimlere sebep olmuş, Hollanda Devletler Birliği sonraki süreçte artan tartışmalar neticesinde 1618'de Dort Sinodu'nu toplamak zorunda kalmıştır. Bu sinodda Remonstrantların önermeleri reddedilmiş ve Kalvencilerle Remonstrantlar arasında çatışma noktaları olan beş madde Kalvencilerin lehine olarak karara bağlanmıştır. Bu maddeler, daha sonra 20. yüzyılın başlarında İngilizce olarak *Total Depravity* (tamamen bozulmuşluk), *Unconditional Election* (koşulsuz seçim), *Limited Atonement* (sınırlı kefare), *Irresistible Grace* (reddedilemez lütf) ve *Perseverance of the Saints* (kutsalların korunmuşluğu) maddelerinin baş harfleri alınarak *TULIP* şeklinde formüle edilmiştir. Bu maddeler, Kalvencilik'in vazgeçilmez esasları olarak algılanmış, günümüze kadar Kalvencilik-Arminicilik tartışmasında temel ayrılık noktaları olarak ele alınmıştır.

Simon Episcopius, Jan Uytenbogaert, Hugo Grotius, John Le Clerc ve Philip Limborch gibi Remonstrantların fikirleri, sonraki süreçte İngiltere'de de karşılık bulmuş; Kalvencilik'e olan itirazlar, Arminius'un asli itiraz noktalarına ve öne sürmüş olduğu delillere dayanmamış olsa da bu itirazlar Kalvenciler tarafından Arminicilerin karşı çıkışları olarak algılanmış ve değerlendirilmiştir. İngiltere'de Anglikan Kilisesi'nden ayrılmış olan Bağımsızlar (Independents) ve Ayrılıkçılar (Dissenters), Arminius'un ve Remonstrantların göstermiş oldukları karşı koyuş ve muhalefet tarzından etkilenmişlerdir. Bunun yanı sıra Arminci anlayış, İngiltere'de Cambridge Platonizmine de uyarlanmıştır. Ayrıca Arminius'un teolojisinden farklı teolojik anlayışlara sahip olsalar da, Kalvinizme muhalefetleri dolayısıyla William Laud gibi din adamları Arminci olarak tanınmışlar ve tepki görmüşlerdir.

⁴⁶ Lambertus Jacobus van Holk, "From Arminius to Arminianism in Dutch Theology", *Man's Faith and Freedom: The Theological Influence of Jacobus Arminius*, ed. Gerald O. McCulloh (Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2006), 28.

İngiliz Armincileri, öğretisi bakımından tam Arminci sayılamazlar. Onlar, Kalvincilerin konfesyonel baskısına yani kendi inanç esaslarının geçerli olması konusundaki ısrarlarına karşı tepkilerinin sonucu olarak Arminciliği kendi teolojilerine uyarlamışlardır. İngiltere’de Armincilik, Hollanda’daki ilk dönem yansımasından farklı olarak, bilince dair özgürlük anlayışı, insanın Tanrı önündeki sorumluluğu, lütfun evrenselliği gibi hususlara yol açan düşünce sistemi olarak algılanıp değerlendirilmiş ve bu yüzden klasik Armincilikten farklı bir seyir izlemiştir.⁴⁷ John Goodwin, John Horn, John Milton gibi isimlerin katkılarıyla 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren koşullu seçim, evrensel kefarete, reddedilebilir lütfun anlayışı gibi anti-Kalvinci kurtuluş öğretiler görülmeye başlamıştır.⁴⁸ Bu isimlerin yanı sıra Ralph Cudworth, John Pierson, Peter Heylin, Daniel Whitby ve Simon Patrick gibi isimler Arminci bir tavır içerisinde olmuşlardır.⁴⁹ Bunun karşısında Roger L’Estrange, Thomas Tomkins, Richard Perrinchief Armincilikle mücadele eden isimler arasında yer almıştır.⁵⁰ Yine başka bir Kalvinci isim olan John Edwards, mutlak kaderciliğin insanları ümitsizliğe düşürdüğü şeklindeki iddiaya karşı çıkarak Kalvinciliği savunma gayreti içerisinde olmuştur.⁵¹ 17. yüzyılda İngiltere’de dinî hoşgörünün yayılmasında Remonstrantların etkisi büyüktür. 18. yüzyılda bu sürecin Püriten düşünceden Rasyonalizme kaymasında bu yüzyılda gerçekleşen tartışmaların önemli bir yeri vardır. İngiltere’de yaşanan teolojik çalkantılar ve iniş çıkışlar neticesinde hem Püritenlerin hem Anglikan Kilisesi’nden ayrılan diğer unsurların hem de anti-Kalvinci cemaatlerin göçleri söz konusu olmuştur. Bu göçler ilk zamanlar kıta Avrupası içerisinde kalmışsa da özellikle 1620’li yıllardan sonra daha çok Amerika’ya göçler neticesinde bu teolojik ayrılık ve tartışmalar Amerika’ya da taşınmıştır. Amerika’da ilk zamanlar özellikle Püritenlerin yoğun göçü sonucunda Kalvinci görüşler baskın olsa da, sonraki göçler neticesinde ve özellikle John Wesley’in Metodist Arminci anlayışının katkılarıyla bu hâkimiyet kırılmış, Kalvincilik dönem dönem yükselmişse de Protestan Hıristiyanlığın ana akımı olmaktan çıkmıştır.

⁴⁷ G. J. Hoenderdaal, “The Debate about Arminius Outside the Netherlands”, *Leiden University in the Seventeenth Century: An Exchange of Learning*, ed. Th. H. Lunsingh Scheurleer & G. H. M. Posthumus Meyjes (Leiden: E. J. Brill, 1975), 156.

⁴⁸ Andrew J. Ollerton, *The Crisis of Calvinism and Rise of Arminianism in Cromwellian England* (Doktora Tezi, Leicester: University of Leicester, 2016), 8.

⁴⁹ Ottathengil E. Abraham, *The Place of Arminianism in Protestantism* (Thesis in Partial Fulfillment for M.A., Portland: Portland State University, 1981), 50.

⁵⁰ Jonathan I. Israel, *Conflicts of Empires: Spain, the Low Countries and the Struggle for World Supremacy, 1585-1713* (Londra & Rio Grande: The Hambledon Press, 1997), 249.

⁵¹ Thuesen, *Predestination*, 76.

3) Amerika'da Armincilik

Kalvencilik, göçler neticesinde 16. yüzyılın ikinci yarısında Amerika'ya ulaşmıştır. Fransız Huguenotlardan sonra 1584 ve 1607 yıllarında Amerika'ya göçen İngilizler, Kalvinci Protestanlardır. Asıl önemli göç, 1620'de Püritenlerin New England'a yerleşmeleri ile başlamıştır. Daha sonra Felemenkler New York ve New Jersey'e, Almanlar Pennsylvania'ya, İskoç ve İrlandalı Presbiteryenler orta ve güney kolonilere yerleşmişler ve Kalvencilığı yaymışlardır.⁵² Bu ilk Püriten yerleşimciler, ilk temsilî toplantılarını 30 Temmuz 1620'de Jamestown, Virginia'da yapmışlar ve otuz dört maddeden oluşan bir anlaşmaya varmışlardır. Bu maddelerden on ikisi, dinî hayatı düzenleyen, Kalvinci öğeler taşıyan ve Eski Ahit'i esas alan bir hayat düzenini hedefleyen hükümleri içermektedir.⁵³ Bu göçmenler, Westminster İtikatnamesi'ni esas almışlar, kilisenin seçilmişlerden oluşan bir cemaat olduğuna, iyi işlerin kişinin seçilmişliğinin ve Tanrı tarafından yeniden doğdurulmasının (regeneration) bir işareti olduğuna inanmışlardır.

İlk yerleşim bölgesi olan New England'da Püritenlerin en önemli temsilcisi John Cotton (1584-1652) olmuş, New York'ta ise Jonas Michaelius 1628 yılında Kalvinci vaazlarına başlamıştır.⁵⁴ Püritenlerin öncülüğündeki bu Kalvinci anlayış, Hollanda'dan gelen İngilizlerin, Lutherci veya Katolik olan Almanların, İskandinavya ülkelerinden gelen Luthercilerin oluşturduğu yeni göçler neticesinde zayıflamaya başlamıştır.⁵⁵ 17. yüzyılın sonlarında ve 18. yüzyılın başlarında oluşan bu durum, 1730'larda George Whitefield ve Jonathan Edwards gibi isimlerin vaazları ve yazılarıyla Büyük Uyanış (Great Awakening) adı altında Kalvinci geleneğin tekrar canlanmasına kadar sürmüştür. Charles Chauncy gibi isimlerin Jonathan Edwards'a karşıtlığı ise daha sonra Protestanlığın Evanjelik Protestanlık ve Liberal Protestanlık olarak iki farklı koldan ilerlemesine sebep olmuştur. Bu tavır, canlanma-karşıtı (non-revivalist) Protestanlığa, Ünersalizme, Üniteriyencilığe ve Transandantalizme gidecek yolu açmıştır.⁵⁶ Daniel Whitby, John Taylor ve Samuel Clarke gibi isimler, 18. yüzyılda Amerika'da

⁵² Clarence Bouma, "Calvinism in American Theology Today", *The Journal of Religion* 27/1 (1947): 34.

⁵³ Luigi Giussani, *American Protestant Theology: A Historical Sketch*, çev. Damian Bacich (Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press, 2013), 3.

⁵⁴ Thuesen, *Predestination*, 8.

⁵⁵ John Cowburn, *Free Will, Predestination and Determinism* (Wisconsin: Marquette University Press, 2008), 105.

⁵⁶ Randall Balmer & Lauren F. Winner, *Protestantism in America* (New York: Columbia University Press, 2002), 15.

Arminciliğin etkisini artıran isimler olarak kabul edilir.⁵⁷ Fakat Armincilik lehine en büyük etkiyi John Wesley yapmış, Charles Wesley ve George Whitefield'in Kalvinciliğinden ayrılan Wesley, Metodizminin temelini - Arminius'un fikrî ve teolojik nüanslarını ortaya koyamamış olsa da genel bir çerçevede olmak üzere- klasik Arminciliği koymaya çalışmıştır. Disiplinleri ve sıkı çalışmaları sonucu, Metodistlerin sayısı 1776-1850 yılları arasında Protestan kilise üye sayısının %3'ünden %34'üne kadar yükselirken Presbiteryen ve Kongregasyonalist oranı ise %39'dan %15'lere düşmüştür.⁵⁸

Arminci anlayış, 1783'te sona eren Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra hızla yayılmaya başlamıştır. 1790'dan 1840'a kadarki dönemi kapsayan ve İkinci Büyük Uyanış olarak adlandırılan zaman diliminde ise Kalvencilik etki alanını büyük ölçüde kaybetmeye başlamıştır. Bu süreçte Amerikan teologlar, Kalvinci öğretilere karşı çıkmaya başlamışlardır. Söz gelimi, Charles Grandison Finney, Jonathan Edwards'ın Kalvinciliği felsefi olarak temellendiren savunmalarına karşı çıkmış, kurtuluş sürecinde insan iradesinin önemli bir rol oynadığını iddia etmiştir. Yale Üniversitesi'nden Nathaniel William Taylor ise sevgi dolu bir Tanrı'nın, kurtuluşu onu arayan herkese teklif ettiğini, sadece belirlenmiş bir azınlığın kurtuluşunu garanti altına almadığını ifade etmiştir.⁵⁹ 1846'da Hollanda'dan Amerika'ya yeni bir göç dalgası daha olmuş, böylelikle Kalvencilik biraz daha yara almıştır. Zira Hollanda'dan gelenler artık Kalvinci Reform Kilisesi'nin birer mensubu olarak gelmemişler, kendi teolojik anlayışlarına sahip olarak liberal Protestanlığın gelişimine katkıda bulunmuşlardır.⁶⁰ Arminciliğin bu şekilde Amerika'da hızlı bir şekilde benimsenmesinin sebebi olarak farklı fikirler ileri sürülmüştür. Bu konuda Gerald McCulloh şunları ifade etmiştir:

"(Amerika'da) Armincilik, teolojik bir eğilimden ziyade sosyal açıdan kurulmak istenen bir toplum anlayışının oturması açısından kullanılan bir yol olarak gelişme gösterir. ...Kişinin kendisini seçilmiş bir cemaatin içerisinde konumlandırmaya çalışmasından çok kendi sorumluluklarının bilincinde olarak kendi kurtuluşunu elde etmeye çalışması vurgulanır."⁶¹

⁵⁷ Ottathengil, *The Place of Arminianism in Protestantism*, 50.

⁵⁸ Thuesen, *Predestination*, 119.

⁵⁹ Balmer & Winner, *Protestantism in America*, 58.

⁶⁰ E. T. Corwin & J. H. Dubbs & J. T. Hamilton, *A History of the Reformed Church: Dutch the Reformed Church, German and the Moravian Church in the United States* (New York: The Christian Literature, 1895), 20.

⁶¹ Gerald O. McCulloh, "The Influence of Arminius on American Theology", *Man's Faith and Freedom: The Theological Influence of Jacobus Arminius*, ed. Gerald O. McCulloh (Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2006), 70.

Armincilik, insan hürriyeti üzerine yaptığı vurguyla Püriten anlayışın yerini almaya başlamış, Amerikan toplum yapısına uygun bir teoloji sunması bunda en önemli etken olmuştur. Böylelikle Amerikan Evanjelizmi Kalvinci kader anlayışının sınırlarını aşmak güdüsüyle Arminci öğretiyeye daha yakın bir hâle gelmiştir. Armincilerin düşünce hürriyetine verdikleri önem, radikal düşüncelere karşı hoşgörüyeye yaklaşımları, sınırlı kefarete yerine evrensel kefarete olan vurguları, Rasyonalizm, Üniteryanizm, Aşkincılık ve son olarak modern felsefe ve evrimci bilim anlayışına giden yolda geniş bir alan açmıştır. Bu süreçte Arminciliğin Amerika'da yaygınlaşmasına en önemli katkıyı John Wesley ve Metodistler yapmıştır.

3.a) John Wesley ve Metodistler

John Wesley İngiltere'de John Smyth'in kurmuş olduğu Arminci Genel Baptist Kilisenin gelişmeye başladığı, aileler içerisinde farklı üyelerin kimisinin Aryüsçü kimisinin Üniteryan kimisinin Socinian olabildiği bir ortamda doğmuştur. Bu ortamda Ayrılıkçılar ise Aryüsçülüğe ve Socinianizme karşı mücadele etmişlerdir.⁶² Wesley, 1738'de inanç hayatında köklü bir değişim yaşamış⁶³, 1740'ta Kalvinci George Whitefield'la yaşamış oldukları tartışmalardan sonra Kalvencilikten ayrılmıştır. Bu tarihten sonra Metodistler, Kalvinci ve Arminci Metodistler şeklinde ayrılmışlardır. Wesley, Arminius'un yazdıklarını okuduktan ve değerlendirdikten sonra Arminci bir anlayış içerisine girmemiştir. Stephen Gunter, henüz İngiltere'deyken Wesley'in Arminius'un düşünceleriyle ilk olarak Thomas Bennett'in 1715'te yayımladığı *Directions For Studying* adlı eserini okuduğunda karşılaştığını zikreder. Bennett, bu eserinde Arminius'un kurtuluşa dair vurgularına uzunca atıflarda bulunmuştur.⁶⁴ Wesley ise bizzat Arminius'un eserlerini okumamış ve onun yazdıklarına yazılarında yer vermemiştir. Wesley, Arminius'u okuduğunu da iddia etmemiş, onun anti-Kalvinci tavrı Armincilikle uyuşmuştur.⁶⁵ Armincilik evrenselci bir bakış açısına sahip olduğu için Wesley'in misyonerlik vizyonu ve evanjelik amaçları için Kalvencilikten daha uygun bir çerçeve

⁶² Geoffrey F. Nuttall, "The Influence of Arminianism in England", *Man's Faith and Freedom: The Theological Influence of Jacobus Arminius*, ed. Gerald O. McCulloh (Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2006), 50-54.

⁶³ Numan Malkoç, *Türkiye'de Protestanlık ve Protestan Kiliseleri* (İstanbul: Yalın Yayınları, 2011), 16.

⁶⁴ Gunter, "The Loss of Arminius in Wesleyan-Arminian Theology", *Reconsidering Arminius: Beyond the Reformed and Wesleyan Divide*, ed. Keith D. Stanglin, Mark G. Bilby & Mark H. Mann (Nashville: Kingswood Books, 2014), 81.

⁶⁵ Stanglin & McCall, *Jacob Arminius: Theologian of Grace*, 192.

sunmuştur.⁶⁶ Wesley'in bu seçimi, İngiltere'deyken ve daha sonra da Amerika'dayken Püritenler tarafından eleştirilmiştir. Wesley, Kalvinciliğin ezelden lanetlenme düşüncesine karşı çıkmış, kefaretin evrenselliğine inanmıştır.⁶⁷

Wesley, Amerika'da 1778-1791 yılları arasında *Arminian Magazine* adlı bir dergi çıkarmış ve evrensel kurtuluş düşüncesi üzerine makaleler yazmıştır.⁶⁸ Wesley ve Metodistler, çeşitli yayınlar yayımlamakla birlikte gezici vaizler olduklarından Arminci çerçevedeki kurtuluş öğretisini özellikle sınır bölgelerde yaşayan insanlara kadar ulaştırmışlardır. Bu bölgelerde yaşayan insanlara özgür irade ve bağımsız lütuf düşüncesi, Kalvinci Presbiteryenlerin ve Özel Baptistlerin sınırlı lütuf ve kader anlayışına göre daha cazip gelmiştir.⁶⁹ Wesleyciler, kurtuluştaki evrensel teklifi, yani herkesin kurtulabileceğini, herkes kurtulmayacak olsa bile böyle bir ihtimalin olduğunu tasdik ettikleri için Arminci olarak tanımlanmışlardır.⁷⁰ Wesley, Tanrı'nın ilk baştaki niyetinin herkesi kurtarmak olduğunu iddia eder. Ona göre Âdem, yaratılıştaki amele dayalı ahdi reddetmekte nasıl özgür idiyse insanlar da lütuf ahdini kabul etmek ya da etmemek konusunda özgürdürler. İnsanlar, günahlarından tövbe ederler ve Mesih'in kefaretinin inançlarını ortaya koyarlarsa kurtulurlar.⁷¹ Kurtuluş herkes içindir, fakat tövbe, inanç ve itaat şartına bağlanmıştır. İtaat olmadan gerçek imandan, iman olmadan da kurtuluşun evrensel boyutundan söz edilemez.⁷²

Wesley, Kalvinci manada mutlak kaderi, yani koşulsuz seçime dayanan kader anlayışını reddeder ve bu konuda Arminius'la aynı argümanı kullanır. Ona göre Kalvinci kader anlayışı, Tanrı'yı kötülüğün sebebi ve yaratıcısı hâline getirmektedir. Ayrıca bu anlayış, Mesih'in kefareti için aracı olmasını kıymetsiz kılmaktadır. Wesley'e göre mutlak kader olsaydı tövbe ve inanca çağırma gereksiz olurdu.⁷³ Wesley, Arminius'a benzer şekilde Tanrı'nın adaleti ve merhameti gereğince hareket ettiğini düşünür. Ayrıca yine Arminius gibi kaderde önbilgiyi vurgular. Ona göre Tanrı'nın önbilgisi

⁶⁶ Nuttall, "The Influence of Arminianism in England", 57.

⁶⁷ David Clark Shipley, *Methodist Arminianism in the Theology of John Fletcher* (Doktora Tezi, New Haven: Yale University, 1947), 34.

⁶⁸ Hoenderdaal, "The Debate about Arminius outside the Netherlands", 144.

⁶⁹ McCulloh, "The Influence of Arminius on American Theology", 73.

⁷⁰ Gunter, "The Loss of Arminius in Wesleyan-Arminian Theology", 87.

⁷¹ Jason E. Vickers, "Wesley's Theological Emphases", *The Cambridge Companion to John Wesley*, ed. Randy L. Maddox & Jason E. Vickers (New York: Cambridge University Press, 2010), 197.

⁷² Vickers, "Wesley's Theological Emphases", 199.

⁷³ James Meeuwse, "Original Arminianism and Methodistic Arminianism Compared", *Reformed Review* 14/1 (1960): 34.

sezgisel ve mutlaktır. Kader, bütün insanların durumunun önceden bilinmesini kapsar. Yine burada Mesih'e inanma şartıyla önceden bilinenlerin kurtuluşa ermesi anlayışı vardır.⁷⁴

Wesley, mutlak bozulmuşluk konusunda Reform düşüncesine yakın bir anlayış içerisinde olmuştur. Ona göre insan bozulmuş özelliklerle doğduğu için iradesi yoksun bırakılmıştır. İnsan sadece Mesih'in kefareti ve Kutsal Ruh'un lütfu sayesinde, kurtuluşu engelleyen kötülöklere karşı koyma yeteneğiyle donatılmıştır. Yani günahıtan sakınmaya veyahut Tanrı'dan dönmeye sebep olan son güç yine insanın iradesindedir. Bu noktada Wesley, Kalvinci düşünceden ayrılmış ve Arminciliğe yakınlaşmıştır. Wesley, Arminius'un kader konusunda ortaya koyduğu nüansları gündeme taşımamışsa da lütfun Mesih'in kefaretiyle olduğu ve Tanrı'nın Mesih aracılığıyla inanç lütfunu bahşettiği noktasında onunla aynı düşüncece olmuştur.

Wesley, Arminius'un tespitlerine uyan şekilde özgür iradeyi sadece insan açısından bir olgu olarak görmemiştir. Buna göre Wesley, özgür iradeden değil özgürleştirilmiş iradeden bahseder. İnsan irade özgürlüğüne fitraten sahip değildir. Bu özelliğe lütuf sayesinde sahip olur:⁷⁵ "Hiçbir kimse lütfu sahip olmadığı için günah işlemez, sahip olduğu lütfu kullanmadığı için günah işler."⁷⁶ Lütuf insana Tanrı'nın sevgisinden dolayı verilmiştir. Armincilik ise lütfun Tanrı'nın adaleti dolayısıyla insana verildiğini iddia eder. Wesleyci Metodistlerde Kutsal Ruh'un gücü kişinin seçiminden daha yüksek bir seviyeyi karşılar. Bu konuda Kalvencilige yakın olsalar da lütfun reddedilmesini de mümkün görmeleri onları Arminci bir anlayışa yaklaştırır.⁷⁷ Wesley, kurtuluşun bir süreç dâhilinde ilerlediğini düşünür. Ona göre "tövbe, aklanma, takdis ve mükemmellikten oluşan bir sürecin sonunda kurtuluş gerçekleşmektedir."⁷⁸ Wesley ve Metodistlere göre, kişi Mesih'e iman konusunda Kutsal Ruh'un lütfuyla birlikte özgür iradeye sahip olarak hayatının herhangi bir döneminde yeniden doğuş yaşar.⁷⁹ Yeniden doğuşa sebep olan lütuf, insan doğasının yenilenmesi ve onarılması işlemini karşılayan takdis sürecinin ilk basamağıdır. Takdis, mükemmelleşmeye varabilir. Wesley'in düşüncesinde mükemmelleşme, bu dünyada gerçekleşme ihtimali olan bir durumdur. Metodistlere göre,

⁷⁴ Ottathengil, *The Place of Arminianism in Protestantism*, 54.

⁷⁵ Gunter, "The Loss of Arminius in Wesleyan-Arminian Theology", 84.

⁷⁶ G. M. Ditchfield, *The Evangelical Revival* (Londra: UCL Press, 1998), 72.

⁷⁷ Meeuwssen, "Original Arminianism and Methodistic Arminianism Compared", 31.

⁷⁸ Bayram Polat, *Evanjelik Bir Hareket: Metodist Kilisesi* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2008), 119.

⁷⁹ Ron Rhodes, *The Complete Guide to Christian Denominations: Understanding the History, Beliefs, and Differences* (Oregon: Harvest House Publishers, 2005), 261.

lütuftan ayrı düşme veya lütfun yok olması mümkün şeylerdir. Bu anlamda Whitefield gibi Kalvincilerin insanın yeniden doğuşu tecrübe ettikten sonra ömrünün sonuna kadar bunun güvencesi altında kalacağına dair düşüncelerini Wesley kabul etmemiştir. Wesley'e göre bir insan özgür seçimiyle lütuftan ayrı düşebilir veya tekrar dönebilir.⁸⁰

Metodistler, Wesley'den sonra farklı kurtuluş öğretileri de öne sürmüşlerdir. Söz gelimi, John Fletcher'in yazıları, kendisinin böyle bir niyeti olmasa da Metodist anlayışta daha insan merkezli bir kurtuluş öğretisinin yayılmasına sebep olmuştur.⁸¹ John Fletcher, bu anlamda Wesleyci Arminciler arasında Arminius'un kurtuluş öğretisinin göz ardı edilmesine sebep olan kişi olarak algılanmıştır. John Fletcher dışında Wesley'den sonra Adam Clarke ve Richard Watson gibi isimler, teolojilerini daha çok 17. ve 18. Yy. Felemenk Armincilerin, yani Remonstrantların yazılarına atıflarda bulunarak geliştirmeye çalışmışlardır. Bu anlamda İngiliz Arminciliği yerine daha çok Felemenk Arminciliğine dayanan teolojik sistemler geliştirilmiştir. Metodist Armincilik, klasik Arminciliğin Kalvinci skolastisizme getirdiği eleştirilerden sonraki süreçte dinî rasyonalizm ile birlikte geçirmiş olduğu değişimin ardından modern çağda ortaya çıkan felsefî teolojiye karşı bir çıkış gerçekleştirmiş ve Arminciliğin öz prensiplerini korumayı başarmıştır.⁸² 19. yüzyılda Metodist teoloji, Arminius, Grotius, Episcopius ve Limborch'un prensiplerine bağlı kalmıştır. *The Methodist Quarterly Review* dergisini çıkaran, *The Life of Arminius'u (Arminius'un Hayatı)* yayımlayan Nathan Bangs, Arminius'un yazılarını üç cilt hâlinde İngilizceye çeviren James Nichols ve W.R. Bagnall, Arminius'un hayatı hakkında kitabının yanında Arminci bakış açısıyla yazdığı 2 ciltlik sistematik teoloji eseriyle Thomas O. Summers gibi isimler, gerçek Arminius'un tanınması ve kavranması yolunda çok önemli katkılar sunmuşlardır. Bu isimler dışında yine aynı yüzyılda Wilbur Tillett, Miner Raymond, Daniel D. Whedon, John Wiley, William Warren, Randolph Foster ve Olin Curtis gibi isimler, Arminius'un etkisinin görüldüğü eserler kaleme almışlardır.⁸³ 20. yüzyılda Metodist gelenekten daha çok liberal teolojiye yaklaşan Metodist isimler de olmuştur. Albert C. Knudson, Harris F. Rall, Edwin Lewis, Harold Dewolf gibi isimler, özgür irade ve insanın sorumluluğu üzerine daha fazla vurgu yapan teologlardır.

⁸⁰ Thuesen, *Predestination*, 92.

⁸¹ Gunter, "The Loss of Arminius in Wesleyan-Arminian Theology", 86.

⁸² Shipley, *Methodist Arminianism in the Theology of John Fletcher*, 147.

⁸³ McCulloh, "The Influence of Arminius on American Theology", 75.

3.b) Diğer Protestan Gruplarda Armincilik

Amerika kıtasında Güney Amerika 16. yüzyılda Katolik İspanyolların ve Portekizlilerin ilk kolonilerinden sonra Katolikleşirken Kuzey Amerika Kuzey Kıta Avrupası'ndan ve İngiltere'den aldığı göçlerle ağırlıklı olarak Protestan bir hüviyet kazanmıştır. Özellikle Püritenlerin New England'a çıkışları, Kalvinci bir dinî sistem üzerine inşa edilmeye başlanan toplum düzenini beraberinde getirmiştir. Diğer göçlerle beraber birçok cemaat kendi teolojik fikirlerini yaymaya başlamış ve faal bir dinî ortamın yeşermesine sebep olmuştur. Örneğin John Smyth'in 1611'de İngiltere'de kurmuş olduğu *Genel Baptist Kilise* Roger Williams tarafından 1639'da Amerika'da tesis edilmiştir. 1680'lerde orta kolonilere ulaşan Genel Baptistler, 1714'te güneyde ilk kiliselerini kurmuşlardır. Bu ilk Baptist kiliseler, Arminci anlayışla insanın Tanrı'nın Müjdesini kabul edip etmemek konusunda özgür iradeye sahip olduğunu, Mesih'in tüm insanlar için öldüğünü ve kurtuluşun herkes için ihtimal dâhilinde olduğunu savunmuşlardır. Bunun karşısında Özel Baptistler ise Mesih'in sadece seçilmişler için öldüğünü iddia ederek sınırlı kefareti savunmuşlardır.⁸⁴ Genel Baptistlerin içerisinde Paul Palmer, 1702 yılında *Özgür İrade Baptistleri* adı altında bir cemaat oluşturmuştur. Özgür İrade Baptistleri, özgür lütuf, özgür irade ve özgür kurtuluş ilkeleri doğrultusunda Arminci bir temele dayanırlar. Protestan cemaatleri değerlendirirken bir cemaatin tümüyle Kalvenciligi veyahut Arminciliği kabul ettiği şeklinde bir genelleme yapılması doğru olmaz. Mesela 1845'te kurulmuş olan *Southern Baptist Convention'a* (Güney Baptist Birliği) bağlı Baptistler, kurtuluşun herkese sunulduğuna, yani evrensel kefarete inanmalarıyla Arminci bir tavır takınırlarken bütün gerçek inananların imanlarını ömürlerinin sonuna kadar koruyacaklarına dair inançlarıyla ise Kalvinci bir tutum sergilerler. Baptistlerin hepsinin Arminci olduğunu iddia etmek de doğru olmaz. Söz gelimi 1827'de kurulan *Primitive Baptistler'de* (Asli Baptistler) Kalvinci anlayış vardır. Onlar, koşulsuz seçime ve seçilmişlerin sonuna kadar korunduklarına inanırlar. Benzer şekilde 1907'de kurulmuş olan *National Primitive Baptist Convention* (Ulusal Asli Baptist Birliği) da Kalvinci bir anlayış içerisindedir.⁸⁵ Amerika'da Kalvinci öğretinin 5 maddesini de kabul eden ve savunan gruplar olarak 1628'de kurulan *Reformed Church* (Reform Kilisesi), 1936'da kurulan *The Orthodox Presbyterian Church* (Ortodoks Presbiteryen Kilise) ve 1973'te kurulan *Presbyterian Church in America* (Amerika Presbiteryen Kilise) gibi cemaatler örnek gösterilebilir.

⁸⁴ Rhodes, *The Complete Guide to Christian Denominations*, 36-38.

⁸⁵ Rhodes, *The Complete Guide to Christian Denominations*, 52, 62.

Bunun dışında Amerika'da Armincilik izleri taşıyan Presbiteryenler de mevcuttur. Mesela 1810'da kurulmuş olan *Cumberland Presbyterian Church* (Cumberland Presbiteryen Kilise), Tanrı'nın bütün insanlara ilahî lütfâ karşılık verme noktasında özgürlük ve kapasite verdiğiğine inanır. Bu Kilise üyeleri, insanın seçimlerinden Tanrı önünde sorumlu olduğuna inanırlar. Onlara göre Kutsal Ruh'un çağrısı da reddedilebilir niteliktedir. Arminci anlayış taşıyan bu iddialarının yanı sıra kurtuluşa inananların kurtuluş içerisinde kalacaklarına ve korunacaklarına inandıklarından bu cemaatin Kalvinci bir yönü de bulunmaktadır.⁸⁶ Protestanlığın öncü grubu Luthercilerin Amerika'daki durumu ele alındığında ise onların Kalvinci öğretiyeye karşı tavırlarında gruplaşmış oldukları görülür. Örnek olarak, 1962'de kurulmuş olan *Association of Free Lutheran Congregations* (Özgür Lutherci Cemaatler Birliği) kutsalların korunmuşluğunu kabul etmez. Daha önce 1900 yılında kurulmuş olan *Church of the Lutheran Brethren of America* (Amerika Lutherci Kardeşliği Kilisesi) ise Hıristiyanların kurtuluşlarından emin olduklarını savunur. 1918'de kurulmuş olan *Evangelical Lutheran Synod* (Evanjelik Lutherci Sinod) da Kalvinciliğe daha yakın bir görünüm arz eder.

19. yüzyılda kurulmuş olan birçok dinî cemaat, insanın iradesi ve kefaret konusunda Armincilikten yana olmuştur. Bu dinî gruplar arasında *Stone-Campbell Hıristiyanları*, *Adventistler*, *Yehova Şahitleri*, *Hıristiyan Bilimciler*, *Mormonlar*, *Restorasyonistler*, *Mesih'in Kiliseleri*, *Mesih'in Havarileri*, *Holiness Hareketi* gibi oluşumlar sayılabilir.⁸⁷ *Holiness Kilisesi*'nden neşet eden *Apostolic Faith Church* (Havari İnancı Kilisesi), *Nazarene Kilisesi*, *Evanjelik Metodist Kilise* ve Pentekostal Kiliseler yine Arminci öğretiyeye dayanan oluşumlardır.⁸⁸ Bu oluşumların yanı sıra Üniteryenlerin ve Üiversalistlerin de Arminciliğe ortak noktaları mevcuttur. Fakat Üniteryenlerin teslim, asli günah gibi konulardaki düşünceleri Arminciliğe uyuşmaz. Aynı şekilde Üiversalistlerin Tanrı'nın en sonunda bütün insanları kurtaracağına dair düşünceleri, Arminius'un düşünceleri ile bağdaştırılamaz. Bu iki akımın, Arminciliğe ortak noktaları evrensel kefarete ve insanın iradesinin özgürlüğüne olan vurgularında yatmaktadır.

⁸⁶ Rhodes, *The Complete Guide to Christian Denominations*, 350.

⁸⁷ Balmer & Winner, *Protestantism in America*, 71; Thuesen, *Predestination*, 123.

⁸⁸ Frank S. Mead & Samuel S. Hill, *Handbook of Denominations in the United States*, 11. bs. (Nashville: Abingdon Press, 2001), 162.

Sonuç

16. yüzyılda Hollanda'da Kalvencilige karşı çıkan Armincilik, Remonstrantların etkisiyle önce İngiltere'de daha sonra ise göçlerle birlikte Amerika'da yayılmıştır. Arminius Kalvinci kader, seçilmişlik, lütuf, irade, kefaret ve korunmuşluk anlayışına muhalif bir teoloji ortaya koyan isim olarak Amerika'da dönem dönem yükselen Kalvencilige karşı öne çıkarılan isim olmuş, Kalvencilığın *TULIP* şeklinde kısaltılan beş inanç esasından herhangi birine karşı muhalefet Armincilik olarak değerlendirilmiştir. Amerikan Arminciliğinde Arminius'un teolojik argümanlarından ziyade onun itiraz ettiği ana noktalar benimsenmiş ve savunulmuştur. Söz gelimi John Wesley, Arminius'un Kalvencilige itirazlarının temelinde yatan teolojik argümanlardan yola çıkmamış olsa da koşullu seçim, evrensel kefaret, lütfun reddedilebilirliği, dinden dönmenin mümkünlüğü gibi konularda Arminius'la fikir birliği içerisindedir. Arminciliğin hem klasik şekliyle hem de Remonstrantların geliştirip yaygınlaştırdıkları şekliyle Amerika'da Kalvencilığın yerine ikame edilmesi sürecinde en fazla gayreti ve katkıyı Metodistler yapmıştır. Günümüzde Metodistlikten neşet eden dinî cemaatler de dâhil olmak üzere Protestan cemaatlerin çoğunda Kalvencilığın kader anlayışı yerine Arminciliğin insan iradesine de pay bırakan kader anlayışının yer ettiği söylenebilir. Bu kapsamda Genel Baptistler, Özgür İrade Baptistleri, Amerikan Protestan anlayışında modern dönemde ortaya çıkan çeşitli cemaat oluşumları saymak mümkündür.

Arminius'un Protestan teolojisi içerisinde kurmak istediği lütuf ve irade arasındaki denge teolojisi asli özelliğini koruyamamıştır. Bunda en önemli etken ise zaman içerisinde Remonstrantların Avrupa aydınlanmasına kaynaklık etmeleri neticesinde insanın tamamen özgür irade sahibi olduğu fikrini önceleyen modern insan tasavvurunun ortaya çıkmasıdır. Bugünkü Remonstrant Kardeşliği, Reform Kiliseleri Birliği'nde yer almaktaysa da temel argümanlarının dinî hoşgörü üzerine kurulmuş olduğu görülmektedir. Felsefi alanda Tanrı'nın insanı tamamen özgür yarattığı düşüncesine veyahut Deizm ve Ateizm akımlarına dönüşen modern aydınlanma, Kıta Avrupası'nda Protestan mirası zayıflatmış görülmektedir. Bugün Arminius ve Armincilik hakkında yapılan çalışmaların Kıta Avrupası'ndan çok Amerika'da yapılmasının sebeplerinden biri de budur. Bu çerçevede dinî mesele olarak kader, irade, lütuf gibi kavramlar daha çok Amerika'daki Protestan cemaatler arasında tartışma konusu olmaktadır. Günümüzde bu kavramlar etrafında Arminci Baptistler ve Metodistler ile Kalvinci Presbiteryenler ve Baptistler arasında hararetli ve canlı tartışmalar hâlen devam etmektedir

Kaynakça

- Abraham, Ottathengil E. *The Place of Arminianism in Protestantism*. Thesis in Partial Fulfillment for M.A., Portland: Portland State University, 1981.
- "Arminius, Jacobus". *Ana Britannica*. İstanbul, 1987, 2: 316.
- Arminius, James. *The Works of James Arminius, Vol.1*. Çev. James Nichols, Auburn: Derby and Miller, 1853.
- Arminius, James. *The Works of James Arminius, Vol.2*. Çev. James Nichols, Auburn: Derby and Miller, 1853.
- Arminius, James. *The Works of James Arminius, Vol.3*. Çev. W.R. Bagnall, Auburn: Derby and Miller, 1853.
- Balmer, Randall & Lauren F. Winner. *Protestantism in America*. New York: Columbia University Press, 2002.
- Bangs, Carl. *Arminius: A Study in the Dutch Reformation*. 2.bs., Grand Rapids: Francis Asbury Press, 1985.
- Bassett, Paul Merritt. "Arminianism". *The Encyclopedia of Protestantism*, ed. Hans J. Hillerbrand, New York&Londra: Routledge, 2004, 1: 92-101.
- Boer, William Den. *God's Twofold Love: The Theology of Jacob Arminius (1559-1609)*. Çev. Albert Gootjes, Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 2010.
- Bouma, Clarence. "Calvinism in American Theology Today". *The Journal of Religion* 27/1 (1947): 34-45.
- Brandt, Caspar. *The Life of James Arminius*. Çev. John Guthrie, Londra & Glasgow: Ward, 1854.
- Brian, Rustin E. *Jacob Arminius: The Man from Oudewater*. Oregon: Cascade Books, 2015.
- Calder, Frederick. *Memoirs of Simon Episcopius: The Celebrated Pupil of Arminius*. Londra: Hayward and Moore, 1838.
- Calvin, John. *Kutsal Kitap Hristiyanlığı*. Çev. Nur Nirven, İstanbul: Gerçeğe Doğru Kitapları, 2017.
- Clarke, F. Stuart. "Arminius's Understanding of Calvin". *Evangelical Quarterly* 54 (1982): 25-35.
- Corwin, E. T. & J. H. Dubbs & J. T. Hamilton. *A History of the Reformed Church: Dutch the Reformed Church, German and the Moravian Church in the United States*. New York: The Christian Literature, 1895.
- Cowburn, John. *Free Will, Predestination and Determinism*. Wisconsin: Marquette University Press, 2008.
- Deniz, Osman Murat. "John Calvin'in Teolojisi ve Özgünlüğü". *Akademik Bakış Dergisi* 33 (2012): 1-16.
- Ditchfield, G. M. *The Evangelical Revival*. Londra: UCL Press, 1998.
- Drobner, Hubertus R. *The Fathers of the Church: A Comprehensive Introduction*. 2. bs., çev. Siegfried S. Schatzmann, Massachusetts: Hendrickson Publishers, 2008.
- George, Timothy. *Reformcuların Teolojileri*. Çev. İbrahim Elbeyli, İstanbul: Haberci Basın Yayın, 2019.
- Giussani, Luigi. *American Protestant Theology: A Historical Sketch*. Çev. Damian Bacich, Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press, 2013.
- Gunter, W. Stephen. *Arminius and His Declaration of Sentiments: An Annotated Translation with Introduction and Theological Commentary*. Texas: Baylor University Press, 2012.
- Gunter, W. Stephen. "The Loss of Arminius in Wesleyan-Arminian Theology". *Reconsidering Arminius: Beyond the Reformed and Wesleyan Divide*, ed. Keith D.

- Stanglin & Mark G. Bilby & Mark H. Mann, Nashville: Kingswood Books, 2014, 71-90.
- Harvey, Van A. *A Handbook of Theological Terms: Their Meaning and Background Exposed in over 300 Articles*. New York: Touchstone, 1992.
- Hoenderdaal, G. J. "The Debate about Arminius Outside the Netherlands". *Leiden University in the Seventeenth Century: An Exchange of Learning*, ed. Th. H. Lunsingh Scheurleer & G. H. M. Posthumus Meyjes, Leiden: E. J. Brill, 1975, 137-159.
- Hoenderdaal, G. J. "The Life and Struggle of Arminius in the Dutch Republic". *Man's Faith and Freedom: The Theological Influence of Jacobus Arminius*, ed. Gerald McCulloh, Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2006, 11-26.
- Israel, Jonathan I. *Conflicts of Empires: Spain, the Low Countries and the Struggle for World Supremacy, 1585-1713*. Londra & Rio Grande: The Hambledon Press, 1997.
- Malkoç, Numan. *Türkiye'de Protestanlık ve Protestan Kiliseleri*. İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2011.
- McCulloh, Gerald O. "The Influence of Arminius on American Theology". *Man's Faith and Freedom: The Theological Influence of Jacobus Arminius*, ed. Gerald O. McCulloh, Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2006, 64-87.
- Mead, Frank S. & Samuel S. Hill. *Handbook of Denominations in the United States*. 11. bs., Nashville: Abingdon Press, 2001.
- Meeuwssen, James. "Original Arminianism and Methodistic Arminianism Compared". *Reformed Review* 14/1 (1960): 21-36.
- Nuttall, Geoffrey F. "The Influence of Arminianism in England". *Man's Faith and Freedom: The Theological Influence of Jacobus Arminius*, ed. Gerald O. McCulloh, Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2006, 46-63.
- Olgun, Hakan. "John Calvin". *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni: Antikçağ Yunan & Ortaçağ Düşüncesi*, ed. Bayram Ali Çetinkaya & Celal Türer & Hakan Olgun, İstanbul: İnsan Yayınları, 2015, 2: 781-804.
- Ollerton, Andrew J. *The Crisis of Calvinism and Rise of Arminianism in Cromwellian England*. Doktora Tezi, Leicester: University of Leicester, 2016.
- Olson, Roger E. *Arminian Theology: Myths and Realities*. Illinois: Intervarsity Press, 2009.
- Ostler, Blake T. "The Concept of Grace in Christian Thought". *Dialogue: A Journal of Mormon Thought* 23/4 (1990): 13-43.
- Patacı, Bilal. *Pelagius ve Hristiyan Düşüncesindeki Yeri (IV. ve V. Yüzyıl)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Peterson, Robert A. & Michael D. Williams. *Why I am not an Arminian*. Illinois: Intervarsity Press, 2004.
- Picirilli, Robert E. *Free Will Revisited: A Respectful Response to Luther, Calvin, and Edwards*. Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2017.
- Pinson, J. Matthew (ed.). *Four Views on Eternal Security*. Grand Rapids: Zondervan, 2002.
- Polat, Bayram. *Evanjelik Bir Hareket: Metodist Kilisesi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Rhodes, Ron. *The Complete Guide to Christian Denominations: Understanding the History, Beliefs, and Differences*. Oregon: Harvest House Publishers, 2005.
- Shipley, David Clark. *Methodist Arminianism in the Theology of John Fletcher*. Doktora Tezi, New Haven: Yale University, 1947.

- Slaatte, Howard A. *The Arminian Arm of Theology: The Theologies of John Fletcher, First Methodist Theologian, and His Precursor, James Arminius*. Washington, D.C.: University Press of America, 1977.
- Sproul, R. C. *Bilinmeyen Lütuf (Grace Unknown), Reform Teolojisinin Kalbi*. Çev. Hande Taylan, İstanbul: Kaya Basım, 1999.
- Stanglin, Keith D. *Arminius on the Assurance of Salvation: The Context, Roots, and Shape of the Leiden Debate, 1603-1609*. Leiden & Boston: Brill, 2007.
- Stanglin, Keith D. & Thomas H. McCall. *Jacob Arminius: Theologian of Grace*. New York: Oxford University Press, 2012.
- Stanglin, Keith D. & Mark G. Bilby & Mark H. Mann (ed.). *Reconsidering Arminius, Beyond the Reformed and Wesleyan Divide*. Nashville: Kingswood Books, 2014.
- Sutton, Jerry. "Another Look at James Arminius and the Dutch Reformation". *Midwestern Journal of Theology* 10/2 (2011): 103-134.
- Thuesen, Peter J. *Predestination: The American Career of a Contentious Doctrine*. New York: Oxford University Press, 2009.
- Van Holk, Lambertus Jacobus. "From Arminius to Arminianism in Dutch Theology". *Man's Faith and Freedom: The Theological Influence of Jacobus Arminius*, ed. Gerald O. McCulloh, Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2006, 27-45.
- Vickers, Jason E. "Wesley's Theological Emphases". *The Cambridge Companion to John Wesley*, ed. Randy L. Maddox & Jason E. Vickers, New York: Cambridge University Press, 2010, 190-206.